

ЕТИЧЕСКИ ИЗСЛЕДВАНИЯ

Брой 9, кн. 2, 2024

Списание „Етически изследвания“

Година IX, брой 9, кн. 2, декември 2024 г.

Ethical Studies

Year IX, Volume 9, Issue 2, December 2024

Редакционна колегия

Главен редактор:

Емилия Маринова (Институт по философия и социология, БАН, София)

Отговорен редактор:

Иван Миков (Институт по философия и социология, БАН, София)

Редактори:

Александра Трайкова (Институт по философия и социология, БАН, София, България)

Ася Асенова (Университет Ка' Фоскари, Венеция, Италия)

Валентина Драмалиева (Университет за национално и световно стопанство, София, България)

Васил Проданов (Университет за национално и световно стопанство, София, България)

Гергана Мирчева (Институт по философия и социология, БАН, София, България)

Евангелос Д. Протопадакис (Атински университет, Гърция)

Даниела Сотирова (Технически университет, София, България)

Дмитрий Смирнов (Ивановски държавен университет, Иваново, Русия)

Иванка Райнова (Институт по философия и социология, БАН, София, България/ Институт за аксиологически изследвания, Виена, Австрия)

Максим Мизов (Център за исторически и политологични изследвания, София, България)

Мария Хемерли (Фрибургски университет, Фрибург, Швейцария)

Николай Михайлов (Софийски университет „Св. Климент Охридски“, София, България)

Олга Артемиева (Институт по философия, РАН, Москва, Русия)

Роберто Чиприани (Университет Рома Тре, Рим, Италия)

Рубен Апресян (Институт по философия, РАН, Москва, Русия)

Стоян Ставру (Институт по философия и социология, БАН, София, България)

Фолкер Хес (Институт за история на медицината и медицинска етика – “Шарите“, Берлин, Германия)

Юри Стоянов (УОАИ, Лондонски университет, Лондон, Англия)

Списание "Етически изследвания" (ISSN 2534-8434) е индексирано в световната мрежа за рефериране и индексирание на следните места: ERIH PLUS, DOAJ, ROAD, Google Scholar. Включено е и в Националния референтен списък на съвременни български научни издания с научно рецензиране, поддържан от НАЦИД.

Изданието е достъпно онлайн: <https://jesbg.com>

Редакционна политика

В списание „Етически изследвания“ се публикуват единствено предварително неиздавани на друго място текстове. Не се изискват такси за публикациите. Не се изплащат хонорари за материалите, публикувани в списанието. Пълните условия за подаване и публикуване на статии са поместени на официалната страница на сп. „Етически изследвания“ – www.jesbg.com.

Авторски права

Публикуваните материали са лицензирани под *Криейтив комънс лиценз* – позоваване, без производни, без комерсиална употреба. Авторите могат да използват повторно своите текстове след публикуване. Пълен текст на лиценза:

<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/2.5/bg/>

СЪДЪРЖАНИЕ

ТЕМА НА БРОЯ

Академичната етика

Редактори – Емилия В. Маринова, Иван Миков

1-2

АКАДЕМИЧНАТА ЕТИКА

Промени в академичната етика в края на XX и
първите десетилетия на XXI век

Васил Проданов

3–17

Университетската организационна култура
в етическа перспектива

Даниела Сотирова

18–29

Академията – градът на разума

Веселин Дафов

30–44

On the Possibility of Pre-Emptive Ethics in
Post-Truth Interregnum

Silviya Serafimova

45–60

Психотерапия и психотерапевти в университета:
новите лисици в курника? Конфликти на интереси и корупцията на
терапевтичното/академичното

Румен Г. Петров

61–79

ЕТИЧЕСКА ЛАБОРАТОРИЯ

(Не)осъзнатото плагиатство в студентските писмени работи по философия:

образователна слабост или морален дефицит

Бисера Колева

80–95

ОТЗИВИ, РЕЦЕНЗИИ, НАУЧНИ СЪОБЩЕНИЯ

Рецензия на книга

Pasi Heikkurinen. Degrowth. An Experience of Being Finite.

Mayfly Books, 143 p., 2024

Silviya Serafimova

96–101

Отзив за събитие

XIX Национална конференция по етика

Аглая Денкова

102–105

CONTENTS

THEME OF THE ISSUE

Academic Ethics

Editors – Emiliya V. Marinova, Ivan Mikov

1-2

ACADEMIC ETHICS

Changes in Academic Ethics at the End of the 20th and
the First Decades of the 21st Century

Vassil Prodanov

3–17

The University Organizational Culture in
Ethical Perspective

Daniela Sotirova

18–29

Academia – the City of Mind

Veselin Dafov

30–44

On the Possibility of Pre-Emptive Ethics in
Post-Truth Interregnum

Silviya Serafimova

45–60

Psychotherapy and Psychotherapists in the University:
New Foxes in the Hen-House.

Conflicts of Interests and Corruption of the Academic/Therapeutical

Rumen G. Petrov

61–79

ETHICS LABORATORY

(Un)conscious Plagiarism in Students' Writings in Philosophy:
Educational Weakness or Moral Deficiency

Bisera Koleva

80–95

REPORTS, REVIEWS AND SCIENTIFIC ANNOUNCEMENTS

Book Review

Pasi Heikkurinen. Degrowth. An Experience of Being Finite.

Mayfly Books, 143 p., 2024

Silviya Serafimova

96–101

Event Review

XIXth National Conference on Ethics

Aglaya Denkova

102–105

ТЕМА НА БРОЯ
АКАДЕМИЧНАТА ЕТИКА
ЕМИЛИЯ В. МАРИНОВА, ИВАН МИКОВ
Сп. „Етически изследвания“
editor@jesbg.com

THEME OF THE ISSUE
ACADEMIC ETHICS
EMILIYA V. MARINOVA, IVAN MIKOV
Ethical Studies

Списание „Етически изследвания“ трайно поддържа ангажимента си да предоставя на своите читатели специализиран отговор на най-актуалните морални проблеми на обществото. В своя осми брой (книга 1 за 2023 г.) то адресира отделна рубрика към академичното образование, публикувайки две обширни студии, посветени на академичната етика. Тогава това беше провокирано от актуалността и все по-засилващия се интерес към тази проблематика, което предпостави нуждата от нейното самостоятелно представяне. Публикуваните текстове бяха идейна част от един подготвян тематичен сборник, който стана факт през 2024 г. под заглавие „Проблеми на академичната етика“ (съст. С. Минева, Д. Тодоров, В. Кънева. УИ „Св. Климент Охридски“). Той беше представен в рамките на традиционната, а сега и юбилейна XX Национална конференция по етика под едноименния надслов „Академична етика“. Това събитие зададе темата и на настоящата книга 2 за 2024 г., която имаме удоволствието да предложим на вниманието на всички заинтересовани читатели. В нея предлагаме част от преработените текстове, представени в рамките на конференцията, които представят различни аспекти от спомената проблематика.

Проследяват се промените, случващи се в последните десетилетия в сферата на т.нар. академична етика, свързани с нарастващата необходимост от регулации и по-

конкретно от етическо регулиране на науката, мястото на изкуствения интелект и промените в академичната наука, маркетизацията на образованието и науката и техните морални последици, нарастващите рискове от последиците от науката и т.н. (В. Проданов). Представя се спецификата на университетската организационна култура през отношението „бърза култура – бавна култура“ в рамката на „инфантилизацията“ на културата (Д. Сотирова). Анализира се особеността на академичното във връзка с етическото на фундамента на „науката за доказателството“ (В. Дафов). Разглежда се проактивната етика (pre-emptive ethics) във връзка с типовете и спецификите на постистината (С. Серафимова). Някои проблеми, възникващи от нарушаването на академичната етика, са подложени на анализ от гледна точка на конфликта на интереси между академичното и терапевтичното в областта на приложната психология (Р. Петров), както и по отношение на болезнения проблем за плагиатството в образователната сфера (Б. Колева).

Книжката включва и два обзорни материала. Една рецензия на книга на английски език – *Degrowth. An Experience of Being Finite* на съвременния финландски изследовател Паси Хейкуринен, занимаващ се с въпросите на устойчивостта от трансдисциплинарна перспектива (С. Серафимова), както и отзив за предходната XIX Национална конференция по етика, проведена в края на 2023 година.

ВОДЕЩИ НА БРОЙ 9, КН. 2/2024

Проф. д.ф.н. Емилия В. Маринова

Гл. ас. д-р Иван Миков

**ПРОМЕНИ В АКАДЕМИЧНАТА ЕТИКА В КРАЯ НА XX И
ПЪРВИТЕ ДЕСЕТИЛЕТИЯ НА XXI ВЕК**

ВАСИЛ ПРОДАНОВ

Тракийски научен институт – София

vprodanov@yahoo.com

**CHANGES IN ACADEMIC ETHICS AT THE END OF THE 20TH AND
THE FIRST DECADES OF THE 21ST CENTURY**

VASSIL PRODANOV

Thracian Scientific Institute - Sofia

Abstract

Science and knowledge are a major tool of development, which means that academic ethics related to research and teaching are now more important than ever. The paper addresses several major issues: the growing need for regulation and ethical regulation of science; artificial intelligence, and changes in academic science; the marketization of education and science and their moral consequences; the relationship between ethics and ideologies; the growing risks of the consequences of science and the ethics of science; geopolitical confrontations and the ethics of science.

Keywords: academic ethics, artificial intelligence, marketization, ideologies, censorship

Различните етапи в развитието на познанието и академичните институции от Възраждането насам са свързани със създаването на съответни правила в тяхното функциониране. След Втората световна война се появяват първите етически кодекси в научните изследвания, а към 70-те години на XX век повечето американски университети официално имат такива кодекси, които през последните десетилетия станаха характерни за всички университети и научни организации. Непрекъснато се говори за етика на науката, етика на изследванията, етика в образованието, академична етика, академична почтеност – понятия, които са взаимосвързани и взаимопреплитащи се. Академичната етика е най-общото понятие, свързващо етиката на научната дейност и на образователния

процес, свързан с етиката на обучението на студентите и на тяхното поведение в образователния процес. Има специализирани списания по академична етика (Journal of Academic Ethics), курсове в университетите по академична етика, множество центрове по академична етика.

При това с ускоряването на този процес и увеличаването на хората, които професионално се занимават с наука, на университетите, научните институти се създават нови и нови изисквания. Това води до различни етапи в развитието на академичната етика. Трансформациите на научните изследвания на различните етапи на развитие на обществото водят до трансформации в нормативните и дескриптивни измерения на академичната етика. От 1980-те години насам с разгръщането на Третата индустриална революция рязко се ускорява процесът на производство на научни знания и нарастването на броят на хората, занимаващи се с наука, започва да се говори, че живеем в „общество на знанието“, в „информационно общество“, а през последните години в „дигитално общество“.

От 1990-те години в този контекст популярна става идеята, че дотогавашното разделяне на работещите на „сини“ и „бели якички“ вече не е достатъчно за обяснение на особеностите на труда и по-нататъшното успешно развитие ще става с „когнитивен труд“, полаган от превръщащите се постепенно в доминираща работна сила „работници на знанието“ (knowledge workers), които работят не на машини, както традиционните индустриални работници, а със знание, информация, данни (програмисти, лекари, фармацевти, архитекти, инженери, учени, дизайнери, счетоводители, адвокати, редактори, журналисти, преподаватели и пр.). Техният дял в работната сила в света непрекъснато ускорено расте с увеличаването на броя на завършващите висше образование. Оценките са, че през 2021 г. в света над 1 милиард души от работната сила са били „работници на знанието“. [1] Ако вземем само част от тези работници, свързани с академичната наука ще видим, че днес в света има повече учени и университети от всякога в световната история и разходите за наука и образование растат в световен план по-бързо от растежа на световния БВП и почти няма страни в света като България, в която делът на средствата за научни изследвания да бъде няколко пъти по-малък отколкото преди 35 години. По данни от 2021 г. общият брой на хората в света, занимаващи се с научни изследвания в света в държавни, недържавни и бизнес

организации, приравнен към броя на работните часове (тъй като някои работят на повече от едно място) е 14 милиона, а броят на хората, които работят в организации за научна и развойна дейност (фундаментални, приложни и експериментални изследвания) е 97 милиона души (тук се включват не само тези, които директно правят изследвания, но и мениджъри, администрация, технически специалисти, библиотекари и т.н.). [2] Около 90 % от учените, живяли някога в света са живи днес. В България е от малкото страни, в които нещата не стоят така – през 1988 г. у нас е имало 31 412 научни работници, през 2022 г. те са останали 24 350; в БАН те са намалели от 5059 през 1990 г. до 2700 души през 2020 г.

Държавите и частният бизнес отделят за научни изследвания нарастващо количество средства. Влагането на средства за учени и научни изследвания се разглежда като имащо ключова роля за иновативността и ускореността на развитие на държавите. Производството на научни знания е гигантско и се увеличава много бързо всяка година. През 2018 г. са публикувани 4.18 млн. академични статии в света, но техният брой, заедно с броя на учените така бързо се увеличава, че пет години по-късно през 2022 г. те са вече 5.14 млн., като около една пета от тях (най-голямото количество) са на китайски учени, а на второ и трето място по брой на статии са американските и индийски учени. [3] Тези процеси протичат в условията на рязка глобализация на научния процес в дигиталната епоха, когато гигантско количество научна информация от целия свят може моментално да се използва, нарастващо значение придобиват публикациите в международни издания, имаме ускорено увеличаване на възможностите за дистанционно участие в научни форуми и обучение от всяка точка на света.

Като се имат предвид системните фактори, които определят промените и в сферата на морала и академичната етика, ще се спра на няколко основни типа проблеми от последните няколко десетилетия, имащи връзка с моралните ценности и правещи още по-необходима академичната етика днес.

Първият от тях е нарастващата необходимост от силна регулация, включително и етическа регулация на увеличаващата се, скоростно променяща се и имаща ключово значение за развитието на държавите сфера научна и образователна сфера. Това се вижда особено добре през последните десетилетия, когато се извърши качествен скок в квантификацията и индексацията на научната и образователната дейност, създаване на

нови и нови системи за оценка на достиженията в науката и критерии за това в какво се състои научното постижение и израстването в научната дейност. Къде печаташ, кой и къде те цитира и оценява се превръща в ключов проблем, обуславящ конкуренцията в науката. Затова се създават системи за подбор на публикации в списания с висок рейтинг според равнището на публикуваните статии, оценено чрез цитируемостта им. Изискванията днес за израстването на човек в научната сфера са много повече и с повече количествени показатели, отколкото преди четвърт век, а това се отразява и върху начина на научна оценка, върху постиженията в науката. Същото се отнася и за образователните системи, в които имаме глобализация на оценките за тяхната дейност като най-популярните прояви на това са ежегодните световни класации на университетите и системите на национални и международни оценки на резултатите от обучението на учениците на различни равнища. Това е ключов елемент, свързан с функционирането на науката във времето на неолиберален и дигитален социализъм.

Поради това се увеличават и законодателните актове и правилници, а също и етическите правила и оценки на правеното от учените. Променя се и организацията на научното познание, мястото му в цялостното функциониране на обществата, а с това регулациите, създаването и разгръщането на етически кодекси и етически комисии, центрове, институти. Всеки от университетите и институтите по света създават свои етически кодекси и етически комисии.

Втората група проблеми е свързана с промените в социалните системи, които създават необходимостта не само от нарастващо количество наука и научни изследвания за ускоряване развитието на икономиките и обществата, но и възможности за отклонения от моралните правила и норми, които правят все по-необходима именно етическата регулация. Това е свързано със следствията от самата наука, създаваща нови технологии, които променят начините, по които се правят изследвания и се генерира знание. Виждаме как се променят радикално възможностите на науката от XVI-XVII век, когато се изобретяват микроскопът и телескопът до XXI век и времето днес на изкуствения интелект, квантовите технологии и синтетичната биология. Да вземем само един пример – в университета в Сидней в Австралия с изкуствен интелект са открити над 160 000 нови вида РНК вируси, т.е. с огромна скорост нарастват научните открития. [4] Подобни тенденции виждаме във всички науки, включително и в социалните и

хуманитарните, където обработката бързо на големи количества данни променя научния процес. Виждаме го в момента с развитието на изкуствения интелект, който се превръща в основен инструмент за правене на изследвания и писане на научни статии, в процеса на преподаване във всички научни сфери. Това води до нови етични проблеми. Най-типичен сред тях е проблемът с плагиатството, който е ключов за академичната етика. От една страна, рязко се засилват възможностите за контрол върху плагиатството, благодарение на това, че академичните звена, а и всеки от нас много по-лесно днес в епохата на дигиталната икономика могат да правят проверка на текстове, доколко са оригинални и доколко са заимствани (или преписани) от някой друг.

От друга страна се появяват съвсем нови проблеми, свързани с плагиатството и неговото установяване и оценка, които не са съществували досега и за които тепърва трябва да се създават и съответните етически норми. Засилват се реакциите от страна на различни творчески професии за това дали при обучението на изкуствения интелект чрез големите езикови модели техните работи може да бъдат предоставяни на изкуствения интелект и дали използването на милиони научни статии и книги в интернет за обучение на изкуствения интелект е плагиатство или не. Стои въпросът как всеки от нас да защити и дали да защити своите текстове от използването им за обучение на изкуствения интелект.

Днес и в научната работа, и в образователния процес може да се използва изкуствен интелект за генериране на съдържание. Студентът може да възложи на изкуствен интелект да напише дипломната му работа. Много по-значим е обаче този проблем в научната работа, където се извършват качествени промени във феномена плагиатство. Изследванията в момента показват например, че изкуственият интелект има потенциал да автоматизира 60 до 70 % от дейностите на работещите в областта на знанието. [5] Като се имат предвид тенденциите за качествен скок в научните изследвания, в прогнозирането в различни сфери и ускоряването на нови открития, особено в медицината, природните и инженерните науки с помощта на използване на изкуствен интелект, при което стои въпросът за това кой ще е авторът на новото знание и как ще се разграничава приносът на учения от това, което е резултат на изкуствения интелект ключов е въпросът как ще дефинираме плагиатството в този случай. Може ли ChatGPT да бъде съавтор на една научна статия? Ще се променя характерът на научните

взаимоотношения в научни колективи, при които изкуственият интелект ще участва в генерирането на ново знание и в образователния процес? Очевидно през следващите години в световен план в хиляди научни звена и университети ще има пренаписване на етическите кодекси, промени в етическите комисии, които реагират на тяхното спазване и използването на изкуствения интелект като инструмент и за морален контрол. Известно е, че още преди сегашното им ускорено развитие академичните институции и редакторите на академичните списания имат вече алгоритми, чрез които да проверяват автентичността на авторските текстове на научните работници и наличието на плагиатство. Тази възможност ще се развива и променя през следващите години, тъй като изкуственият интелект ще дава възможности за нови форми на плагиатство, правени от него и чрез него, но и на нови форми на контрол.

Третата група от проблеми е свързана с това, че през последните десетилетия на глобализиран неолиберален капитализъм и на Трета и Четвърта индустриални революции трансформацията на обществата е като цяло по посока на приватизация на научните дейности в ръцете на огромно количество частни субекти, на рязка маркетингизация на образователните системи и научните изследвания, които се подчиняват на логиката на пазара. Първият, който моделира науката като пазар на идеи, а нейните институции като механизми за осигуряване на права на собственост – интелектуална собственост е социологът Робърт Мъртън в едно свое изследване от 1988 г. (Merton, 1988) Това са началните години на неолибералната епоха, когато конкуренцията става ключова и за академичната наука, която произвежда в университетите определени форми на капитал – човешки и интелектуален капитал. Знанието се комодифицира, то е продукт и стока, като всичко останало на пазара. В своето изследване „Академична критика на неолибералната академия“ австралийският учен Андрю Уилан показва учените, които продуцират знанието се превръщат самите те в неолиберални субекти, при които индивидуализмът, а не солидарността и сътрудничеството играят основна роля. (Whelan, 2015) Популярна става неолибералната теза, че общественото образование е неефективно и водеща става ролята на частните университети, общественото образование е недофинансирано. Неолибералното управление на университетите се основава на печалбата и това определя начина, по който се набира и заплаща персоналът. Затова около 70 % от преподавателите в американските

университети са на временен трудов договор или на хонорар, а някои от тях са дори бездомници, поради недостиг на средства, което ги прави силно уязвими и морално. [6] Говори се появата на „академичен прекариат“ и „параакадемици“.

Университетите се конкурират за студенти на глобалния пазар, така както всяка компания се конкурира за съответни продукти и услуги с останалите. Висшето образование е стока, която се предлага от университетите като доставчици на услуги на студентите като клиенти. Самите студенти, родени в неолибералната епоха, както отбелязва Р.Фас в своята работа „Измама и плагиатство“ са „израснали в ерата на упадък на публичния морал“. (Fass, 1990; 171) А в друга работа на американския изследовател М. Мофат, посветена на академичното безчестие, се казва: „Университетът на бакалавърско равнище е място, на което измамата е почти така естествена като дишането и тя е академично умение, което е почти така важно като четенето, писането и математиката.“ (Whitley Jr., Keith-Spiegel, 2002) Това води до множество системни негативни следствия и съответните етични измерения. Ключово такова следствие е възходът на корупцията в академичната сфера. Така например в университетите 56 % от учените, занимаващи се с етика на изкуствения интелект, са финансирани от големите технологични компании и се съобразяват в анализите си с техните лобистки интереси, а не с интересите на обществото и човечеството. (Sirota, 2023) Преди няколко години в американските университети избухна огромен скандал за корупция за милиони. Богати американци, сред тях финансови босове, едри капиталисти, мениджъри на корпорации, холивудски звезди, са давали огромни пари, за да вкарат през задния вход децата си в елитните учебни заведения. В същото време по-бедната част от обществото се сблъсква с тежки финансови бариери. За да учат там, по-бедните трябва да покажат показатели в тежка конкуренция и изпити. Богатите са плащали за фалшифициране на точките, които децата им са получавали в стандартизирания тест на системата за проверка на знанията SAT, мамели са за техните успехи като спортисти, които също имат значение при приемането в американски вузове. По-късно са фалшифицирали и резултатите от представянето им като студенти, за да могат, след като получат диплома, да намерят бързо кариерно развитие на най-високи места в различните корпорации и институции. В Принстънския университет например е шест пъти по-вероятно да бъдеш приет за студент не по заслуги, а поради наследствено богатство или известна фамилия. Делът на

американците, които смятат, че влизането на децата им в университетите е в резултат на честна и справедлива конкуренция, е по-малко от 20%. Останалите виждат зад този процес корупция и привилегии за богатите. [7] [8] В своя анализ „Американските университети са в криза“ Джордж Фридман, известен като създател на „Стратфор“, най-голямата частна аналитична и разузнавателна организация в света, пише: „Елитните университети търсят социални конформисти, а не разрушители на статуквото... Неконформисти – хора, които са с радикално различни възгледи, които може да са неприемливи за някого, не са добре дошли“ дори в Харвардския университет. И у нас почти всеки научен работник може да разказва за проблеми в отношенията в своята катедра, отдел, секция, университет, институт, които се разминават не само с академичната етика, но и с всекидневния морал на интриги, завист, зложелателство.

Неслучайно доверието в академичната сфера е ниско. Проучване на агенция Галъп в САЩ на доверието във висшето образование показва, че нарастваща част от гражданите имат все по-малко доверие към него. Едва 36% от тях отговарят, че имат голямо или достатъчно голямо доверие на сегашното висше образование, докато повечето от тях имат малко доверие (32%) или никакво доверие (32%). При това този процес на спад на доверие се разгръща много бързо. Когато Галъп за първи път измерва доверието във висшето образование през 2015 г., 57% са имали голямо или достатъчно доверие към него, а 10% са имали малко или никакво. Резултатите са катастрофални за по-малко от 10 години. Когато се търсят причините за това падащо доверие, отговорите са, че университети не са политически безпристрастни, прокарават политически програми, не преподават нужните умения и следването в тях е много скъпо, водещо до гигантски студентски дългове на милиони американци. 41 % от американците говорят, че университети са „твърде либерални“, опитват се да „индоктринират“ и „промиват мозъците“ на студентите, не позволявайки им сами да обясняват нещата. Говорят за падащо качество на преподаването, неравен достъп до него, проблеми със свободата на словото. Те не вярват в неговите перспективи - 68 % говорят, че то се движи в неправилна посока, а едва 31 % смятат, че тази посока е правилна. (Jones, 2024)

Четвъртата група от проблеми е свързана с отношението между академична етика и идеологии. Както етиката изобщо, така и академичната етика винаги са били свързани в една или друга степен с ценности, стоящи в основата на различни идеологии

и светогледи, които влияят и върху груповите и обществени морални оценки на научната дейност. Не е случайно, че навсякъде по света имаме случаи на санкционирани учени, поради това, че имат определени ценности и виждания. Между една четвърт и една пета от репресираните от още от макартизма, загубили работата си, заради своите възгледи в САЩ в края на 1940-те и 1950-те години, са университетски учени. (Jackson, 2024) Затова и сблъсъкът на идеологии и промяната на доминацията на една или друга идеология влияе и върху моралното поведение в академичната сфера. Това го видяхме особено силно в нашата академична общност през последните десетилетия в условия на радикална смяна на идеологиите, при която предишни преподаватели по научен комунизъм и история на БКП, учени от Института по история на БКП, завършили с предимство в съветски университети, налагащи и преподаващи крайни версии на предходните идеи на комунизма след 1989 г., се превърнаха в патологични антикомунисти.

Това, което се наблюдава през последните години с нарастващата поляризация, деглобализация, фрагментация, геополитически противопоставяния и разпад на системни партии, е засилваща се роля на идеологическите ценности в академичната сфера. Изострят се идеологическите противопоставяния, които имат следствия и върху цялостната ценностна система, включително и в академичната сфера. Това е особено характерно за социалните и хуманитарните науки, които са директно свързани с различни идеологии и ценности, а същевременно голяма част от техните знания се генерират от частни неправителствени организации и корпоративни мозъчни тръстове, свързани с интереси на частни субекти и геополитически сили.

Пред десетина години се запознах на една конференция с икономиста Джеймс Гълбрайт, професор в Тексаския университет и син на знаменития американски икономист Джон Гълбрайт, съветник на няколко президенти. В разговора помежду ни той ми се оплака, че понеже бил ляво ориентиран, а не привърженик на неолибералния икономикс, не го пускали да преподава в катедра „Икономикс“, а бил принуден да работи в катедра „Публична администрация“. Аз се учудих, че в САЩ има такава цензура и му казах, че в България се превеждат и са известни ляво ориентирани американски икономисти, критици на неолибералния икономикс – Джоузеф Стиглиц и Пол Кругман. „Знаеш ли на колко години са те“, попита ме той. „И двамата минаха 60 и вече не им

пука, че могат да ги ограничат в университетите. Преди това не пишеха така. Кругман беше дори в екипа от съветници на Роналд Рейгън.“ Това е академичната етика в САЩ.

Това, за което говори Гълбрайт днес се засилва дори. Съществува гигантско разделение във вижданията за моралните ценности като цяло между така наречените либерално-прогресистки виждания и възхождащите консервативни сили, което намира израз и в академичната сфера. В САЩ например академични учени, работещи по изследователски проекти за установяване на дезинформация в медиите, са изправени пред съдебни дела и призовки от ръководена от републиканците комисия на Конгреса, обвинени че цензурират консервативни идеи под прикритието на борба с дезинформацията. Те отричат твърденията и заявяват, че са изправени пред мощна атака за сплашване и прекъсване на дейността им. (Chopra, Pigman, 2024). Във Великобритания наскоро известното списание „New Statesman“ публикува статия със заглавие „Как пълзящата цензура завладя британските институции“ и в нея се казва: „Великобритания има проблем със свободата на словото“, „Изследванията се потискат, ако заключенията им са неудобни, книгите се дезинфекцират или изобщо не се публикуват, а учените се тормозят от техните институции.“. Там се съобщава, че над 600 учени са подписали отворено писмо, в което се казва, че „стотици академични учени и студенти са били преследвани, цензурирани, заглушени или дори уволнени през последните 20 години за изразяване на законосъобразни становища.“ (Barnes, 2024)

В образователната сфера у нас го виждаме в сблъсъците във връзка с въпроса да се преподават или не идеи, свързани с така нар. джендър идеология. Видяхме обществената реакция във връзка с декларацията на академичния съвет на Софийския университет по повод интервю на проф. Дарина Григорова - преподавател в университета. Типичен израз в това отношение са също огромните разделения в интерпретациите на историята и начина, по който се вижда и описват у нас историческите факти и събития от различни академични учени. Още по-силни са цивилизационните разделения, оформящи се между западните неолиберални визии за света, руската консервативна традиция, китайския модел на развитие, християнство и ислям и т.н. Известният американски и британски историк Нийл Фергюсън пише, че в света, в който живеем, „преподаването на история е станало ужасно изопачено от

идеологическата загриженост на съвременната „прогресивна“ левица от политиката на расова и сексуална идентичност.“ (Ferguson, 2024).

Петата група от проблеми, имащи значение за академичната етика са свързани с ускореното производство на знания с непредвидени следствия и възхода на рискове, които са системно свързани както с неолибералния капитализъм, така и с научните открития и технологиите, на които се базира той. Сред тях особено важни са етическите проблеми, които се появяват вследствие на нарастващите количества рискове, носени от технологиите и потребността от тяхната регулация, включително и от етическа регулация. Още през 1990-те години по времето на Третата индустриална революция това води до идеята за появата на „глобално рисково общество“. Днес то се проявява, както с нарастващите климатични рискове, които убиват хора и унищожават материално богатство, така и с генерираната с изкуствен интелект фалшива информация, нов тип войни, с поляризацията на обществата, свързани с изострящи се противоречия, хиляди кибератаки всекидневно и гигантска киберпрестъпност. Днес с Четвъртата индустриална революция и с експоненциалността, конвергентността и подривността на производството на нови знания в областта биотехнологиите, синтетичните технологии, изкуствения интелект, роботиката, метавселената, квантовите технологии, съчетани с рязката конвергенция на разделени преди това подсистеми в глобален план водят до неочаквани и фатални рискове, при които един човек или малка група, действащи от другия край на света, може да бъдат причина за смъртта на милиони и милиарди хора, а това изисква нови регулации, промени и в академичната етика.

Да вземем само един пример – според последния доклад за киберсигурността на Майкрософт потребителите му са подложени на над 600 милиона кибератаки всеки ден. И това е само един от гигантското количество рискове, пред които сме изправени, изискващи регулация, включително и етическа регулация. Системните следствия от технологичните промени водят до нарастващо количество сфери, в които се въвеждат етически правила. Неслучайно през последните години Глобалният икономически форум публикува ежегодни Доклади за глобалните рискове. Характерен пример в това отношение са климатичните промени, както и прогнозите за рисковете от изкуствения интелект. На това се реагира с нарастващо количество контрол, регулации, събиране и

използване на големи данни и затова се говори, че човечеството навлиза в така нар. „интелигентна епоха“.

Шестата група от проблеми е свързана с рязкото нарастване на геополитическите противопоставяния, кражбата на таланти и технологични знания, с това, което ООН нарича „нова ера на конфликти и насилия“. [10] Засилващите се геополитически разделения, противопоставяния, конфликти намират израз и в разделения в оценъчните системи, в това кой и как оценява качеството и значението на определени открития. Тук етическият въпрос е в каква степен учените ще участват в засилването на тези конфликти или ще направят всичко възможно да ги предотвратят. Да вземем следното: рейтинговите системи и публикуването в списания, които са с висок импакт фактор, се създават в англо-американския свят, който сега е в нарастващи конфликти с останалия свят. Затова се появяват алтернативни оценъчни системи. Типичен пример в това отношение е Русия, която има своя система на рейтингови списания, където публикуват нейните учени, имащи право и възможности да публикуват и в западни рейтингови научни списания. Сега с геополитическата битка настъпва и тук противопоставяне. На 31 март 2022 г. водещи западни научни издателства (по-специално ACS Publications, Cambridge University Press, Elsevier, IOP Publishing, Springer Nature и други), публикуващи голяма част от рейтинговите научни списание в света, обявиха, че осъждат нападението на Русия в Украйна и във връзка с това спират сътрудничеството с руски и беларуски научни организации. Същевременно на руските учени се запазваше право да публикуват в списанията. Издателство Elsevier реши обаче, че плащанията от автори от Русия за статии публикувани в неговите рейтингови списания с отворен достъп, ще бъдат изпращани в подкрепа на Украйна. [11] Така възникна моралният проблем пред учените – дали са готови да плащат за своите статии в тези списания и да им вдигат рейтинга с тях, ако техните пари отиват за използване от едната страна в световния геополитически сблъсък. Морално ли е те да плащат за своите публикации с желанието си да правят кариера с тях, ако техните пари в отиват помощ на една от страните в този световен геополитически конфликт. Това се отнася силно за руските учени, публикуващи в такива списания, които бяха призовани да не правят това. [12]

Същевременно имаме ускоряване на производството на знания за военни цели, което радикално променя ролята на войните, глобалната надпревара в производството на

нови знания и изостря проблема за етичността в провеждането на определени научни изследвания, които водят до нарастваща опасност от всеобщо унищожение. Съчетанието на ускорен научен и съответно геополитически възход с геополитически разделения, нестабилност, фрагментация прави много по-рискови предвидените и непредвидени следствия от новите научни изследвания, за които говори още през 90-те години на XX век Улрих Бек в своята книга „Глобалното рисково общество“. В резултат на гигантския научен и технологически възход през последвалите три десетилетия днес то е много по-рисково и учените участват по-активно от всякога досега в този процес на генериране на рискове.

Всичко това прави академичната етика много по-нужна и значима днес отколкото във всеки друг период на световната история. Повече от всякога стои проблемът за етиката при вземането на решения, за ценностите на основата на които се прави това, за отговорността на учените и на всички, които генерират ново знание. Повече от всякога е необходимо развитието на етика на науката, технологиите и иновациите, свързана с отговорността на отделните учени, институти, организации за етично използване на знанията и технологиите, както в национален, така и глобален план. Светът днес създава наука, знания, образовани хора повече от всякога в световната история, но се нуждае и от академична етика повече от когато и да е било преди това.

БЕЛЕЖКИ

[1] **Luna-Ostaseski, Gabe.** Announcing The Knowledge Work Demand Index, <https://www.usebraintrust.com/blog/knowledge-work-demand-index-july-2021>, July 28 2021

[2] **Haak, Laurel L. and Davut Emrah Ayan, Donna K. Ginther.** How many Researchers are there in the World ... and why we should care, https://figshare.com/articles/presentation/How_many_researchers_are_there_in_the_world/_16926766?file=31338292, November 5, 2021

[3] **Curcic, Dimitrije.** Number of Academic Papers Published Per Year, <https://wordrated.com/number-of-academic-papers-published-per-year/>, June 1, 2023

[4] **Fernandez, Ray.** Sydney University AI Discovers 160,000 New Viruses: Interview, https://www.techopedia.com/news/sydney-university-ai-discovers-160-thousand-new-viruses?utm_campaign=organic&utm_source=social&utm_medium=facebook&utm_content=sydney-university-ai-discovers-160-thousand-new-viruses&fbclid=IwY2xjawGIZzhleHRuA2FlbQIxMAABHbu7ZoEfO1QKBOzGyvTW5MvF

MWjyLxI6pD649_QtszysiUnXW452w2RDJw_aem_BHu9ilkGbAwUiWrjUkUb1g,17
October 2024

[5] Technology alone is never enough for true productivity, https://www.mckinsey.com/capabilities/mckinsey-digital/our-insights/technology-alone-is-never-enough-for-true-productivity?cid=njt2-soc-fce-mbm-m01-njt2-glb-ip&linkId=610576540&fbclid=IwY2xjawFuYVhleHRuA2FlbQIxMAABHfNu6_B70y60gkxIpBDuFn9MFtlSh2ScLDc9tub9_iAwPUTde7esNOHVEg_aem_nl2S0WV3i8TqZnPQ_cXrXw#/, September 13, 2024

[6] **Flannery, Mary Ellen.** The Homeless Professor Who Lives in Her Car, <https://www.nea.org/nea-today/all-news-articles/homeless-professor-who-lives-her-car>, November 1, 2017

[7] **Schubach, Alanna.** How the Other Half Goes to College, <https://jacobinmag.com/2019/04/college-admissions-guidance-inequality-barriers-bribery?fbclid=IwAR316IwmYBL0O2DMkqknfjGfDHVHr5FJ9bAXsO0YNXe0NA4zFDSuRxOxIx8>, April 18, 2019

[8] **Zorfass, L.** Money, Education, and the Farce of Justice, In: <https://theredphoenixapl.org/2019/04/27/money-education-and-the-farce-of-justice/?fbclid=IwAR370GGyN9xXDpZqbotD9A6dYbkBPFhMXsxLxP8oWeEUuR2DRoDT6drsGJk>, April 27, 2019.

[9] Microsoft Digital Defense Report 2024, <https://cdn-dynmedia-1.microsoft.com/is/content/microsoftcorp/microsoft/final/en-us/microsoft-brand/documents/Microsoft%20Digital%20Defense%20Report%202024%20%281%29.pdf>, p. 9.

[10] New era of conflict and violence (United Nations [UN], 2023), <https://www.un.org/en/un75/new-era-conflict-and-violence>, May 28, 2024

[11] Black mark in the “white list”. What threatens Russian scientists by forcing them to donate to Ukraine?, <https://t-invariant.org/2024/07/black-mark-in-the-white-list-what-threatens-russian-scientists-by-forcing-them-to-donate-to-ukraine/>, July 18, 2024

[12] **Бескаравайная, Татьяна.** Ученых в России предупредили о рисках уголовного дела из-за оплаты статей в ряде изданий, <https://medvestnik.ru/content/news/Uchenyh-v-Rossii-predupredili-o-riskah-ugolovnogogo-dela-iz-za-oplaty-statei-v-ryade-izdaniy.html>, 30.08.2024.

ЛИТЕРАТУРА

Barnes, H. (2024) The intolerant age. How creeping censorship captured Britain’s institutions. In: *New Statesman*, <https://www.newstatesman.com/politics/society/2024/09/intolerant-age-free-speech-britain-institutions>, September 25.

Chopra, A. and A. Pigman. (2024). US disinformation researcher laments 'incredible witch hunt'. Available at: <https://phys.org/news/2024-09-disinformation-laments-incredible-witch.html>, September 5.

Fass, R. A. (1990). Cheating and plagiarism. In: W. M. May (Ed.), *Ethics and higher education*, New York: Macmillan.

Ferguson, N. (2024). Welcome to My Time Machine. An Introduction to Applied History. Available at: https://niallferguson.substack.com/p/welcome-to-my-time-machine?r=2szwr&utm_campaign=post&utm_medium=web&fbclid=IwY2xjawGOGH1leHRuA2FlbQIxMAABHeidPLd8TylmDLPiUG544mLwmYGv7XCDBJhDMPRYFt872sKxRdw4BeuEQ_aem_B7BpееveRsTLpMyiCubR4Q&triedRedirect=true, October 29.

Friedman, G. (2019). American Universities Are in Crisis. Available at: <https://geopoliticalfutures.com/american-universities-crisis/>, March 19.

Jackson, J. (2024). 'We're seeing Universities following a corporate agenda to get favor with donors'. Available at: https://mronline.org/2024/05/30/were-seeing-universities-following-a-corporate-agenda-to-get-favor-with-donors/?fbclid=IwZXh0bgNhZW0CMTEAAR2hIIUCrH_il3tEK5JGi5p11yjbgluh8gVYVIntSkkGiiBuQc9N4XGLxXs_aem_AVLNw6BihxBWu5akAov3KxIKuMzFCjh0Rv90lUCw_UxTH2XSNMj2IL3zwW2MqklHUAioyBvznNy3CmVBnbZert1S, May 30.

Jones, J. M. (2024). U.S. Confidence in Higher Education Now Closely Divided. Available at: https://news.gallup.com/poll/646880/confidence-higher-education-closely-divided.aspx?fbclid=IwY2xjawF3ETpleHRuA2FlbQIxMAABHeWf9askE574hbEp7b4cWjTUmaiWzAat3kyThPSGrIFMawfJvr2u9B4OTg_aem_TKhA1IvP2EMJvvN8LasU1Q, July 8.

Merton, R. K. (1988). The Matthew Effect in Science, II: Cumulative Advantage and the Symbolism of Intellectual Property. In: *Isis*, Vol. 79, No. 4, pp. 606-623

Whelan, A. (2015). Academic Critique of Neoliberal Academia. *Sites: new series*, 2015, vol. 12, № 1, 2015, DOI: <http://dx.doi.org/10.11157/sites-vol12iss1id258> – article –

Whitley Jr., Bernard E. and P. Keith-Spiegel. (2002). *Academic Dishonesty. An Educator's Guide*, Lawrence Erlbaum Associates, Inc.

Sirota, D. (2023) Big Tobacco's Playbook. Available at: https://jacobin.com/2023/05/big-tech-artificial-intelligence-lobbying-academic-research-influence-big-tobacco?fbclid=IwY2xjawFd8otleHRuA2FlbQIxMQABHTe1z3RjMrE4fThgXpWA9ci2KooWSS4d1UOCuFlVYAgpK2smt-WcwNH4ZQ_aem_11NW_vWHfjeZB_B4TzLsBA

**УНИВЕРСИТЕТСКАТА ОРГАНИЗАЦИОННА КУЛТУРА
В ЕТИЧЕСКА ПЕРСПЕКТИВА**

ДАНИЕЛА СОТИРОВА

Технически университет – София

dasotirova@yahoo.com

**THE UNIVERSITY ORGANIZATIONAL CULTURE
IN ETHICAL PERSPECTIVE**

DANIELA SOTIROVA

Technical University – Sofia

Abstract

Academic ethics is inseparable from the organizational culture of the university institution. In the paper the focus is on communicative and managerial dimensions, determining the "moral character" and public image of the university. University organizational culture is conceptualized through the constructs "fast culture - slow culture" and it is described in the frame of infantilization of culture. Examining university organizational culture from an ethical perspective could contribute to understanding and managing life in the academic community.

Keywords: university organizational culture, academic ethics, slow culture, fast culture, infantilization

Въведение

Академичната етика е предмет на изследване през последните четири десетилетия. Без да се повтарят изяснени или самоочевидни проблеми и тези от отдавнашни текстове, в увода ще изтъкна няколко основания (причини) да анализираме отново академичната етика, които са свързани с актуални образователни изисквания за промяна, с нов контекст и пренареждане на приоритетни въпроси и формулиране на нови такива:

- *Обучаващото се общество* налага да погледнем на академичната етика самостоятелно и специфично, отвъд разглеждането ѝ като една от приложните и професионални етики.
- Какво е академична етика като *тип култура*, (а не като университетска дисциплина или платформа за етичните кодекси) на образователни институции в страната и в ЕС, от където у нас има все повече студенти и дълготрайни сътрудничества?
- *Как се променят* еталони и стандарти в академичната етика, когато масовото висше образование е минимизирало разликите между иновативното и рециклираното в университетски дисциплини с хуманитарна насоченост; какво точно се случва с решението за изучаване на Научна етика?
- Забелязват ли се някакви *постпандемични трансформации* в избори, навици, ниво на разбиране и начини на преподаване сред студентите и преподавателите?

Обмислянето на подобни животрептящи въпроси е аспект на разбирането на *етическото като вкоренено в определена култура*. Университетът в случая се мисли като институция с тип култура, в рамките на която се оценява, дефинира (или деградира) етическото, нормите и стандартите, както и поведението (деяния, простъпки и откази от действия). В този доклад се извеждат няколко измерения на академичната етика в аспекта ѝ на университетска култура.

Подходи към организационната култура, приложими към университета

Организационна култура е типичен пример за *понятие „чадър“*. С този тип конструкции си служат често в социално-хуманитарното познание. Понятията-чадъри покриват определен периметър от действителността, общност от хора, специфична дейност. *Под чадъра организационна култура се „подслоняват“* разнородни институционални, символни и поведенчески явления. Така може да се възприема цялостно институцията университет като културен феномен. Изборът на подобна перспектива означава, че познаващият културата на организацията не е просто неин пазач (пазител), нито е пленник, носещ печата ѝ цял живот. [1] Критичният наблюдател на отстранен професионалист от друга институция, познавач на дейността, е подходяща субект за подобно изследване.

Самият термин *организационна култура* навлиза в употреба след 80-те г. на 20 в. Ст. Дейвис, написал една от пионерските работи („Управление на корпоративната култура“) описва защо е въвел новото понятие, а именно – с цел *да мистифицира и направи по-привлекателно явлението култура, както и човешкото присъствие в организациите*. Ст. Дейвис е автор на определението за организационната култура като „модел от споделяни убеждения и ценности, които дават на членовете на институцията смисъл и им осигуряват правила за поведение в организацията” (Davis, 1984).

През 80-90-те години има известно преувеличаване, ако не и възвеличаване на ролята на организационната култура. Тон за хиперболизиране дава популярната книга на Питърс и Уотърман „В търсене на съвършенството” (Peters and Waterman, 2006), излязла през 1982г. и пропагандираща новаторската тогава теза, че корпоративната култура е най-мощното средство за усъвършенстване на управлението на всяка организация. Бързо се оформя *състезателно конкуриране* между фирмите в отраслите и по признака *добра (съвършена) култура*. В общ социално-етичен план това е положително, доколкото стимулира размисъл, артикулиране и диалог за ценности.

Но разбирането за модел на съвършена култура на бизнес организацията има своите критики. Според Д. Сивърс, в мениджмънта някои са възприели олимпийския девиз „По-бързо, по-високо, по-далеко” (Severs, 2015). Основателни са съмненията в ползите от търсене на еталонна организационна култура, нарастващи сред новите предприемачи с фирми в дигиталния бизнес. В отпор на опити за дефиниране на „универсално съвършена“ култура се изтъква, че организационната култура е уместно да се формира с осъзнаване на недостатъчността на организационното проектиране като *средство за подобряване представянето и прецизен подбор на служители*. Краткото „лого” в подхода към културите вече се изразява по-добре чрез ключова дума, позната за философи и социолози – *етос (общност)*. Главното в този етап от развитие на възгледите за организационната култура е осъзнаването, че тя е по-сложна, отколкото списък с ценности на общността, дори и той да е системно коригиран. Възприема се идеята за многопластовост – в организационната култура се отделят няколко слоя – *оценъчен* (ценности, норми, убеждения), *материален* (ритуали, артефакти, стил) и *комуникативен* (взаимодействия, мрежи, организационният диалог). В лавинообразния процес от

изследвания и практически промени - публикации, преобразования, мениджърски иновации, фирмени обучения - могат да се открият три водещи идеи.

1. Културата е успяване. Дийл и Кенеди (Deal and Kennedy, 1982) за първи път формулират идеята, че организационната култура може да подтиква и подпомага успеха на работещите. Авторите установяват, че фирми, които „вярват в нещо“, имат като цяло по-добри резултати. Дийл и Кенеди са отделили четири елемента на организационната култура:

- *ценности*, които са сърцевина и „сърце“ на организацията и са нещо различно от инструменталните цели на организацията и нейното ръководство;
- *герои*, олицетворяващи тези ценности, носители на културата с примера за подражание за повечето членове на организацията;
- *ритуали*, станали част от рутината във взаимодействията и очакванията на другите, съдържащи разпознаваем символен потенциал;
- *културни мрежи* на „неформалната организация - своеобразна невидима властова стълбица, по която става „придвижването“ по организационния асансьор.

2. Културата като организационно съвършенство. В цитираната книга Питърс и Уотърман формулират предписания за успеха, основани върху идеята, че *културата е вид възнаграждение за свършена работа*. Това е характерно утилитарното разбиране, работещо в бизнес-организациите. Когато хората влагат много в организационния живот и дават най-доброто от себе си, тогава организационната култура е форма на възвръщане на вложени усилия за всички. Културата осигурява на служителите усещане за осмислена значимост на онова, което вършат заедно. В постигането на подобна „важност“ е същността на организационното съвършенство. Повечето, ако не и всички съвети, конкретизиращи модела за организационното съвършенство, са всеизвестни истини – *знае се, че клиентът е на първо място* или, *че хората са най-голямото богатство* на организацията. Но има такива, в които горните фрази са клише или кух лозунг, както и други, за които те са действащо правило. В тези организации се създава съответно *ориентирана към клиента* или *ориентирана към хората* култура. За организацията, наречена университет, са в сила въпросите: *дали студентът е клиент?* Следва ли да е приоритет управленската стратегия, *ориентираната към студента?* Наистина ли хората са най-голямото

богатство за катедра, факултет, университет и *уместно ли е да се използва етикетирането на хората и тях като „човешки ресурси“?* Не е ли по-адекватно и благозвучно използването в корпорациите „таланти“ и „управление на таланта“?

3. **Културата с фокус иновативност.** Подходът се свързва с идеи на социолога Розабет Кантър, която обръща внимание на необходимостта от гъвкавост и динамика, станали особено важни за големи корпорации в глобалната конкуренция (Kanter, 1984). В тази среда през 90-те години организационната култура се свързва на първо място с *организационната промяна*. В зависимост от иновациите като приоритет и критерий за съпоставка организациите се разделят вече на имащи *култура на успяване* и *култура на неуверено представяне*. На второ място, разграничаването на културите според този принцип е на *млади и стари култури* - успехът се определя преди всичко от *отношението към новото*.

Трите подхода към организационната култура дават възможност с различни аргументи да се погледне на организацията като на сложно културно образувание, което се отличава от „машиноподобните“ модели за нея и където са видими антропологически и поколенийни, политически и регионални параметри, осмисляно цялостно чрез конструкта организационна култура.

Въпросът е доколко университетската институция и организационната ѝ култура могат да се описват само чрез горните три подхода? Академичната среда е специфична в сравнение с тази в една *болница, санаториум, фабрика, спортен клуб, гимназия, болница и други институции*. Има и общи социо-културни тенденции, които водят до промени в университетската организационна култура, които са свързани с глобализиращи регионалната среда фактори, например – интересен е въпросът за въздействието на програми като Еразъм, Коперникус и др. върху интернационализацията на академичния етос у нас.

Бавният професор в бързата култура: класическият университет в конкуренция с корпоративния

През 2011 г. Нобеловият лауреат Даниел Канеман (1934-2024) публикува книга, станала бестселър „Мислене, бързо и бавно“. В нея има пожелание да живеем „съзнателно, с усилия и в подреден живот“, а за това би помогнало различаването на два

вида мислене – *бързото мислене*, което е интуитивно и автоматично (Система 1), а *бавно мислене* – аналитично, логично, волево и целеустремено (Система 2). (Kahneman, 2011). Бавното и бързото започват да се екстраполират в по-широк план през следващото десетилетие. Логиката на *стремежа към бавното* (бавен живот, бавно хранене, бавен дизайн и т.н.) е привлекателна; бавното става желан обект. Тази тенденция е предизвикана от стремеж за бягство от недостатъците на всичко, което е маркетизирано.

През 2016 г. излиза друга книга - „Бавният професор. Предизвикателствата пред културата на високите скорости“ (Berg and Seeber, 2016). Посланието на двете авторки вече не е уникално и трудно приемано, доколкото, то носи авторитета на Нобеловата награда. Канадските професори споделят и аргументират със загриженост бързото темпо на всичко, насочвайки се към осъзнаване на вредите от излишното и вредно усилие да правиш нещата бързо, с последици за отделния човек и за обществото. Но как да забавим темпото? Според авторките като дългосрочна цел и задача това може *да се постигне с промени именно в образователните институции*. Нужно е изместване на фокуса от „загриженост за това „какво не е наред с мене, с нас тук и сега?“ към един по-общ, но адресиран точно въпрос - „*какво не е наред с университетската образователна система?*“ Тук бавният професор е метафорична фигура с двойно „предназначение и смисъл“ – като инстанция на класически мъдрец, говорещ от Катедрата, но и като актуален гуру (маг), олицетворяващ и рекламиращ ценностите на „бавно живеене“. В тези роли той е антипод на тенденциите за „корпоратизация на съвременния университет“ (Berg and Seeber, 2016).

Ценността на бавното е неустойима и разпространявана – тя е аргументирана и философизирана не само от учени, но и от ... ресторантьори и социални активисти. Идеята е аналогична с движенията за *доброто на бавното хранене*, започнало преди около три десетилетия. *Бавното като ценност* и правилен избор се свързва с цяло движение за бавно хранене, обосновано в текстовете на К. Петрини (Petrini, 2004) [2], както и с протести в обществените нагласи и мнение, довели до промени в бизнеса с услуги за бързо хранене, които стават природосъобразни и здравословни в по-голяма степен. Разпространеното изтъкване на местното производство пред чуждото в търговските вериги е израз на сходен порив. Призови за вреди от „много химия в храните“, „това е био-“, интересът към здравословно, *регионално и културно хомогенно*

са част от общи ценностни тежнения, които си пробиват път в противоборство с бизнес интереси, авторитети и навици. Здравословното и локалното е вероятно предпочитаният и разумен избор пред нездравословното и чуждото, ако не се намесват други (финансови, маркетингови) фактори.

Тези противоборстващи тенденции не би могло да подминат университетските институции, които съвместяват различни послания в търсене на привлекателност и ангажираност с каузи за привличане на студенти. *Образът на „бавния професор“ е своеобразен антипод на пресиленото маректизиране на университета* (Сотирова, 2024). Силата на въздействието му е в това, че напомня за „добрия“ (здравословен) високомерен егоизъм на знаещите елити; за уникалността на добрата университетска образованост, която се вижда *не само в рейтинги, но и чрез при-съставие (на-личност)*. Бавният професор е типична фигура за традиционния университет. Там силуетът му е видим и разпознаваем. След 90-те г. на 20 в. се появяват нови форми на висши корпоративни сертифициращи курсове, но разликите между тях и университета остават значими, дори когато се наричат „академия“ или „университет“. Но същевременно тези *корпоративни („бързи“) университети* оказват влияние върху професии, политики и печелене на блага. Културата на корпоративния университет „отхвърля обръщането навътре към себе си...в преследване на икономически цели“ (Berg and Seeber, 2016). В цитираната книга, своеобразен „манифест на бавния професор“, са изтъкнати *три ценности и цели, които традиционният университет трябва да удържа:*

- избягване на черти на корпоративния университет с критериите му за печалба;
- запазването на хуманитарното образователно ядро, въпреки натиска;
- облекчаване на стреса от академичния труд – то е творчество и следва да е дейност и повод за удовлетвореност, а не (само) източник на болка и свръх-умора.

В този контекст специфично за *управлението на времето на академичния човек* е, че *контролът и санкциите не са толкова важни, колкото е времето за смислено съзерцание* - „не е толкова въпрос за управление на времето, колкото за поддържане на фокуса в културата“ (Berg and Seeber, 2016). Бавният професор е привлекателна, носталгична фигура, но едва ли зарежда с оптимизъм. „Надеждите ни за някакво универсално прилагане на философията и етиката на бавността със сигурност ще бъдат

стъпкани от една нахална кола, пълна с клоуни на надпреварата, в която скоро ще видим участието и на британските университети“ (пак там).

Бързите и бавни институции би следвало да се оценяват (като скорост и посоки) на фона поколенийните разлики, дигитализацията и възхода на стартъп предприемачеството. Без съмнение, фигурата на бавния професор и здравата хуманистична основа на класическото университетско образование запазват социалната си привлекателност.

Инфантилизация на културата и етически предизвикателства пред университетската организационна култура

„Младият човек е съсредоточен почти изцяло върху себе си, не е в състояние да види, да разбере, да прецени ясно света около себе си“, пише Милан Кундера (Кундера, 2014). *Младост на индивида, но старост (древност) за културата* са определения, които приемаме за качество консенсусно. Разбира се, те са формулирани не винаги по една и съща мяра (критерии). Например, в организационната психология се използват *модел за морална незрялост и морална зрялост*, дефиниращи какво е саморегулиращото се, отговорно поведение на зрялата личност, както и чертите на *инфантилно поведение*. Автономността и отговорността са белези на морално зрялото поведение. „Вдетиняване“ очевидно е предпочитанието на незрялото реагиране пред зрялото, ако се има предвид *моралната зрялост на индивида*. Според Кр. Аргирис, въвел този конструкт, мениджърите на организации, които се отнасят към хората положително и с отговорност и доверие като към възрастни, постигат по-висока продуктивност с екипите си. Служителите с черти на зрялост искат допълнителни отговорности, разнообразие от работни задачи и са способни да участват ангажирано при вземане на решения. Проблемите с другите най-често са предизвикани от *зрели личности, които са управлявани с помощта на остарели тактики*, подходящи за морално незрели индивиди; те са свързани с това, че морално зрелият човек търси новото (Argyris, 2004).

Инфантилността като незрялост и вдетиняване с право се описва като *несъответствие на основни морални принципи*. Тук ще се позова на Цветан Тодоров - моралният принцип изисква автономност на *аз*, универсалност спрямо *те* и целеположеност на *ти*. Той би могъл да се конкретизира на езика на етиката на зрялото

поведение така: *Аз притежва отговорности* към Другия, *хуманността* е императивност към *Те*, а *диалогичността* е ангажиментът ми спрямо Тебе. (Тодоров, 2016: 26).

Инфантилизацията на културата има множество проявления. Темата има разнообразни посоки за осмисляне – естетически, културологически, педагогически, медийни и пр. В *етически план* инфантилизацията е лишаване (загуба или невъзможност) на човека от способност да контролира света и себе си. Тя е увеличена податливост и условие за манипулиране. Семейство, образователна система, развлекателна индустрия, изкуствата и разбира се – елити и политици, се възползват от незрелостта и съзнателно или не, могат да „вдетиняват“. Така в обществото се създава *дискурс на „вдетиняване“*, който редуцира до минимум ангажираността, заинтересоваността и загрижеността. За такива моменти са нужни *специални усилия за развитие на етически компетентности*, които са част от етическата грамотност (Arnett, Fritz, Bell, 2009). Инфантилизацията е свързана с *възприемане на времето „тук и сега“*, акцент е *„тиранията на момента“*. Например, пребиваването в мрежите е моментно структурирано присъствие. *Вдетиняването* чрез информационни технологии е изпитание и критерий за самоконтрол и самоограничаване. Ако последните липсват, то е затруднено комуникирането в публичния етичен дискурс, който насърчава общественото благо. За да се разгърне подобен разговор, трябва да има минимум цивилизованост на участващите. Уместно е да си припомним сентенцията на З. Фройд, че „...цивилизацията се е появила, когато един ядосан човек хвърля остра дума вместо камък“ (цитирано по смисъл по Waisanen, 2014).

Инфантилизацията е модел на поведение, нагласа при която се отнасяме към зрелия човек като към дете. Понятието се използва в различни контексти в социология, културология, социална психология и свързани с тях интердисциплинни полета. Геронтологията и психиатрията изследват специално инфантилизацията на възрастните хора. С. Марсон и Р. Пауел я разглеждат през призмата на социалните роли, представянето на Аз-а и в т.нар. *тотални институции* (каквито са домовете за дневни грижи на възрастни, според авторите), развивайки по същество нова теория за този вид инфантилизация като специфична комуникация и дискурс. (Marson and Powell, 2014). В домовете за дневни грижи за възрастни се развива *вторичен бебешки език*, за който е характерна покровителствена реч, използване на преувеличена интонация, по-висок

глас, говори се с кратки фрази, казани бавно и силно. Други прояви на инфантилизация са общоприети и олекотени форми на обръщение (пиле, миличко и др.). Диалоговата комуникация, прекалено интимна и неравностойна, е съпроводена с публично разкриване на лични или медицинските данни за лица (клиенти), неконфиденциално съобщаване за състоянието им.

“Вдетиняването“ чрез реклами е друга безбрежна територия от проблеми. Професорът по социология С. Готчалк изследва популярни злоупотреби с детското - в телевизионни реклами за обичайни стоки като батерии, тоалетна хартия, застраховки все по-често се виждат кукли, мечета, анимационни любимци от света на детето. Играчките и приказките в предлагане на продукти за деца е позната практика – регулирана, защото е противоречива, но нарушавана, тъй като привлича. По аналогия в рекламите все повече изобилстват лица на добре изглеждащи хора от третата възраст. *Вдетиняването е масовизирано* от екрана и монитора, инфантилизацията е обхванала културата. (Gottschalk, 2018). В изтънчени, неуловими форми инфантилизацията може да присъства в отношенията между студент и преподавател, асистент и професор, в покровителствено или високомерно отношение при обсъждания на научни съвети. Освен спазване на административни изисквания, е желателна етическа компетентност, разбиране за това, че съществува професионална етика на дисциплинираща обратна връзка, независимо от ранга (спазване на срокове, своевременно отговор, удържане в изискванията на ролята и др.) [4].

В заключение, нека обобщя, че етическият „прочит“ на специфичната университетска организационна култура откроява проблемни зони, които се нуждаят от осмисляне чрез нови, по-рядко използвани понятийни конструкции. Академичната етика би спечелила от подобно „освежаване“.

БЕЛЕЖКИ

[1] В контекста на принадлежност към определена университетска култура този въпрос се нуждае от допълнителни изследвания, коментари и примери, които са извън темата.

[2] Италианецът К. Петрини, освен автор на една от първите книги за бавното хранене, издадена от Колумбийския университет в Ню Йорк, е организиран първият протест срещу ресторант МакДоналдс в Рим. Работата на Петрини (чрез текстове и социални акции) във възхвала на бавното като ценност придобива популярност повсеместно.

[3] Изложените мисли в цитираната книга са за канадските университети, но коментарите на британски, френски, американски колеги потвърждават, че проблемите и потребностите на академичния човек са общи.

[4] Анализът на мнения в блокове и споделено в разговори води до изводи от горчиви опити в търсене на обратна връзка със студент, а именно – до пет пъти да се повтаря мейл, на който не е получен отговор от преподавател или от университетски администратор.

ЛИТЕРАТУРА

Кундера, М. (2014). *Книга за смеха и забравата*. Превод Б. Знеполски, С., Издателство Колибри.

Сотирова, Д. (2024). Университет, пазар, държава: идеални модели и реални етически проблеми. В: *Проблеми на академичната етика*. С., Университетско издателство „Св. Кл. Охридски“, с.185-208.

Тодоров, Цв. (2016). *Недовършената градина*. С., Издателство на НБУ.

Arnett, R. C., Fritz, J. H., Bell, L. M. (2009). *Communication Ethics Literacy: Dialogue and Difference*. SAGE Publishing.

Argyris, C. (2004). *Reasons and Rationalizations: The Limits to Organizational Knowledge*. Oxford: Oxford University Press.

Berg, M., Seeber, B.K. (2016). *The Slow Professor: Challenging the Culture of Speed in the Academy*. Toronto, Canada: University of Toronto.

Gottschalk, S. (2018). The Infantilization of Western Culture. In: *The Conversation*. August 1, 2018. University of Nevada. Available at: <https://theconversation.com>.

Davis, S.M. (1984). *Managing Corporate Culture*. Pensacola, USA, Ballinger Publishing Co.

Deal, T.E., Kennedy, A.A. (1982). *Corporate Cultures: The Rites and Rituals of Corporate Life*. Addison-Wesley Publishing Company, Business & Economics.

Kahneman, D. (2011). *Thinking, Fast and Slow*. Macmillan. (**Канеман, Д.** (2012). *Мисленето*. Превод от английски Жана Ценова. София, Издателство Изток-Запад).

Kanter, R. M. (1984). *The change masters: innovation and entrepreneurship in the American corporation*. New York, Simon and Schuster Publishing company.

Marson, S., Powell, R. M. (2014). Goffman and the Infantilization of Elderly Persons: A Theory in Development. *The Journal of Sociology & Social Welfare*. Volume 41, Issue 4, December.

Peterson, K.D., Deal, T.E. (2002). *The Shaping School Culture*. The Jossey-Bass Education Series.

Peters, T.J., Waterman R.H. (2006). *In Search of Excellence: Lessons from America's Best-Run Companies*. Collins Business Essentials (first published 1982).

Petrini, C. (2004). *Slow Food. The Case for Taste*. Translated by William McCuaig. Foreword by Alice Waters. New York, Columbia University Press.

Sivers., D. (2015). *Anything You Want: 40 Lessons for a New Kind of Entrepreneur*. Penguin Publishing.

Waisanen, D. (2014). Toward Robust Public Engagement: The Value of Deliberative Discourse for Civil Communication. In: *Rhetoric and Public Affairs*, pp.287–288.

АКАДЕМИЯТА – ГРАДЪТ НА РАЗУМА

ВЕСЕЛИН ДАФОВ

Софийски университет „Св. Климент Охридски“

vhdafov@phls.uni-sofia.bg

ACADEMIA – THE CITY OF MIND

VESELIN DAFOV

Sofia University “St. Kliment Ohridski”

Abstract

It is the idea of academic itself (becoming of academic through out of non-academic) discussed in this text. It is my hope it will help holding directions and perspectives to deal with the complex issues the contemporary academic (scientific, humanitarian, artistic) faces every day. The intention here is to establish the particularity of the academic in relation to the ethical and ethics. The "science of proof" (according to Aristotle, First and Second Analytics - *Analytica Priora* and *Analytica Posteriora*) and its improvement is indicated as fundamental to both the academic in general and everything related to its existence. The idea of "proof", although it finds one of its manifestations in a formalized form, has its existence in the building of a community based on reason, which can go beyond the given (in fact) forms and objects. It is claimed that what is the being of the proof, it is the same that is the being of the academy. If the proof is formal, the academy (the academic community) will be formalistic one; if the proof is [only] analytical - then the academy will also be [only] analytical one; etc. A horizon of "proof" and the academic is proposed, which includes creation, creativity and design. The leading challenges facing this new horizon of the intellectual subjectivity are indicated.

Keywords: ontology, academicity, proof/evidence, civic education

Доказателството и ставането на академичното

В текста[1] предлагам едно онтологично изясняване на самото академично, ставане на академичното из не-академичното. Надеждата е, че по този начин ще се удържи посоката и гледната точка в сложните ситуации, които възникват пред съвременното академично (научно, хуманитарно, артистично). Идеята е по този начин да се установи особеното на академичното по отношение на етическото и етиката.

Обосновавам тезата, че "науката за доказателството" (по Аристотел, Първа и Втора

Ethical Studies (ISSN 2534-8434), Vol. 9 (2), 2024

аналитика) и нейното развитие, освен че са основополагащи изобщо за академичното, задава и моментите на етическото в неговото битие. "Доказателството", макар и да намира една от своите прояви във формализиран вид, има своето битие изобщо в изграждането на общност основана на разума, който може да отива и отвъд наличните форми и обекти. Може да се каже така - каквото е битието на доказателствата, такова е битието на академията. Ако доказателствата са формални, то и академията ще е формална; ако доказателствата са [само] аналитични – то и академията ще е [само] аналитична; и т.н.

В края ще предложа обсъждане на "доказателството" и оттам на академичното, което включва и етика на създаването, творчеството и проектирането, като отличаваща се от етиката на установяването и изследването. Посочват се водещите предизвикателства пред този нов хоризонт пред разумната субектност.

Позволете ми да посоча една банална констатация – тази за бурното, бързо, интензивно, екстензивно, и т.н. развитие на академичните изследвания и познанието изобщо. Естествено е това развитие да не може да бъде догонвано лесно от формалните и институционализираните форми на общностен академичен живот. Всекидневно се изправяме пред нови ситуации в живота на академичните общности и законовите и нормативните актове (и документите изработени в тази връзка) се опитват да следват актуалните теми (и понякога – проблеми), но изостават с все повече и повече. В този смисъл, макар и ролята на етиката и етическото в академичния живот винаги да е имала огромна за качеството и определеността на академичната общност роля, то днес сякаш тази роля се отнася вече до самото битие, до самото съществуване на академичното – именно поради отбелязаната вече невъзможност на законовото, нормативното и документалното да отразяват адекватно измененията в обществото на знанието. Все по-често именно академичната етика остава единствения гарант за битието на самото академично. Ето защо организаторите на XX Национална конференция по етика на тема „Академична етика“ заслужават най-големи благодарности и поздравления за поставянето на темата за обсъждане. От отговорите на поставените в тази връзка въпроси ще зависи жизнеността и определеността на самото академично – дали изобщо ще живее и като какво точно ще живее? Каква ще бъде академичната общност? Обслужваща,

служеща, подкрепяща, доказваща, търсеща, откриваща, твореща, създаваща, печелеща, губеща и т.н.

Доказваща общност и гражданския етос на академията

Тук директно се ангажирам с тезата, че особеното на академичната етика, като вид професионална етика[2], като етика на определена общност от хора зависи пряко от това как ще бъде разбирано самото академично. Спецификите, с които това етическо функционира и отликите спрямо другите професионални етики, очевидно ще получават своята определеност от отликите на тази общност от другите. Онтологичните основания на академична общност са същите тези, на които се основава и етиката (но и правото, икономиката, образованието, политиката и т.н.) на тази общност, но взета в достойнството си на именно академична.

И така, това особено стои, казано накратко, в следното изискване: в работата си по изследване, търсене, намиране, изобретяване, създаване, творене, преподаване, обучение и т.н., моментът на всеобщност да се получава от специална грижа към процедурата за свободното и разумно присъединяване към постигнатото на всеки един възможен разум. И това именно е доказателството - то е това, което отличава академичното от не-академичното. А от науката за доказателството се тъкат нишките, от които се изгражда общността (органиката) на самото академично, не просто като общност, а общност на свободни жители в царството на знанието, в което царство обаче вече няма нито царски, нито робски пътища. Именно и затова то престава да бъде просто царство-господарство (с поданици), а става град, в който свободни граждани (а не просто жители, или население), всеки със своята разумност, но всички заедно, строят създанието на своето обособено τέχνη – било на аритметика, музика, астрономия, граматика или друго.

Интелектуалното постижение, което прави възможно битието на такава академична (която е винаги гражданска) общност е изобретяването на науката за доказателството, така както това за пръв път прави Аристотел в „Първа Аналитика“ и по-специално - „Втора аналитика“.

Доказателството, правено със знанието (науката) за доказателство, позволява изобщо отличаването на академиите, лицее, научните школи, университетите от

всички други съзидателни, творчески, религиозни, културни, и изобщо отнасящи се до битието на знанието, общности[3]. Общността изградена на основата на доказващото се знание е тази общност, която *преставя да е* в битието на *особеното* на разумността, а *преминава* в момента на *всеобщност* и става за всеки един възможен разум, за всяко едно мислещо същество, за всяка една интелектуална субектност. Както ще стане дума и по-сетне в текста, доказателствата могат да бъдат на различни нива на смисъла и мисленето – от сетивна интелигентност, през разсъдъчно опазване на тъждеството, до диалектичността на разума. Но това просто показва, че академичното, и следователно и етическото, могат да добиват различни особености в различните академични общности, според това през каква доказателственост се конституира общността.

Но главната идея, мотото на етическото в академичните общности винаги е била и ще бъде: „Докажи! Доказвай! За каквото може да се прави доказателство за него трябва да се направи доказателство“. Академичната етика е етика на доказващата общност; на гражданите, които от своя собствен разум възприемат, усвояват, преподават, образоват други свободни граждани.

Уязвимост на доказващата общност

От идеята за доказателство могат да бъдат изведени и повечето, ако не и всички проблеми[4], наранявания, недъзи и отпадания на академичното от неговото собствено достойнство – това на изграждането на всеобщност в знанието, основано на свободното постигане, изнамиране, създаване, сътворяване, проектиране на истинно знание, което намира своето битие като такова, само в доказателството, взето в неговото битие на действителното общностиране на иначе отделни разумности. Доказателството е науката за единяване на разумните, което единяване има за свое основание самия разум (бил той разсъдъчен или диалектичен), като това, което удържа противоположностите в действителността, включително и собствената действителност. Нараняването на доказателството е нараняване на собствено академичното в неговата специфика именно на академично. А иначе няма никакви съмнения, че нараняването на академичното може да става и през нараняване на общностното изобщо, но тогава няма да бъде собствено предмет на академичното, а по-общо: на общностното и би било валидно за всяка общност, а не само за академичната.

Доказването - интелектуалното основание на гражданите в Академия

Нека се вгледаме именно в *доказателството* като това, което прави възможна една общност на знаенето, основана не просто в изнамирането, постигането и дори създаването на знание, а в неговото споделяне, в изработването на знание, по такъв начин, че то да бъде всеобщо. Така бихме разбрали и защо академичното включва не само *scientiae*, но и хуманитарното и художествено-артистичното. При последните сякаш най-ярко личи разликата между академично и не-академично като валидна точно през идеята за доказателство. Нищо не пречи музиканти и художници да извършват своите постижения, без изобщо да им се налага да ги превръщат в академични постижения. Но в момента, в който се започне работа, начене се грижа за всеобщността на тези постижения, тогава по същество се преминава в науката за доказателството и академичното получава своето битие в царството на музикалното и/или художественото, или някое друго *τέχνη*.

Тема за доказващата наука е поставена от Аристотел така: „А под „доказателство“ аз разбирам научния силогизъм, като „научен“ за мен е онзи [силогизъм], посредством който и със самото това, че разполагаме с него, придобиваме знание. По такъв начин, ако знанието е това, което приехме, необходимо е доказващото знание да изхожда от предпоставки, които са истинни, първи, непосредствени, по-познати и да предшестват заключението, и които са причина за него, защото само по този начин началата се съдържат в доказателството на предмета. Действително силогизъм би могъл да се построи и без тях, но без тях доказателство не би се получило, защото резултатът няма да е знание.“ [5]

Така се поставят основите на научния етос, който отива отвъд формалните употреби на силогизмите, а в основата им стои грижата за самите начала. Ето как продължава Аристотел: „Ние обаче твърдим, че не всяко знание е доказващо, но знанието за непосредствените [предпоставки] не е по пътя на доказателството.“ [6] С това се казва, че във „Втора аналитика“ ще се обосновава доказателството и доказващата наука, като такова действие, поведение, етос, който се отнася до началата на доказването.

Става дума не просто за доказване, което е по пътя на „доказателството със силогизъм“, а за получаване на знание за първите начала, за пределите, които от своя страна се взимат като всеобщо познати и *признати*: „Очевидно това трябва да е така,

защото, ако е необходимо да се знаят първите [предпоставки], от които изхожда доказателството, и ако движението все някога спира на непосредствените [предпоставки], те с необходимост ще са недоказуеми. Ето това твърдим ние, а също и че [научното] знание не само съществува, но съществува някакво начало на знанието, благодарение на което ние постигаме [неговите] пределни [начала]“[7].

Интересен е коментарът на Тома от Аквино от „Изложение на Втора Аналитика“ (кн. 1, лекция 1, № 6) [8]: „И понеже не може да има сигурно съждение за следствията, освен чрез връщането към първи принципи (*prima principia*[9]– бел.моя), следователно и тази част се нарича Аналитика, т.е. ‘обръщаща се назад’ (*resolutoria*). Сигурността на съждението, която се добива чрез анализа, е: или само от самата форма на силогизма, и към това се отнася книга Първа аналитика, която е за силогизма като такъв. Или така също (освен от формата) и от материя, тъй като взема предпоставки, които са необходими и сами по себе си, и към това се отнася книга Втора аналитика, която е за демонстративния силогизъм.“ Заслужаващото внимание тук е наблюдението за „обръщането назад“, вглеждането към вече наличното и постигнатото в знанието, което винаги е било със статут на стандарт в академичното общуване.

Научността (истинността) на знанието във всяко *τέχνη* не се отнася до определеностите, които се постигат (защото такива могат да бъдат добити и получени във всяко една човешка и неакадемична дейност и познание – битово, занаятичско, религиозно, художествено, музикално, астролологическо и др.), а до момента на тяхната всеобщност и споделимост. Постигането на академичност и научност като духовни форми на разумност става именно през всеобщото, а неговото пропускане или пренебрегване всъщност е отпадане от същинска академичност и оставането при, най-добрия случай, форми на някакво особено общностно (частно) знание, така както то се намира в корпорациите, бизнеса, съсловие, гилдии, и др. При така изброените отсъствието на пълна откритост и достъп до началата води и до следните феномени, които могат и да служат за симптоми за накърнена или отпаднала академичност: ограничаване на достъпа не само до предпоставките и началата, но и до получените резултати; наличието на непублични практики на „посвещаване“, „наследяване“ на позиции и длъжности; властово (но и просто външно е достатъчно) отнасяне към общността и др.

Грижата за показването на ставането на самото знание, грижата за началата на познанието в науките, изкуствата и занаятите е грижата за самосътворяването и самосъздаването на човешкото познание. Академично е това знание, което знае, познава своето ставане и така се гарантира и всеобщия характер на това знание, като налично за всеки разумен. Така то се явява моментът на гражданствеността на разума [10] в градовете на науките, изкуствата и занаятите – както тези от тривиума и квадриума, но и всички друго от нови и по-стари времена.

Етиката на доказването

Показването на началата не може да стане по формални, силови или причинно-следствени начини. И ето тук е и мястото на философията като цяло да изиграе своята роля, и що се отнася до общностното живеене, това става най-вече през етиката, като това, в което институцията и субстанцията на духа все още нямат своето битие и тепърва им предстои да се опредметят в някакво правило, закон или друго. Именно заради това и етическото в случая се опредметява (погрешно би било да се каже - институционализира) в кодифицирането и кодексите [11]. Кодексите биват изразители във външното, през словото, на собствено вътрешния генезис, по който академичното се развива, расте, самоусеща и самосъздава.

Нека ползваме няколко примера от историята на философията и учеността изобщо. Фигурата на Талес (както и другите предсократици, като едни, едва ли не, самотници - въпреки, че около тях има „ученици“, то те биват все още повече случайни, отколкото включени в школи), който открива знание за космоса и за всичко, прави открития в математиката и астрономията, но не може да стори нищо повече от това да съобщи, да сподели какво е видял или чул (с очите си или с ума си – няма значение от гледна точка на доказателството). Така той остава винаги в единичността на постигнатото знание.

После идва фигурата на Сократ, при който в особеното, взето като група, като приятелска или ситуационна общност, постига знание, което все още остава в рамките на тези, които са наоколо и заедно са обхождали (дискутирали) темата. Това е знание в рамките на особеното. В това, което Сократ прави, моментът на всеобщност отсъства за сметка на особеното.

Питагор е този, който празнува не научаването на положението, че квадратът на хипотенузата на правоъгълния триъгълник е равен на сбора от квадратите на катетите, а доказателството за това. Така се празнува разликата между жреческата, писарската (египетската) геометрия и академичната (школската) геометрия. Едната и другата може и да твърдят (казват) едно и също, но първата го „знае“ през настояване и унаследяване (което значи, че само някои могат да го знаят), а втората го *знае* през доказателството (което означава, че всеки може да го знае). И последното е именно истинното знание – ἐπιστήμη.

Като преходен момент от особеното към всеобщото можем да вземем Платоновата Академия, където *всеки* може да дойде и да се учи – и с това се осъществява грижата за всеобщността на знанието, което ще се търси и преподава там. И тук идва онзи анекдотичен момент, с който се бележи все още ставащия, но незавършен преход от особеното във всеобщото, - и това е изискването в Академията да влиза само *този, който знае геометрия*. Така Академията хем е за всеки, хем е за един особен всеки.

Едва за Ликея на Аристотел може да се каже, че е изграден по напълно всеобщ начин. Всеки разумен може да се присъедини. И именно през науката за доказателството се показва как е възможно да имаме всеобщо познание, всеобщност по отношение на знанието.

Етиката на Евклид – доказването в града (царството) на Геометрия.

Ако за конкретен пример за първото, изначалното, образцовото академично вземем „Елементи“ [12] на Евклид, ще видим практическото, а оттук и етическото, разгръщане на академичното. За Евклид се казва, че сякаш няма кой знае какви свои собствени математически постижения – не е открил теореми или решил никакви много сложни задачи. Такова казване е възможно само от една много техницизирана или наукометрична гледна точка. Защото Евклид по същество академизира математиката (аритметиката и геометрията). В изработването на книга, в която се грижи за всеобщността на геометричното се крие най-голямото достойнство на учения Евклид. Грижата за изграждането на един град, на един нетериториален полис, в който свободни граждани могат да работят всеки поотделно и въпреки това всички заедно. Грижата за този град минава през грижата за определенията, общите понятия (аксиомите), молбите-

искания (постулати) и предложения (а не задачи). Всяка стъпка, предложена ни от Евклид в „Елементи“, е стъпка с грижа към *всеки* един човек, *всеки* разумен. Истината в геометрията е истина тогава, когато е за всеки, а не само за някои или някой отделен.

Гореописаното е единственото поведение, в което е възможно учените да бъдат взимани в битието им на граждани, а не на господари, роби, царе, изпълнители, прислужници или служители. Свободни граждани, които именно от свобода познават, проумяват и признават постиженията на своите предшественици, и от автономността си създават, творят и се грижат за своите постижения. И това е идеята за гражданите, които не просто обитават своя град, а се грижат за него и му се радват. И няма по-голяма радост за тях да успеят да докажат и на другите това, което те самите вече знаят. Очевидна е алюзията с произведението на Августин Блажени „За Божия град“ [13], където от книга 11 насетне се говори за два града – човешкия и божествения – биват сравнявани и се обсъжда техния произход, история и съдба. Вторият град е този на вечните истини, в случая това са божествените истини. Но отвъд изповеданието тук, това което аз искам да подчертая е по отношение на разбирането за вечните истини, истинно знание, като тези истини, които са всевалидни и всеобщи за всеки един разум. Именно и това би бил градът на учените. И тук следва да се отбележи и институцията на ученето – академията, училището, университета - като тази, която прави разликата между цивилизовано и нецивилизовано [14].

Новостите в битието на доказателството и обновеното етическо

Какви могат да бъдат доказванията и доказателствата очевидно е много важен въпрос. Той намира своите онтологични основания в различните разбираня за битието и разумността. Разумното ще получава едно знание за наличното битие, друго за същностното битие, трето за субектното (живото, душевното, духовното) битие и от тези разлики произтичат и разликите в доказателството.

Едно би било доказателството в науката за „нещата, които са такива каквито са“ (по Аристотел), друго ще е доказателството за „откриващата“ и „плодоносната“ наука (по Бейкън [15] и Декарт [16]) или методология на научното развитие и откритие [17], трето ще е доказателството за трансценденталната и спекулативната наука, четвърто ще е доказателството за творещата и проектната наука (академия).

Каквито са доказателствата, такава е и академичната етика. Ако доказателствата ти се основават на наличното битие, то и етическото ще се основава на идеята за наличното като такова, каквото е и например няма да признава за постижение или резултат нещо, което излиза извън вече утвърдените положения. Ако доказателствата се основават на същностното битие, то ще се допуска разнообразие в подходите и предпоставките. Ако доказателствата се основават на субектното битие, то ще се допуска спекулативното, трансценденталното и проективното в мисленето и действието [18]. И тогава сме изправени пред етиката на спекулативното, на отиващото отвъд, на пораждащото действия и инициативи, на провокирането и т.н.

С какво би се занимавала такава академична етика? Например с отговорността, когато става ясно, че академията може да *провокира*. Искат се доказателства, че академията наистина провокира – което може да бъде само в добрия смисъл на думата като „повиква, извиква“, а не да „подмамва“, „подлъгва“ или „изкушава“ (които винаги са в не-доброто).

Същото важи и за академичната спекулацията – искат се доказателства, че от нея се пораядат нови смисли и нови реалности, получава се принадена стойност в знанието. Това би било една етика на спекулативното в академията, която се основава именно на доказателствата, които отиват отвъд наличното и даденото битие, а се отнасят до реалността на новостта и творчеството.

И последен пример – това важи и за академичния проект. Каква етика може да се направи по отношение на един проект? Какви доказателства могат да се дадат за действия, които целят постигането на нещо, което не просто още не е създадено/направено, но не се знае и дали може да се направи (защото в такъв случай това не би било проект, а просто производствен план). И какви последици ще има от създаването на това ново нещо, на този нов предмет, ново средство (ако става дума за научен проект), или какво ще породи пораяждането на тази нова субектност (ако става дума за художествен или хуманитарен проект)? Очевидно е, че в тези случаи академичната етика преминава в доказателства свързани с реалността не на това, което просто е налично, е, съществува; не и на това, което е в същността, употребата и функциите, а отива отвъд и преминава в битието на самопораяждането и самосъздаването.

Тази нова наука за доказателствата, свързани с откритията, творчеството, иновациите и проектното ще определи и темите и проблемите пред академичната етика.

В заключение казано: една би била етиката на академичното основано в науката за доказване на наличното битие, друга би била етиката на академичното, основана в доказване на същностното битие (на откритието, на изобретяването), трета би била етиката, основана в доказване на създаващото и творещото битие.

БЕЛЕЖКИ

[1] Този текст е основан на доклад, изнесен на XX Национална конференция по етика на тема „Академична етика“, проведена на 7 и 8 ноември 2024г. в СУ „Св. Климент Охридски“: https://www.uni-sofia.bg/index.php/bul/novini/kalendar/yubilejna_xh_nacional_na_konferenciya_po_etika_na_tema_akademichna_etika?fbclid=IwY2xjawGZdSVleHRuA2FlbQIxMAABNHU1nWoR42HJwe4iQIIXXJOMlFFpv2CkFrbLEe-Q0WdgLRn2gpW-a2s-sTQ_aem_4zDGWBkzHy1NYDrESoHng. За превръщането на доклада в текст в настоящия му вид дължа благодарност на г-н Иван Кирков, с когото имах възможност да обсъдя някои от тезите и който ми помогна за оформянето на някои от аргументите.

[2] Виж: Гурова, Л. *Науката в съвременния свят: основни характеристики*, в: сборник „Проблеми на академичната етика“, Университетско издателство „Св. Кл. Охридски“, София 2024, съст. Минева, С., Тодоров, Д., Кънева, В.; стр. 87-101, и по-специално частта, в която се обсъжда *Науката като професия* на стр. 95-97; Драмалиева, В., *Професионализъм и интегритет в науката*, в: сборник „Проблеми на академичната етика“, Университетско издателство „Св. Кл. Охридски“, София 2024, съст. Минева, С., Тодоров, Д., Кънева, В.; стр. 55-86 и по специално на стр. 57-59.

[3] Концентриран обзор на академичното и академизма, във връзка с темата за академичната етика виж в: Минева, Силвия, *Етика и академизъм: между традицията и съвременността*, в: сборник „Проблеми на академичната етика“, Университетско издателство „Св. Кл. Охридски“, София 2024, съст. Минева, С., Тодоров, Д., Кънева, В.; стр. 11-53 и по специално на стр. 24-33, където се разглеждат академичната традиции от нейните начало до модерността и съвременността.

[4] Например такива са формите на принуда, свързани с:

- Техницизирането, финансирането, наукометричните инструменти – виж. Минева, Силвия, *Етика и академизъм: между традицията и съвременността*, в: сборник „Проблеми на академичната етика“, Университетско издателство „Св. Кл. Охридски“, София 2024, съст. Минева, С., Тодоров, Д., Кънева, В.; стр. 11-53 и по специално частта *Библиометрия, технононаучност и технократични абсурди* на стр. 43-50; Сотирова, Д., *Етика на публикуването и научното израстване*, в: сборник „Проблеми на академичната етика“, Университетско издателство „Св. Кл. Охридски“, София 2024, съст. Минева, С., Тодоров, Д., Кънева, В.; стр. 161-183;

- Също и с формите на намесата на властта и държавата, или пък на частни бизнес интереси (които обаче не стават обществени, а остават само частни или дори индивидуални). Виж: Сотирова, Д., *Университет, пазар, държава: идеални моменти и реални етически проблеми*, в: сборник „Проблеми на академичната етика“, Университетско издателство „Св. Кл. Охридски“, София 2024, съст. Минева, С., Тодоров, Д., Кънева, В.; стр. 185-208.

- Също и научността и академичността на изследванията и свеждането на академичното и научното само и единствено до изследване: Кънева, В., *Нарушения и проблемни практики в научните изследвания*, в: сборник „Проблеми на академичната етика“, Университетско издателство „Св. Кл. Охридски“, София 2024, съст. Минева, С., Тодоров, Д., Кънева, В.; стр. 103-118, където са посочени основните две групи така: 1/ Фабрикуване на данни, Фалшифициране на данни, Плагиатство; 2/ Проблемно авторство, съавторство и некоректно отразяване на приноси. Ако бъдат преценени от гледна точка на доказателството – първите се отнасят до допускането на неверни предпоставки и представяне за истина на нещо, което някой друг твърди; а вторите – до подмяна на субекта на познанието и заличаване на отговорността за познанието.

- Също и с формите на измами в публикационните действия – Тодоров, Д. *Академичното плагиатство и борбата с него*, в: сборник „Проблеми на академичната етика“, Университетско издателство „Св. Кл. Охридски“, София 2024, съст. Минева, С., Тодоров, Д., Кънева, В.; стр. 119-138.

- Също и с формите на преподаване – Михайлов, Н., *Етика в преподавателската дейност. Етически стандарти в преподаването в университета*, в: сборник „Проблеми на академичната етика“, Университетско издателство „Св. Кл. Охридски“, София 2024, съст. Минева, С., Тодоров, Д., Кънева, В.; стр. 139-160.

[5] Аристотел. Втора аналитика, 71b16-25. Цитира се по Аристотел - Съчинения в шест тома - том 1 - Органон - част 2, превод Иван Христов, изд. „Захарий Стоянов“, 2009.

[6] Пак там: 72b18-19.

[7] Пак там: 72b20-24.

[8] Цитира се по превод на Георги Петков на: Тома от Аквино. (79471) Изложение на Втора Аналитика, кн. 1, лекция 1, №. 6. В: *Philosophia* – електронно списание за философия и култура, бр.1, 2012. Текстът е достъпен онлайн на адрес: <https://philosophia-bg.com/archive/philosophia-1-2012/thomas-aquinas-posteriora-analytica-1-1/> ; (26.11.2024).

[9] [79471] *Expositio Posteriorum*, lib. 1, l. 1, n. 6, даден в: *Sancti Thomae de Aquino, Expositio libri Posteriorum Analyticorum, liber I, Corpus Thomisticum*. Текстът е достъпен онлайн на адрес: <http://www.corpusthomisticum.org/cpa1.html> ; (26.11.2024).

[10] Виж: Андонов, А. (2009). Образование и гражданско образование, стр. 146-158, в Андонов, А. (2009). *Философията и проблемите на духа*. София, УИ „Св. Климент Охридски“.

[11] Обзор и анализ на идеята за кодификация на етическото в академичните институции виж в: Миков, И., *Етически кодекси на академичните институции*, в: сборник „Проблеми на академичната етика“, Университетско издателство „Св. Кл. Охридски“, София 2024, съст. Минева, С., Тодоров, Д., Кънева, В.; стр. 209-226.

[12] Евклид.(1972). *Елементи*, т. 1. София, Наука и изкуство.

[13] Августин. (2008). *За Божия град*, София, Захарий Стоянов, том втори, преводач Доротея Валентинова.

[14] За обосноваване на идеята за гражданското и гражданствеността (цивилизацията) в институцията на училището виж: Дафов, В. (2022). Гражданите и началата – В: *Гражданското образование днес - постижения и предизвикателства*, съст. Деница Хинкова, Евелина Иванова-Варджийска, Иван Кирков. София, Университетско издателство „Св. Кл. Охридски“, 2022, стр.:124-136; стр. 134.

[15] Бейкън, Фр.(1976). *Нов органон*. София, Наука и изкуство.

[16] Декарт, Р. (1978). *Разсъждение за метода, Правила за ръководство на ума*. – В: Избрани философски произведения. София, Наука и изкуство; Декарт, Р. (1985). *Геометрия*. София, Наука и изкуство. Тук Декарт се заема с обсъждането на инструментите, с които може да се доказва и кое може да се използва за доказателство и кое – не. Декарт въвежда нови средства в геометрията, с което и приема за допустимо нов вид доказване. Т.е. – в града, в царството на геометрите вече са допустими и други действия, които преди това са били неприемливи – например коничните сечения и всякакви средства за изчертаване на линии от 2-ра и 3-та степен са били неприемливи и за тях наука не може да се прави. Същевременно и самият Декарт, въпреки цялото новаторство и смелост в геометрията сам не може да преодолее собствените си ограничения и етос, когато става дума за овладяване на т.нар. имажинерни числа.

[17] В по-нови времена чудесен пример за науката за доказателството и неговото инобитие (не-доказателството), свързани с откритието са: Lakatos, I., 1976; Лакатош, И., 1983, където чудесно е показана ролята на ставането и преставането на доказателството за математическото откривателство, взето обаче като решаване. Тук веднага идва и: Popper, K., 2004: 17-19, където се поставя въпроса за самоизобличаването (falsifiability) като критерий за демаркация на научното; Пойа, Д., 1971; Пойа, Д., 1968; Кун, Т., 1996; Файерабенд, П., 1996.

[18] Виж: Андонов, А., 2009; Дафов, В., 2018а; Дафов, В., 2018б; Рачева, Ц., 2005; Рачева, Ц., 2018.

ЛИТЕРАТУРА

Августин. (2008). *За Божия град, том втори*, София, Захарий Стоянов, преводач Доротея Валентинова.

Андонов, А. (2009). Образование и гражданско образование. – В: Андонов, А. (2009). *Философията и проблемите на духа*. София, УИ „Св. Климент Охридски“, 146-158.

Андонов, А. (2009). *Философията и проблемите на духа*. София, УИ „Св. Климент Охридски“.

Аристотел (2009). Втора аналитика.– В: Аристотел. *Съчинения в шест тома* - том 1 - Органон - част 2. София, Захарий Стоянов, превод Иван Христов.

Бейкън, Фр. (1976). Нов органон. София, Наука и изкуство.

Гурова, Л. (2024). Науката в съвременния свят: основни характеристики. – В: *Проблеми на академичната етика*. София, УИ „Св. Климент Охридски“, съст. Минева, С., Тодоров, Д., Кънева, В., 87-101.

Дафов, В. (2018а). Онтологически проектории. София, Парадигма.

Дафов, В. (2018б). Ставания и направи. София, Парадигма.

Дафов, В. (2022). Гражданите и началата. – В: Гражданското образование днес - постижения и предизвикателства, съст. Деница Хинкова, Евелина Иванова-Варджийска, Иван Кирков. София, УИ „Св. Климент Охридски“, 2022, 124-136.

Декарт, Р. (1978). Разсъждение за метода. – В: *Избрани философски произведения*. София, Наука и изкуство.

Декарт, Р. (1978). Правила за ръководство на ума. – В: *Избрани философски произведения*. София, Наука и изкуство.

Декарт, Р. (1985). *Геометрия*. София, Наука и изкуство.

Драмалиева, В. (2024). Професионализъм и интегритет в науката. – В: *Проблеми на академичната етика*. София, УИ „Св. Климент Охридски“, съст. Минева, С., Тодоров, Д., Кънева, В., 55-86.

Евклид. (1972). *Елементи*, т. 1. София, Наука и изкуство.

Кун, Т. (1996). *Структура на научните революции*, София, Петър Берон.

Кънева, В. (2024). Нарушения и проблемни практики в научните изследвания. – В: *Проблеми на академичната етика*. София, УИ „Св. Климент Охридски“, съст. Минева, С., Тодоров, Д., Кънева, В., 103-118.

Лакатош, И. (1983). *Доказателства и опровержения*. София, Наука и изкуство.

Миков, И. (2024). Етически кодекси на академичните институции. – В: *Проблеми на академичната етика*. София, УИ „Св. Климент Охридски“, съст. Минева, С., Тодоров, Д., Кънева, В., 209-226.

Минева, С. (2024). Етика и академизъм: между традицията и съвременността. – В: *Проблеми на академичната етика*. София, УИ „Св. Климент Охридски“, съст. Минева, С., Тодоров, Д., Кънева, В., 11-53.

Михайлов, Н. (2024). Етика в преподавателската дейност. Етически стандарти в преподаването в университета. – В: *Проблеми на академичната етика*. София, УИ „Св. Климент Охридски“, съст. Минева, С., Тодоров, Д., Кънева, В., 139-160;

Пойа, Д. (1968). *Математическото откритие*. София, Народна просвета.

Пойа, Д. (1971). *Как да се решава задача*. София, Народна просвета.

Рачева, Ц. (2005). Хегел и Хусерл. София, Парадигма.

Рачева, Ц. (2018). Към идеята за една онтология на предметността. София, Парадигма.

Сотирова, Д. (2024). Етика на публикуването и научното израстване. – В: *Проблеми на академичната етика*. София, УИ „Св. Климент Охридски“, съст. Минева, С., Тодоров, Д., Кънева, В., 161-183.

Сотирова, Д. (2024). Университет, пазар, държава: идеални моменти и реални етически проблеми. – В: *Проблеми на академичната етика*. София, УИ „Св. Климент Охридски“, съст. Минева, С., Тодоров, Д., Кънева, В., 185-208.

Тодоров, Д. (2024). Академичното плагиатство и борбата с него. – В: *Проблеми на академичната етика*. София, УИ „Св. Климент Охридски“, съст. Минева, С., Тодоров, Д., Кънева, В., 119-138.

Тома от Аквино. (2012). Изложение на Втора Аналитика, кн. 1, лекция 1, превод Георги Петков. – В: *Philosophia* – електронно списание за философия и култура, бр.1, 2012. Текстът е достъпен онлайн на адрес: <https://philosophia-bg.com/archive/philosophia-1-2012/thomas-aquinas-posteriora-analytica-1-1/> ; (26.11.2024).

Файерабенд, П. (1996). *Против метода*, София, Наука и изкуство.

Lakatos, I. (1976). *Proofs and Refutations*. Cambridge, Cambridge University Press.

Popper, K. (2004). *The logic of scientific discovery*. Abingdon-on-Thames, Routledge classics.

Sancti Thomae de Aquino. *Expositio libri Posteriorum Analyticorum, liber I, Corpus Thomisticum*. Available at: <http://www.corpusthomisticum.org/cpa1.html> ; (26.11.2024).

ON THE POSSIBILITY OF PRE-EMPTIVE ETHICS IN POST-TRUTH INTERREGNUM

SILVIYA SERAFIMOVA

Institute of Philosophy and Sociology, Bulgarian Academy of Sciences

silviya.serafimova@ips.bas.bg

Abstract

The major objective of this article is to elaborate upon Pellizzoni's concept of pre-emptive truth as a particular type of post-truth towards what I coin pre-emptive ethics. Adopting the latter can contribute to avoiding both moral absolutism and moral relativism in the post-truth interregnum of knowledge production. Specifically, I examine two types of what I consider pre-emptive sociotechnical imaginaries of "smart" futures: 1) a 'negative' model due to which pre-emptive ethics functions as controversial post-ethics that inherits the pitfalls of moral absolutism and moral relativism regarding privatization of morality (Porpora et al., 2013) and 2) a 'positive' model broadening the "imagined" publics of "smart" users and democratic decision-making (Ballo and Vaage, 2022) by justifying AI virtue ethics (Hagendorff, 2022) as an illuminative candidate for pre-emptive ethics.

Keywords: post-truth, post-ethics, pre-emptive truth, pre-emptive ethics, sociotechnical imaginaries of "smart" futures

Introduction

Tackling the performative potential of post-truth to knowledge production and the associated challenges to morality necessitates one to examine the genealogy of post-truth beyond its use as a catchphrase. [1] Considering that post-truth's performative potential underlies the "shifts or intensifications in major public imaginations of science and politics..." (Rommetveit, 2022: 4), those of knowledge production can be traced back to the ontological and epistemic transformations behind the "economies of knowing and unknowing" (Rommetveit, 2022: 8). In turn, analyzing the genealogy of such shifts assumes that researchers should explore how one can preserve the normative potential of the new ethical frameworks, viz., to look for solutions to overcome both moral absolutism and moral relativism triggered by post-truth scenarios of knowledge production.

On the one hand, we face the historical development of post-truth, [2] as coined by the American playwright Steve Tesich in his article *A government of lies* (1992), which describes the attitudes of the US public about the First Gulf War that no longer wants to know the truth, and Alterman's book *When Presidents Lie: A History of Official Deception and Its Consequences* (2004) about the Iraq invasion, which is interpreted as based upon falsified evidence (see Rommetveit, 2022: 9).

On the other one, there are scholarly debates about the ways of approaching "post-truth attributions" as "ultimately deeply normative" (Rommetveit, 2022: 2). In this context, the following two general strategies of dealing with post-truth are adopted: 1) defending the normative validity of fact, truth and rationality by "condemning constructivist, post-modern, attacks on these" (see McIntyre, 2018, Wikforss, 2018; Rommetveit, 2022: 2) and 2) the Science and Technology Studies (STS) post-truth debates about "blurring of categories separating facts from values, opinion and imagination, affect from reason, and science from politics" (Rommetveit, 2022: 5).

The beginning of STS post-truth debates can be traced back to Steve Fuller's analysis of post-truth and STS's skepticism towards scientific truth claims known as the principle of symmetry. [3] According to the latter, "untrue" claims are granted equal status as "true" ones for the purposes of explaining the status of truth (see Bloor, 1976; Rommetveit, 2022: 15). Roughly speaking, the argument is that "truth or untruth of any scientific knowledge-claim cannot be explained by reference to its eventual standing as true or untrue" (Rommetveit, 2022: 15).

Fuller's view that "post-truth would count as independent corroboration (2018: 59) of strong STS commitments" (Rommetveit, 2022: 15) raised heated responses by the editor of the journal *Social Studies of Science*, Sergio Sismondo (2017), and followed up by reactions from Collins, Evans and Weinel (2017), Jasanoff and Simmet (2017), Lynch (2017) and a final comment made by Sismondo himself (2017a) (see Rommetveit, 2022: 15). As Rommetveit sums it up: "Whereas the debate certainly has continued well beyond the SSS [*Social Studies of Science*] discussion, it provided occasion for some fairly well-established positions to be played out in a new setting" (Rommetveit, 2022: 15).

Based upon the clarifications above, the major objective of this article is to elaborate upon Pellizzoni's concept of pre-emptive truth towards what I coin pre-emptive ethics.

Extrapolating the concept of pre-emptive truth as positively “retroacting” on the past by transforming things, while moving back and forth through time (2022: 75-76), one can shed light upon how building pre-emptive imaginaries can constructively predetermine morally and politically justifiable futures.

Specifically, I examine two models of what I coin pre-emptive sociotechnical imaginaries of “smart” futures: 1) a ‘negative’ model underlain by the ‘negative’ impact of pre-emptive ethics as privatization of morality (Porpora et al., 2013), fostering the symbiosis of moral absolutism and moral relativism and 2) a ‘positive’ model showing how if pre-emptive ethics is examined as retro-acting rather than simply re-interpreting ‘old’ ethical theories, one can successfully justify AI virtue ethics (Hagendorff, 2022) as constructive pre-emptive ethics.

Is post-truth always a matter of post-ethics?

Similar to the *historical* development of post-truth, the idea of post-ethics [4] is triggered by the changes in US politics since the Iraq war and Trump’s election. For instance, Porpora et al.’s book *Post-ethical Society* (2013) reveals how the latter is determined by the so-called privatization of morality, viz., by the withdrawal not only of religion but also of morality from the public sphere (Porpora et al., 2013: 2). In this context, post-ethical society is described as meeting the requirements of the postmetaphysical age where morals are left without foundations (see Porpora et al., 2013: 4).

Regarding the changes brought about by Trump’s election, post-ethical society is considered a society of general distrust that is developed by *all* the actors in the political discourse. As stated by Anderson, we live in a post-truth society, “But we also live in a post-ethics society—and actually a post-reality society, because about half of our politicians do not trust science and frequently do not tell the truth. We are a post-ethics society chiefly because we cannot trust politicians to put partisanship aside to address extremely pressing problems before us. The crisis in American democracy will not be resolved unless we address both problems” (Anderson, 2021).

Going back to the STS debates, one can point out that the scientific clarification of such arguments necessitates the exploration of why we should question the already-mentioned principle of symmetry in broader terms. That is why I claim that assuming a symmetry between post-truth and post-ethics deprives us of the possibility not only to rethink asymmetry beyond

the different forms of naturalism (see Pellizzoni, 2022: 79) but also to go beyond the pejorative, asymmetric usage of post-truth (see Rommetveit, 2022: 10). [5]

Based upon the clarifications above, I introduce the concept of pre-emptive ethics to demonstrate that not every single form of post-truth fosters post-ethics as *non*-ethics. It can also retro-actively revive existing ethical frameworks, as well as apply them to the changed post-truth reality. Specifically, I analyze why Pellizzoni's theory of pre-emptive truth can be elaborated in terms of coining AI virtue ethics (Hagendorff, 2022) pre-emptive ethics that can contribute to questioning the negative consequences of post-ethics in the "smart" city discourse.

The role of pre-emptive truth in the post-truth discourse

The discussions about pre-emption in the military and security discourse began yet in the late 1990s (Cooper, 2006; Kaiser, 2015). Pre-emption's major objective is "to confront merely guessed threats, lacking even the inconclusive but robust evidence required for precautionary measures..." which one should "“incite” ... help them emerge, acting to create the reality that demonstrates such very action was sound since the beginning" (Pellizzoni, 2022: 75). Consequently, the epistemic and moral relativism of pre-emptive truth can be defined as initially 'bracketed' due to Pellizzoni's assumption that "pre-emptive truth does not operate at the epistemic but at the ontological level" (Pellizzoni, 2022: 75).

In this context, pre-emptive truth is defined as "retroactive, not in the sense of *reinterpreting* the past in the light of the present (which would be nothing new), but in the sense of *retroacting* on it, making it become a place where different things have happened" (Pellizzoni, 2022: 75). Tracking the genealogy of the latter shows that everything can be transformed "within a threshold that cannot be crossed, since action aims precisely to push forward the eschatological event" (Pellizzoni, 2022: 76).

Specifically, pre-emptive truth grounds a new type of "secular eschatology" due to which the "arrow of time is replaced by a more complex temporal structure..." (Pellizzoni, 2022: 75). Thus, knowledge and reality are "adjusting to each other, moving back and forth through time" (Pellizzoni, 2022: 76). Pre-emptive truth as such is of particular interest for STS in terms of demonstrating "how the same governmental machinery works in regard to the regenerative eschatology associated with technological change" (Pellizzoni, 2022: 76).

The constructive performative potential of pre-emptively retro-*acting* can be found in Pellizzoni's clarification that truth "is no longer a matter of archetypes to be theoretically represented, tested, corrected, and elaborated further, but of prototypes to be made, produced, and introduced in the world" (Pellizzoni, 2022: 78). In other words, pre-emptive retro-*acting* indicates an ontological transformation of the technoscientific groundings by replacing the *archetypes* of adjusting knowledge and reality with *prototypes* that (re)create reality by recognizing a new type of knowledge production.

Pre-emptive sociotechnical imaginaries

By inducing the changes above, pre-emptive truth fosters the creation of particular sociotechnical imaginaries, viz., technoscientific imaginaries that are supposed to both (re)create and regulate the development of post-truth (post-ethical) society. [6] While for Taylor social imaginaries address "the ways people imagine their social existence, how they fit together with others, how things go on between them and their fellows..." (Taylor, 2004: 23), Jasanoff defines sociotechnical imaginaries as "collectively held, institutionally stabilized, and publicly performed visions of desirable futures, animated by shared understandings of forms of social life and social order attainable through, and supportive of, advances in science and technology" (Jasanoff, 2015: 4). Considering that people can live in deeply perspectival "imagined worlds" (see Appadurai, 1996: 33), what makes sociotechnical imaginaries recognizable as technoscientific imaginaries of "smart" futures is their performative potential to create imagined futures. Specifically, they rely upon "technoscientific logics" that operates "across complex fragmented realities" (see Ballo and Vaage, 2022: 143).

In this context, the genealogy of the imaginaries of "smart" futures in Ballo and Vaage's sense can be traced back to the gradual transformation of social imaginaries into technoscientific imaginaries as sociotechnical imaginaries. This means that "technoscientific imaginaries" "are almost always imbued with an implicit understanding of the social world..." (Jasanoff et al., 2007: 6), viz., they "are simultaneously also *sociotechnical* imaginaries, encoding visions of the good society..." (Jasanoff et al., 2007: 6).

Based upon the clarifications above, I argue that 1) post-truth sociotechnical imaginaries are triggered by the technoscientific logic behind the ontological and epistemological fragmentation of truth-being and the associated truth-seeking in the process of knowledge

production and 2) pre-emptive sociotechnical imaginaries, as post-truth imaginaries, have the potential to transform by pro-spectively (re)creating future imagined worlds.

The impact of pre-emptive ethics on a ‘negative’ model of “smart” futures

The general concerns about sociotechnical imaginaries arise within the context of the Fourth Industrial Revolution (4IR) which (according to the representatives of the World Economic Forum) displays a sociotechnical imaginary in Jasanoff’s sense (see Philbeck and Davis in Vicente and Dias-Trindade, 2021: 709). In social, political and moral terms, the question is whether the sociotechnical imaginary can create a morally and politically justifiable future that can avoid the pitfalls of future essentialism (Schiølin, 2020: 542). Specifically, one of the most disturbing outcomes of the essentialism above is the reduction of democratic options by encouraging “the transformation of a corporate, highly elitist vision of the future into policymaking and public reason on a national level” (Schiølin, 2020: 542), or what Rommetveit and Wynne call an obstacle model, viz., when publics are removed or circumvented due to being seen as “potential threats to the imagined necessary progress...” (Rommetveit and Wynne, 2017; Ballo and Vaage, 2022: 151).

Regarding the visions of “smart” futures, the risk derives from the possibility of an “imagined” publics creating such futures in which living in a “smart” city would mean living in “a “black box society”” (Pasquale, 2015; Ballo and Vaage, 2022: 150) as *desirable*. In the language of post-ethics, fostering the privatization of morality in Porpora et al.’s sense (2013: 2) is considered not only *inevitable* but also *desirable* for those who deliberately withdraw from the public sphere.

Demonstrating such desirability indicates the increasing danger of falling into the trap of moral and political relativism that results from the predetermined privatization of morality. In this context, post-ethics can be coined ‘negative’ pre-emptive ethics of moral absolutism (privatizing morality by *re-interpreting* it instead of *retro-acting* on it), which, paradoxically enough, cannot exist without being disguised as praising the normative validity of moral pluralism on both social and political levels (viz., by disguising the *re-interpretation* as a matter of *retro-action*).

The non-contradictory at first sight symbiosis of moral absolutism and moral relativism originates from the times of post-truth as ““times of interregnum,”” when ““the old is dying

and the new cannot be borne” (Gramsci, 1971: 276; Ballo and Vaage, 2022: 139). That is why the future essentialism Schiølin warns against can be described as post-ethical interregnum where the privatization of morality is a result of the deliberate collective dispersal of responsibility, as well as an outcome of concentrating the power into the hands of self-authorizing elites in the name of *the best is yet to come*; where by best the withdrawing subjects continue to understand their own moral and socio-political views of prosperity *as if* they coincide with those of the elites in question.

Practically speaking, one of the most illuminative embodiments of the symbiosis above can be seen in narrowing the “smart” “imagined publics” to that of “the imagined consumer” (Ballo and Vaage, 2022: 149). The latter is “de-contextualized” and “often constructed as some form of rational “Resource Man” (Strengers 2013) or “smart user” (Throndsen 2017; Silvast et al. 2018)” (Ballo and Vaage, 2022: 149), where by “smartness” one understands the absolutization of the technoscientific logic.

Such a vision of “smartness” questions both the ontological and the epistemic groundings of pre-post-truth knowledge production since it can pro-act “smart” futures that are technologically *right* in the sense of necessitating a large-scale “smart” urbanism based on non-contradictory “*knowing and governing through data*” (Ballo and Vaage, 2022: 150). These futures, however, are morally *wrong* because they treat “smart” citizens as “passive recipients of economic development” and democratic decision-making (Ballo and Vaage, 2022: 151). The reason for the moral narrowing is that the absolutization of the already discussed technoscientific logic dissolves “prior categories of calculation and ordering” (see Rommetveit, 2022: 7) at the expense of expanding the control via data.

Based upon the clarifications above, the climax of moral, social and political relativism in this post-truth interregnum can be described as 1) increasing the risk of lacking shared future imaginaries (see Ballo and Vaage, 2022: 152) and 2) absolutizing the performative potential of these imaginaries as turning into new forms of truth regimes (post-truth regimes) (Ballo and Vaage, 2022: 152). The “colonisation of the future” is such a regime (see Ballo and Vaage, 2022: 152) that is driven by the misconception that by creating futures, the creators have the *right* to possess them, when by *right* they understand consensus-based decisions.

The role of pre-emptive ethics for a ‘positive’ model of “smart” futures

Elaborating upon Pellizzoni’s theory of pre-emptive truth, I argue that the constructive performative potential of pre-emptive imaginaries can be realized if “smart” cities, recognized “as a techno-ideological apparatus, that through data analysis and algorithmic forms of governmentality tends to colonize space and time...” are converted into “real smart cities,” where smartness and digital networks are replaced by “the development of differential and collective intelligence (noodiversity)” (Fitzpatrick, 2020: 19). Noodiversity [7] itself links “the vitality of technical culture to the variety of individuations coproduced between people and their tools” (Moore, 2020: 2).

In this context, I raise the hypothesis that the ‘positive’ technoscientific imaginaries of “smart” cities are pre-emptive imaginaries that retro-act different models of noodiversity. These models can encourage citizen-centric democracy irreducible to the rights and obligations of “smart” citizens as digital citizens alone. Specifically, the performative potential of noodiversity can be described as expanding narrowed “imagined” publics by adopting the pre-emptively retro-acting Ancient Greek *nous*, which is no longer recognized as one’s special faculty to perceive truth. It is rather considered as being “artefactual, fragile and finite, produced through the interaction of biology, technology and their social organization” (Moore, 2020: 2). As a major methodological contribution of the pre-emptively retro-acting *nous*, one can point out how it disenchanting technologically achieved inclusiveness as non-equivalent to social integration. The reason is that inclusiveness and integration may assume different types of accessibility that are not morally, socially, and politically interchangeable by default.

Judging by the clarifications above, I also argue that noodiversity can foster ‘positive’ technoscientific imaginaries of “smart” cities by addressing what Ballo and Vaage define as an opportunity to broaden “the narrow framings of imagined (“smart”) publics” towards more complex relationships between the citizens (Ballo and Vaage, 2022: 153). In other words, noodiversity can make room for what Ballo and Vaage call a critique of the dominant technoscientific logic by “opening up new decentered spaces for dialogue between government and citizens...” (Ballo and Vaage, 2022: 153). The practical embodiments of such a critique can be found in the politics of noodiversity as “an antidote to the monocultural diet...” (Moore, 2020: 3); in this case, as an antidote to the “smart” consumers’ culture.

As a key condition of successfully addressing the critique of noodiversity above, I see its pre-emptive potential to retro-*actively* de-center spaces. Thus, one can delineate not only the epistemic but also the normative boundaries of what Ballo and Vaage call an appeal for “place-based knowledge” (Kohler, 2002; Ballo and Vaage, 2022: 153). Specifically, pre-emptive retro-*actings* concern not the reverence of the place’s center, but the process of *de*-centering as a matter of *re*-centering. Thus, the new locality becomes a dialectical process of *re-locating*. It avoids dispersing locality when the latter is under the pressure of one’s accelerated accessibility to place in time.

Approaching place-based knowledge from the perspective of noodiversity also contributes to understanding why if one wants to question the knowledge production in the Big Data urban governance, as well as make room for possible ‘positive’ transformations of the “smart” futures, one should broaden the imagined “smart” publics by rejecting the privatization of morality. This can happen by revealing why place-based knowledge requires tackling not only the role of data justice for the interaction between “smart” citizens but also its intrinsic relations with environmental and social justice (see Lucivero, 2020: 1024) [8] that ground the complex understanding of citizenship.

In turn, adopting such a complex concept of justice including data, social and environmental justice can contribute to 1) showing that “smart” citizens are not merely digital citizens and 2) opening up “data platforms and programs as a “non-corporate” part of “smart city”” (Ballo and Vaage, 2022: 153). A point of intersection of justice and citizenship can be found in the assumption that the more complex understanding of justice necessitates a more complex recognition of citizenship that is irreducible to its digital transformations.

Thus, the ‘positive’ technoscientific imaginaries for “smart” futures based on a pre-emptively constructed agenda (underlain by the means of noodiversity) foster the enrichment of a citizen-centric approach to urban innovations (see Barns, 2016; Ballo and Vaage, 2022: 153). Specifically, they show that technodiversity cannot exhaust both the idea and the regulation of noodiversity in practice; a stance that can be well exemplified by referring to the so-called ethics of desirability in the “smart” future discourse.

According to the ethics of desirability, technological development displays how technological situatedness is determined by the goals set by technological users, viz., it “... stands outside of the technological paradigm and critically questions it by taking into account

the socio-political determinants that have led to the paradigm” (see Vandemeulebroucke et al. in Bolte et al., 2022: 7). The goals above are not entirely technological since they require one to adopt different competencies due to one’s diverse social roles in the public discourse. That is why skills to achieve such goals are not only those related to science, technology, engineering and math (STEM), but also skills addressing the complex embodiments of morality.

AI virtue ethics as pre-emptive ethics

What should a pre-emptive ethical model meeting the requirements of ethics of desirability look like? I suggest elaborating upon Pellizzoni’s idea of pre-emptive truth towards pre-emptive ethics fostering AI ethics that generates constructive imaginaries of a “smart” city. In other words, introducing such pre-emptive ethics can make room for justifying the symbiosis of data justice, social justice and environmental justice as guiding democratic decision-making on a broader citizenship level.

The methodological benefit of ‘positive’ pre-emptive ethics is that it implies neither moral absolutism nor moral relativism but retro-actively transforms ‘past’ ethical theories and principles. For the purposes of showing why this transformation is a matter of retro-action and not of re-interpretation, one can go back to Baofu’s second feature of his post-ethical argument, viz., the one that we may use different ethical approaches which “are not necessarily compatible with each other” (Baofu, 2011: 23).

Based upon the clarifications above, I consider Hagendorff’s AI virtue ethics (2022) [9] an eligible candidate for such pre-emptive ethics. Consequently, applying an elaborated version of Baofu’s theory of post-ethics can contribute to grounding Hagendorff’s nontypical choice of care as one among the four virtues (including justice, honesty and responsibility) that shape AI virtue ethics (Hagendorff, 2022: 5).

In this context, Pellizzoni’s theory of adjusting knowledge to reality by “moving back and forth through time” (Pellizzoni, 2022: 76) can be displayed as a dialectical process of constantly ‘moving’ between virtue ethics and AI ethics as virtue ethics. Thus, one can clarify why the issue of citizenship is irreducible to that of “smart” citizens, as well as reveal why technological integrity does not coincide with social inclusiveness by default. Specifically, pre-emptive ethics can enrich the issue of post-ethics to the extent that AI virtue ethics is recognized

as ethics grounding *AI virtues* in ‘human’ moral virtues that are not exhausted with the virtues prescribed in the AI discourse itself.

Conclusion

Judging by the clarifications above, I draw the conclusion that one cannot think about post-ethics by analogy with post-truth in the discourse of knowledge production. The origin of such an analogy can be traced back merely to the similarities between the historical development of post-truth and that of post-ethics. These similarities concern the reasons behind the privatization of knowledge and the privatization of morality in Porpora et al.’s sense. Consequently, in both cases, the result is distrust in the normative validity of knowledge and morality themselves.

Some other illuminative similarities are apparent in the socio-political ‘outcome’ of their implementations: both post-truth and post-ethics contribute to building a political order that meets the definition of what Crouch (2004) calls post-democracy—a society where “representative democracy and electoral politics were increasingly becoming “empty shells”...” (Rommetveit, 2022: 9).

To sum it up, the line of historical development affects the recognition of *post* as a commonly shared prototype feature having a negative performative potential. The latter determines the general understanding of *post-truth* as *non-truth* and *post-ethics* as associated with *non-ethics*, while underrating the complexity of blurred boundaries between facts and norms, opinion and imagination, and science and politics.

In this context, I argue that pre-emptive truth in Pellizzoni’s sense can be recognized as one of the constructive types of post-truth regarding knowledge production, as well as regulating the associated moral, social and political ‘production’ in the post-truth interregnum.

On the one hand, there are ‘negative’ pre-emptive ethical models, where pre-emptive ethics supports sociotechnical imaginaries of what Schiølin calls future essentialism, while, on the other one, adopting ‘positive’ pre-emptive ethics can contribute to transforming post-ethical society by *retro-acting* in Pellizzoni’s sense. Specifically, I outline the implications of a ‘negative’ pre-emptive ethical model, where the symbiosis between moral absolutism and moral relativism leads to future essentialism regarding “smart” citizenship and a ‘positive’ pre-

emptive ethical model that can broaden the “imagined” publics of “smart” users and democratic decision-making in Ballo and Vaage’s sense.

In turn, coining AI virtue ethics pre-emptive ethics in the “smart” futures discourse can benefit the recognition of data justice as inseparable from environmental and social justice. That is why the most illuminative representations of such pre-emptive ethics concern the ways of overcoming what Ballo and Vaage call narrow “imagined” publics of “smart” users who uncritically anticipate themselves as nothing but “smart” citizens. Consequently, by defining pre-emptive ethics through the idea of noodiversity (understood as the faculty to retro-actively transform the multiple embodiments of reasonability), one can positively modify (in the sense of adapt) placed-based knowledge that broadens “imagined” (“smart”) publics.

Last but not least, I draw the conclusion that the retro-acting transformations above necessitate not an introduction of AI virtue ethics as AI ethics due to which ‘digital’ virtues foster the development of “smart” citizens in a digital urban environment, but a recognition of AI virtue ethics as pre-emptively transformed *ethics*. The major benefit of the latter is that it prescribes why it is ‘human’ virtues that contribute to implying citizen-centric approaches to urban innovations in general.

NOTES

[1] Post-truth is “a concept deeply invested in media discourse, in media technologies and unfolding information ecologies of the early 21st century,” which turns into a “catchall phrase” referenced by Wikipedia “as a distinct style of doing politics” (Rommetveit, 2022: 1). Gaining publicity with the commentaries on the UK’s Brexit referendum and the US election of Trump, post-truth is defined by the Oxford Dictionary as induced by “‘circumstances in which objective facts are less influential in shaping public opinion than appeals to emotion or personal belief’” (Rommetveit, 2022: 1).

[2] For the genealogy of the usage of post-truth, see Rommetveit, 2022: 9-10.

[3] For the role of the symmetry principle in the STS discussions about post-truth, see also Pellizzoni, 2022: 67-72.

[4] There are different projects of post-ethics such as that displayed in Peter Baofu’s monograph *Beyond Ethics to Post Ethics. A Preface to a New Theory of Morality and Immorality* (2011). Its objectives, however, are not related to tackling the specificities of post-truth discourse.

[5] The pejorative asymmetric use of post-truth results from “how the promoters of domestic regime change gathered support from “deplorables” and ignorants with little respect for science and evidence...” (Rommetveit, 2022: 10).

[6] For instance, Sismondo argues that the STS has not contributed to the rise of post-truth debates (Sismondo, 2017; Malcolm, 2021: 1065). On the other hand, Collins et al. (2017: 584) claim that post-truth raises serious concerns about the functioning of modern democracies. That is why the STS researchers should play a guiding role in addressing the problems with expert knowledge in the post-truth society (Malcolm, 2021: 1066). For a detailed classification of the STS's responses to the role of post-truth for the post-truth societies, see Malcolm, 2021.

[7] Noodiversity is a concept introduced by Bernard Stiegler who determines “the conditions for a variability capable of reconstituting a noodiversity - a variability of a noodiversity that is obviously also a technodiversity, and which alone can cultivate a biodiversity capable of preventing the technosphere from destroying the biosphere” (Stiegler, 2020: 76).

[8] Providing a complex analysis of data justice, as related to both environmental and social justice is necessitated by “how the data revolution distributes environmental benefits and losses among groups and communities...” (Lucivero, 2020: 1024). As a major reason for conducting such an analysis, Lucivero points out the fact that “the populations that currently suffer more from the environmental implications of ICT [Information and Communication Technologies] are also the ones that are at the present time less likely to benefit from the digital revolution...” (Lucivero, 2020: 1024).

[9] According to Hagendorff, the choice of virtue ethics is motivated by how one's cultivation of virtues, as related to character dispositions, can positively influence professional decision-making in the AI field (Hagendorff, 2022: 15). In addition to justice, honesty, responsibility and care as virtues motivating “a kind of professional decision making that builds the bedrock for fulfilling all the AI specific ethics principles...,” Hagendorff introduces “two second-order AI virtues” (Hagendorff, 2022: 15-16). These are prudence and fortitude whose application can contribute to overcoming some crucial implications of the so-called bounded ethicality such as value-action gaps, moral disengagement, situational forces etc. (Hagendorff, 2022: 15-16).

BIBLIOGRAPHY

Alterman, E. (2004). *When Presidents Lie: A History of Official Deception and Its Consequences*. New York, Viking.

Anderson, D. (2021). We Live in a Post-truth and Post-ethics World. Available at <https://thefulcrum.us/big-picture/we-live-in-a-post-truth-and-post-ethics-world>. [Accessed 12.10.2024]

Appadurai, A. (1996). *Modernity at Large: Cultural Dimensions of Globalization*. Minneapolis, University of Minnesota Press.

Ballo, I. F. and N. S. Vaage (2022). Public Reasoning in “Post-truth” Times. Technoscientific Imaginaries of “Smart” Futures. — In: *Post-truth Imaginations. New Starting Points for Critique of Politics and Technoscience*, London, Routledge, pp. 138-160.

Baofu, P. (2011). *Beyond Ethics to Post-ethics: A Preface to a New Theory of Morality and Immorality*. Charlotte, NC, Information Age Publishing.

- Barns, S.** (2016). Mine Your Data: Open Data, Digital Strategies and Entrepreneurial Governance by Code. — In: *Urban Geography*, 37(4), 554-571.
- Bloor, D.** (1976). *Knowledge and Social Imagery*. London and Boston, Routledge and Kegan Paul.
- Bolte, L., Vandemeulebroucke, T. and A. van Wynsberghe** (2022). From an Ethics of Carefulness to an Ethics of Desirability: Going Beyond Current Ethics Approaches to Sustainable AI. — In: *Sustainability*, 14(8), 4472. <https://doi.org/10.3390/su14084472>.
- Collins, H., Evans, R. and R. Weinel** (2017). STS as Science or Politics? — In: *Social Studies of Science*, 47(4), 580-586.
- Cooper, M.** (2006). Pre-empting Emergence: The Biological Turn in the War on Terror. — In: *Theory, Culture and Society*, 23(4), 113-135.
- Crouch, C.** (2004). *Post-democracy*. Cambridge, Polity Press.
- Fitzpatrick, N.** (2020). The Data City, the Idiom and Questions of Locality. — In: *Etica & Politica*, XXII (2), 19-32.
- Fuller, S.** (2018). *Post-truth. Knowledge as a Power Game*. London, Anthem Press.
- Gramsci, A.** (1971). *Selections from the Prison Notebooks*. Edited and translated by Q. Hoare and G. N. Smith. New York, International Publishers.
- Hagendorff, T.** (2022). A Virtue-based Framework to Support Putting AI Ethics into Practice. — In: *Philosophy and Technology*, 35, 55. <https://doi.org/10.1007/s13347-022-00553-z>.
- Jasanoff, S.** (2015). Future Imperfect: Science, Technology, and the Imaginations of Modernity. — In: *Dreamscapes of Modernity: Sociotechnical Imaginaries and the Fabrication of Power*, Chicago, University of Chicago Press, pp. 1-33.
- Jasanoff, S., Kim, S.-H. and S. Sperling** (2007). Sociotechnical Imaginaries and Science and Technology Policy: A Cross-national Comparison. — In: *NSF Research Project, Harvard University*. Available at <https://stsprogram.org/admin/files/imaginaries/NSF-imaginaries-proposal.pdf>. [Accessed 12.10.2024]
- Jasanoff, S. and H. R. Simmet** (2017). No Funeral Bells: Public Reason in a ‘Post-truth’ Age. — In: *Social Studies of Science*, 47(5), 751-770.
- Kaiser, M.** (2015). Reactions to the Future: The Chronopolitics of Prevention and Preemption. — In: *NanoEthics*, 9(2), 165-177.
- Kohler, R.** (2002). *Landscapes and Labscapes: Exploring the Lab-field Border in Biology*. Chicago, Chicago University Press.
- Lucivero, F.** (2020). Big Data, Big Waste? A Reflection on the Environmental Sustainability of Big Data Initiatives. — In: *Science and Engineering Ethics*, 26, 1009-1030. <https://doi.org/10.1007/s11948-019-00171-7>.

- Lynch, M.** (2017). STS, Symmetry and Post-truth. — In: *Social Studies of Science*, 47(4), 593-599.
- Malcolm, D.** (2021). Post-truth Society? An Eliasian Sociological Analysis of Knowledge in the 21st Century. — In: *Sociology*, 55(6), 1063–1079. <https://doi.org/10.1177/0038038521994039>.
- McIntyre, L.** (2018). *Post-truth*. Cambridge, The MIT Press.
- Moore, G.** (2020). From Neuro- to Noodiversity: Niche-constructing the Stupefied City. Available at <https://durham-repository.worktribe.com/output/1653506/de-la-neurodiversite-a-la-noodiversite-pour-construire-des-niches-dans-la-ville-stupefiee>. [Accessed 12.10.2024]
- Pasquale, F.** (2015). *The Black Box Society: The Secret Algorithms that Control Money and Information*. Cambridge MA and London, Harvard University Press.
- Pellizzoni, L.** (2022). Post-truth or Pre-emptive Truth? STS and the Genealogy of the Present. — In: *Post-truth Imaginations. New Starting Points for Critique of Politics and Technoscience*, London, Routledge, pp. 65-85.
- Porpora, D.V., Nikolaev, A.G., May, J. H. et al.** (2013). *Post-ethical Society. The Iraq War, Abu Ghraib, and the Moral Failure of the Secular*. Chicago, The University of Chicago Press.
- Rommetveit, K.** (2022). Introduction. Post-truth – Another Fork in Modernity’s Path. — In: *Post-truth Imaginations. New Starting Points for Critique of Politics and Technoscience*, London, Routledge, pp. 1-30.
- Rommetveit, K. and B. Wynne** (2017). Technoscience, Imagined Publics and Public Imaginations. — In: *Public Understanding of Science*, 26(2), 133-147.
- Schiølin, K. H.** (2020). Revolutionary Dreams: Future Essentialism and the Sociotechnical Imaginary of the Fourth Industrial Revolution in Denmark. — In: *Social Studies of Science*, 50(4), 542-566.
- Silvast, A., Williams, R., Hyysalo, S. et al.** (2018). Who ‘Uses’ Smart Grids? The Evolving Nature of User Representations in Layered Infrastructures. — In: *Sustainability*, 10(10), 3738. <https://doi.org/10.3390/su10103738>.
- Sismondo, S.** (2017). Post-truth? — In: *Social Studies of Science*, 47(1), 3-6.
- Sismondo, S.** (2017a). Casting a Wider Net: A Reply to Collins, Evans and Weinel. — In: *Social Studies of Science*, 47(4), 587-592.
- Stiegler, B.** (2020). Noodiversity, Technodiversity: Elements of a New Economic Foundation Based on a New Foundation for Theoretical Computer Science. — In: *Angelaki*, 25(4), 67-80. <https://doi.org/10.1080/0969725X.2020.17908336>.
- Strengers, Y.** (2013). *Smart Energy Technologies in Everyday Life. Smart Utopia?*. New York, Palgrave Macmillan.

Taylor, Ch. (2004). *Modern Social Imaginaries*. Durham, Duke University Press.

Tesich, S. (1992). A Government of Lies. — In: *The Nation*, 254(1), 12-14.

Throndsen, W. (2017). What Do Experts Talk about When They Talk about Users? Expectations and Imagined Users in the Smart Grid. — In: *Energy Efficiency*, 10(2), 283-297.

Vicente, P. N. and S. Dias-Trindade (2021). Reframing Sociotechnical Imaginaries: The Case of the Fourth Industrial Revolution. — In: *Public Understanding of Science*, 30(6), 708-723.

Wikforss, Å. (2018). *Alternative fakta. Om kunskapen och dess fiender*. Stockholm, Fri Tanke Förlag.

ПСИХОТЕРАПИЯ И ПСИХОТЕРАПЕВТИ В УНИВЕРСИТЕТА:

НОВИТЕ ЛИСИЦИ В КУРНИКА?

КОНФЛИКТИ НА ИНТЕРЕСИ И КОРУПЦИЯТА НА

ТЕРАПЕВТИЧНОТО/АКАДЕМИЧНОТО

РУМЕН Г. ПЕТРОВ

Нов български университет, София

rumengpetrov@yahoo.com

PSYCHOTHERAPY AND PSYCHOTHERAPISTS IN THE UNIVERSITY:

NEW FOXES IN THE HEN-HOUSE?

CONFLICTS OF INTERESTS AND CORRUPTION OF THE

ACADEMIC/THERAPEUTICAL

RUMEN G. PETROV

New Bulgarian University, Sofia

Abstract

Applied psychology and helping professions represent an attractive career field for many students in academic psychology programs. Often certified practitioners with training credentials in the respective therapeutic modality took over academic courses in Psychology, Social work, and related programs. Same people are invited to take over mental health consultancies in the emerging field of the universities' mental health centers. Although attractive for students this bears the risks for dual relationships and harmful conflicts of interests. Main losers are the academia and the moral development of students. Two cases are presented and attention towards some structural weakness of both academic and therapeutic professional communities is drawn.

Keywords: student counselling, psychotherapy, conflicts of interest, dual roles, academia, academic ethics, humanities, social trauma

Разцвет на психологичното

Краят на тоталитарната държава у нас доведе пазарната икономика, капитализма, демокрацията и либералните ценности, свободата на себеизразяване, медийното разнообразие, партийния плурализъм и други. Границите се отвориха. Социалните

неравенства се увеличиха, както и отчетността на властта. В моята област – приложната психология, символ на Голямата промяна е психотерапията. От (полу-)забранена, достъпна за малцина, привилегировани от властта, психиатри и психолози от няколко софийски психиатрични клиники, психотерапията претърпя взривно развитие у нас и е в основата на засиления интерес към психологичните програми в университетите. Извън това поле, психичното, психично-здравното станаха ежедневни, обсъдими, споделими. Макар психиатричните грижи да продължават да са изостанали от европейските и световни практики, психологическото консултиране в различни свои варианти се установи като норма в много публични сектори – образование, индустрии, услуги и др.

Психолозите в училище са постоянно, макар и проблематично присъствие, скрепено, легитимирано със закони и правилници. Какво е мястото на подобни услуги в институциите на висшето образование е отворен въпрос. Разбира се, университетите съществуват и без психологичните грижи в тях да са техен задължителен атрибут (Kraft, 2011). Не само защото в исторически план университетите възникват преди психологическата професия и институции (Moore, 2018). Дали потребността от психологическо консултиране/помощ в обществата и отделни техни институционални територии расте е спорен въпрос – услугата ли създава потреблението, или обратното? Оставям настрана противоречивото съжителство на психолозите и училището под покрива на МОН и Съюза на учителите в България. Ако в университета приемем уязвимостта на младите и моралното задължение на възрастните да помагат за преодоляването ѝ, то трябва да си припомним, че и учителите в училище и университетските преподаватели подкрепят студентите в епизоди на криза, в изпълнение на обичайния етически императив на горното поколение спрямо младите (Riva, Lister and Jeglinska, 2023). Въпросът за времето и мястото на специализацията и професионализацията на психологичното помагане, както и въпросът за връзките на тези процеси със социалното отчуждаване и компартиментализирането на човешките отношения, ни препраща към големите въпроси за обективното и субективното познание, за напрежението между технологиите и човешката природа, за природата на самата модерност (Бауман, 2002) и съгласието/спора за природата и целите на прогреса.

В университетите студентите не само учат, но и се позиционират в професионалните общности

Университетското образование се масовизира, поскъпва, държавите глобално орязват средствата за него, таксите на студентите растат. Налага се т.нар. бизнес модел. Академичното образование се обвързва все повече с постуниверситетската реализация до степен, че отношенията и етиката в неговия ход да се разглеждат като вторични спрямо инструменталните (формалните знания) и т.нар. бързо възвръщаща „инвестициите“ професионална реализация след това. Това създава натиск престоят в университета да се превърне в период на активно себе-лобиране и себе-предлагане в замяна на сигурни професионални поприща и принадлежности в професионални мрежи.

Едновременно с това се отчита всеобща криза на университетската хуманитаристика, а в областта на помагащите професии се наблюдава възход на професионалния, специализиран и институционализиращ етос на грижи срещу относителния упадък на неформалните форми на подкрепа, както и на ориентацията по въпросите на социалната справедливост – всичко това – като част от глобалните процеси на втвърдяване и мимикрия едновременно на формите на власт в съвременното общество (Hugman, 2014).

Университетите не са универсално и непременно добри и прогресивни

Историята им се счита за част от историята на прогреса на модерността, макар че например технологичният прогрес остава необвързан с университетите векове наред (Kerr, 2001, с. 214) и задълго принадлежи на занаятчиите, индустриите и извънакадемичните им изследователско-приложни ведомства (армията, болницата и др.). Ангажирането на университетите със задачите на отбраната, сигурността, индустриализацията и др. вкарва много средства в тях, но и инвеститори, които държат на своя етос в упражняването на властта, която получават.

Ученето (за какво?, на какво?) е универсална ценност, казват апологетите на масовото училищно и университетско образование. Вероятно защото обичат да разглеждат училището и университета (институциите на образованието) като незаобиколимо средство за постигане на знания, умения, нагласи и метазнания, включително и за морала на света (Zawadzki and Jensen, 2020), от който ставаме част чрез

институциите, ритуалите и структурите на образованието (Pusser and Marginson, 2013). Но историята, в частност тази на университетите, обръща специално внимание, че масовизирането (Kerr, 2001) на университетското образование е доста скорошен процес (Kerr, 2001), макар и взривен, и той е свързан с нарастващата роля на държавата и бизнеса в университетската институция и съпътстващата я криза на хуманитаристиката (Collini, 2012). Това е криза и на хуманността (Nussbaum, 1998) – в ключа на все по-силния спор дали брутният вътрешен продукт, или социалното разделение са по-добри измерители на икономическото развитие на обществата – спор, който се засилва напоследък, но не е засегнал нашите родни университети, прегърнали реториката на „предприемачеството“, „ефективността“, „парите, които вървят след ученика“ и балканския капитализъм.

Считаме, че ролята на институциите за формирането на социалните умения на човека е сложна и противоречива (Martin, 1996) и в нужда от постоянен етичен контрол (Madikizela-Madiya, 2017), че злоупотребата с власт (Mendelsohn, 2024) е напълно съвместима с добрите намерения, вложени в идеята за университет (Bravo-Moreno, 2022). И че образованието (основно и висше) се ангажира много по-малко с моралното развитие на възпитаниците си, отколкото с т.нар. пазарна реализация на компетенциите/знанията: „Образованието е философията, стратегията и тактиката в отношенията и взаимодействието между потребители и производители на образователни услуги и продукти в условията на пазара. Участници в пазарните отношения са образователните учреждения, потребителите (отделни личности, организации и фирми), посредниците (служби по заетостта, трудови борси) и държавата“ (Маринова, 2014).

Психологията не е наука за универсалното добро

Склонни сме да приемаме както университетите, така и психологията (Baker, 2011) за синоними на прогрес и добруване. В отсъствие на ценностна ориентация подобно твърдение е по-спорно (Witkowski and Zatonski, 2015) и от онова за универсалната добродетел на образователните институции (Lasser, et al., 2021). Най-малкото, защото бурното развитие на психологията през XIX, XX и XXI век съвпада изцяло с най-големите хуманни и хуманитарни катастрофи, за които имаме памет.

Дали психологическото консултиране в университета е добродетел

Какво се променя в университета, когато към него се добави служба/програма за консултиране на студентите в кампуса? Кое се подобрява – качеството на образованието като оценки и знания или качеството на процеса (живота в кампуса, в режима на учене, оценяване и т.н.)? Случват се по-малко „инциденти“? А как разбираме, че тези „инциденти“ не са предизвикани от институцията и процесите в нея? Психологическото консултиране помага на студентите да се адаптират към една абразивна човешка среда, като им вменяват лична отговорност за дистреса, породен от учебния процес, или прави средата по-малко абразивна? Струва ми се, че въпросът е решен категорично положително в полза на първата хипотеза въпреки съображенията (Pointon, 2014) и здравия разум. Искаме ли студентите да прекарват студентския си живот в повече или по-малко изолираната среда на кампуса, тип „Студентски град“ от 80-те години на XX век в София, или искаме да ходят сред хората и техните животи? Какъв е проблемът преподаватели, тютори, декани и администратори да се ориентират, да подкрепят и да насочват студенти (ако те са целта) към услуги и служби, които са им познати в качеството им на граждани в обществото?

Психологията не е непременно шампион на помагането

Дали теоретичната (изследователската) психология е универсално добро? Знаем, че и технологиите и философията и изкуствата могат да се използват от всякакви злодеи (Ffytche and Pick, 2016). Историята на психологията, на психоанализата, на невронауките, на трудовата и организационна психология и т.н. е сложна. Това, което мога да кажа със сигурност, е, че в университетите, ориентирани към печалба (други няма) и към бърз оборот на студенти, към бързо учене (още по-съкратени бакалавърски и магистърски програми) критичната, противоречива (друга няма) история на нещата, идеите и хората, в частност – на психологията, не се изучава. Изобщо и никак. За медицината, психиатрията, социалната работа, психологията гарантирам.

Вярвам, че всеки университет може да се освежи хуманно с баналната истина, че науката, цивилизацията дори, сами по себе си, не са еквивалентни на хуманност, въпреки че и двете обещават да работят за това. Че ценностите имат нужда от постоянен дебат за тяхното постигане.

Има ли наука за практическото добро?

Дали обаче хуманността има нужда от наука и каква да е тя е нерешена (за щастие) задача. Неравният спор между хуманитаристиката и технологиите на територията на академията, за който пишат и Марта Нусбаум, и Стефан Колини, но и в обществото, е друг израз според мен на неяснотата и напрежението във връзка с въпроса какво означава *Аз* да живея добре и какво означава *Ние* да живеем добре. Кога, с кого, как? Кой съм аз и кои сме ние, когато задаваме и отговаряме на подобни въпроси? Какви са нашите обвързаности и явни и скрити дневни редове (Barry, 2011), когато заемаме научни и академични позиции, които се превръщат в политики и институции? С други думи – колко популярни в университетите у нас са етиката, етическите проблеми както и изследванията на процесите във висшето образование? В търсене на разговор по тези въпроси се включих в тазгодишната конференция на секция „Етически изследвания“ на Института по философия и социология на БАН. [1] През миналата година темата беше „Емпатия и насилие в съвременното общество“. Тогава говорих (Петров, 2023) за живота и смъртта на една неизвестна до скоро за мен, унижително тормозена от комунистическата академия в лицето на СДУ [2] българска туркиня – тюрколожката проф. Хайрие Мемова – Сюлейманова (Муратова и Зафер, 2020). И миналата, и тази година се питам дали и как паметта за минало насилие е свързана с емпатията (винаги относителна, винаги частична). Знам, че паметта за насилието е свързана със социалната травма, разбирана като етически/хуманитарен проблем, което не е същото, което имат предвид многобройните и компетентни психолози на травмата. Въпроси като тези имат смисъл, ако имаме версия за ползата от хуманитаристиката, от паметта, от историята и историите. Историите на хората. Нека да разбираме хуманитаристиката като академична област, насочена към „специфично човешките елементи на живота – уникалната ни способност да *изразяваме* (курс. мой, Р. П.) вътрешните си мисли, чувства и желания чрез думи и действия“ [3]. Изразяването има смисъл само когато е възприето (чуто, усетено, понесено, преживяно и т.н.) от Друг, и така можем да разглеждаме правото на изразяване на преживяванията си като право на свързаност, задружие, приетост и заедност. Обратното е самовъпроизвеждащ се срам/социална изолация – социална травма (Петров, 2018):

„Поетите ще са улигани

във темпове и във агитки
и нашта мъка ненаписана
сама в пространството ще скита.“ [4]

За ролята на хуманитаристиката в изграждането на нагласа за критично мислене, гражданска емпатия и капацитет за демократично участие пишат убедително много автори, сред които със силни текстове присъстват философът Марта Нусбаум и литературоведа Стефан Колини – с аргументи, които ми се струват особено полезни в нашата локална битка (водим ли я изобщо?) за съхранение на хуманитаристиката в образователната академия – университетите на фона на така неубедителното т.нар. гражданско образование.

В тази връзка съществуващата опасност психологията да се опита да запълни празнината, отворена в хода на отстъплението на хуманитаристиката, не бива да се пренебрегва. Психологията ръководи разпитите на заподозрени (Pore, 2011), масовото тържество на консумеризма и властта в рекламата (Bernays, 1928), популистичните политически формации (Korppang, 2009), но и официозния политически живот и общуване на властта с хората (Jowett and O'Donnell, 1999). Понякога психологията се опитва да заеме застъпническа роля – да убеди институциите и хората в тях как и колко хората (други хора) страдат в резултат на нечовешко отношение – т.е. с психологически аргументи да защитава етически позиции. Ако учим психология, ще станем по-добри хора в отношенията с други хора, защото ще се научим да бъдем добри в нещо като предверието на „истинския“ живот, в тренировката за него с помощта на научни доказателства, научни аргументи и научни факти.

Но можеш ли да бъдеш добър, ако не си бил обичан – пита Уистън Оудън (Бродски, 1997: 191) в стихотворение, посветено на началото на Втората световна война, вероятно в отглас на Аристотеловото разбиране: „Така излиза, че лошият човек и на себе си не е приятел, понеже в него няма нищо, което да породя приятелски чувства. А тъй като това състояние е прекалено непоносимо, трябва с все сили да избягваме лошавината и да се стараем да сме добри; понеже така и към себе си ще изпитваме приятелски чувства, и другиму ще станем приятел.“ (Аристотел, 2022, 357). Отново с думите на Аристотел: „Между лошите, напротив, единомислие не може да има или то е съвсем незначително, доколкото те са приятели в много малка степен, понеже полагат всички усилия, когато

става дума за изгода, а когато става дума за труд и служене, не се стараят чак толкова; а когато човек иска своето, той гледа съседа и се опитва да му попречи; а когато не се съблюдава интересът на другия, общността се разпада. Така възниква конфликтът, когато хората не постъпват справедливо, но налагат на другите да го правят.“ (361).

Със сигурност психологията потвърждава знания на човека за самия себе си, формулирани от поезията, философията, литературата, изкуствата от началото на човешкия ум/цивилизация. Проява на опасна арогантност е претенцията за откривателство в областта на човешката природа от страна на всяка наука, която себе си поставя извън културата, етиката и обществото (Latour 1999a, 1999b). Отдавна се говори за ползите и вредите от т.нар. постакадемична наука (Ziman, 2002). Крайно време е да се заговори и за академична и постакадемична психология освен за „приложна“, „теоретична“, „изследователска“ и др. подобни.

Как точно сме лоши, когато обучаваме психолози? Като злоупотребяваме с положението си на обучители или като злоупотребяваме с положението си на психолози? Или пък разрешаваме лошотията, като сме безразлични към разпада на общността? Кой следи за това? Изучава ли се и как?

От друга страна, прегледът на етическите провизии в тази област показва, че на разположение имаме само етическите кодекси и комисии на университетите и на професионалните общности на психотерапевтите, (почти) никакви изследвания, и формални, третокачествени академични курсове, формални и плоски сказки по история на психологията, на педагогиката, на социалната работа (Петров 2018, 180-192).

Въпросите, които считам за етични и които ме предизвикаха да участвам в конференцията тази година, са породени от два казуса, два спора – неслучили се спорове. Първият спор е този за „добрия“ и „лошия“ начин за организиране и работа на служби за психологическа помощ за студенти в университетите. Трябва ли да има кабинети/служби за психично здраве, не изобщо, не близо, а *вътре* в университетите и добре ли е академични преподаватели от съответния университет да работят клинично там? Вторият спор е за това какви са потенциалните конфликти и рискове да постъпим неетично, докато преподаваме клинични дисциплини в университетите, и в частност – психотерапевтични такива. Добре ли е преподавателите с психотерапевтична квалификация и лицензи за обучение, с участие в институти за следдипломно обучение

по психотерапия да привличат академични студенти в ролята им на обучаеми в извън-университетски психотерапевтични обучения? Добре ли е изобщо да прилагат клиничните си умения върху студенти и ако се налага – какви са гаранциите за избягване на злоупотребите?

Има и трети въпрос – какво да правим, когато спор няма, когато тези проблеми не се считат за такива?

Професионалното помагане има слепи петна за своя академизъм и своята етика

Проблемът за напрежението между клиничното (Lexchin, 2024) и академичното (Lieb and Koch, 2014) не е нов (Lo, 2010), но е слабо осветен, особено в България. Въпросът, който се поражда, е, ако има психологическа помощ в университетите, как да бъде организирана и поднесена, така че да предотврати конфликтите на интереси и *двойствени* (Crowden, 2008; Rupert and Holmes, 1997) отношения, които могат да възникнат (Sawyer and Prescott, 2011). Обичайно, за съжаление, литература на български език няма. Вероятно защото това не се счита за проблем в академичните и терапевтичните среди у нас. Там, където подобни въпроси предизвикват дебат, водещ е интересът на пациента. Колкото и да е хуманно, това привилегироване създава риск да бъдат пренебрегнати интересите на университета, на студентите и на преподавателите в тяхната академичност, която е различна от терапевтичните потребности и права на всеки.

Обикновено на първо място се поставя правото на приватност. За да се спазва то, е необходимо приватността да се поддържа и от Университета, и от Клиниката. Дори и да се поддържа обаче, остава въпросът за това как личната интимна, субективна, противоречива информация за вътрешния ни свят (и нейното споделяне/притежание) влияе върху отношенията ни с институцията, с която сме свързани в друга роля? Лекуват ли се студентите по медицина в клиниките на медицинския университет? При техните професори? Ако това се наложи, в най-добър интерес на пациента, излиза ли професорът от ролята на преподавател? Пациентът му гласува ли избора на своя терапевт за ръководител на клиниката или се оттегля? Ако колегата е лекувал детето ми, кога мога да си позволя да бъде критичен, ако поведението ми може да се възприеме като нелоялност? Кой следи за това? Защо отношението преподавател – студент е по-различно

от това между лекаря и пациента? Кой следи за конфликтите на интереси, нежели за влиянието им върху изграждането на морала на студента?

В медицинските училища у нас този въпрос не е дори поставен. Избягва ли се винаги когато може смесването на преподавателска и терапевтична роля? Кой следи за това в университетските клиники, където практиците обучават студенти? Ако това не е възможно, и на студент се наложи да се лекува при преподавател, следва ли автоматично излизане на преподавателя от ролята на преподавател, т.е. студентът продължава ли обучението по дисциплината при друг? Нямам данни за такава етическа скрупулознаост в работата на университетските болници.

В медицината, а и в други услуги съществува позитивна дискриминация – някой получава привилегировано обслужване по съгласие на всички (Patel, 2004; Patel, 2010). Тя обаче може да се разглежда и като покана и за негативна дискриминация. Приемаме привилегированото лечение на лекарите, когато те са пациенти. Отнася ли се същото за третирането на техните близки? Отнася ли се същото, когато баща предава на сина си ръководството на катедрата, клиниката (Greenhalgh, 2010), болницата? (Lentz and Laband, 1989). Кога този непотизъм спира? И какви са етическите провизии тук е открит (по-скоро – закрит) въпрос. Ако в областта на помагането сме така морално пропускливи (или безпомощни), защо да възразим на смесването на ролите, когато залозите изглеждат по-малки? Кой да възрази, когато университетски преподавател е едновременно и преподавател, и терапевт, и академичен консултант на някой студент? По-важното за мен е отсъствието на спор, отколкото отговора на въпроса коя е силната и коя – слабата страна в спора. Или пък слабата е толкова слаба, че ситуацията е на безконтролна власт? Наистина ли психотерапевтите, от една страна, и академиците – от друга, не знаят за вредите от двойните роли в този случай? За просвета ли става въпрос? Съмнявам се. И все пак как решаваме дали университетски преподавател може/не може да лекува свой студент/колега? Във всеки случай клиничните академии (медицинските училища) не ни задават модел за етична чистота и строгост. Ние, психотерапевтите, не подписваме декларация за подобна етична коректност в университетските ни решения, нито пък някой я изисква от нас – нито гилдии, нито академии.

Какво да направят хуманитарните университети тогава? Вероятно „клиницистите“ са етични, колкото са „хуманитаристите“ – фокусът на академичната

етика е върху преписването, напълно подминати са сексуалните контакти, макар че са споменати или поне някак им личи в кодексите и тук-там – в някой академичен скандал, интересен само с фантазиите, които поражда сред публиката. Непотизмът остава непозната етическа категория.

Правило на психологическите услуги в университета е да са ориентирани единствено към консултиране и към образование по въпросите на психичното здраве. Консултациите са краткосрочни и високо поверителни. За диагностична оценка и за продължителна работа с „дълбинни“ (устойчиви) психологични проблеми/решения те насочват изцяло *извън* границите на университета. За тяхната работа университетите наемат *външни* на институцията, квалифицирани и квалифициращи се специалисти. Професионалните общности носят отговорност, ако психологически консултант от подобна служба провежда психотерapia с действащ студент/преподавател/администратор от университета.

Опитът от България показва, че тези принципи се следват много колебливо. Понякога (поне в консултативната служба на един университет, в който, за късмет, няма академична психологическа програма) те се следват строго. В други два случая много важният принцип да се избягват двойните роли се пренебрегва по начин, който повдига въпроса дали професорите и доцентите по психология, които се заемат с тази дейност (става въпрос за квалифицирани психотерапевти и хабилитирани преподаватели по психология едновременно) *изобщо* знаят за етическите проблеми на двойните роли, за конфликтите на интереси и за техните вреди върху морала и отношенията. Ако не знаят – как да научат, а ако знаят – как да прилагат нормите? Мои разговори с тези колеги ме кара да мисля, че те знаят.

За мен въпросът е защо няма съпротива, защо няма етически контрол от страна на гилдията и от страна на академията.

Кое точно страда, когато студент записва магистърска програма и в хода на академичното си обучение си започва психотерапевтично обучение с преподавателите от същата програма? На пръв поглед и двата „марчъндайза“ печелят – университетът си получава своя магистър, а психотерапевтичният институт – дългосрочния си клиент(*trainee*)? Кое губи? Вероятно се подразбира, но понеже не се споменава никъде в етическите кодекси на университетите, нито в тези на професионалните ни общности на

помагащи специалисти, ще обясня. Губи академизмът. От една страна, студентът губи една степен на свобода в отношенията си с преподавателя, която е съществена в себесъзнанието му на индивид със собствен ум. Губи магистърската програма, тя обеднява, като се фокусира върху обучение в умения, които обаче е невъзможно да се усвоят и за два, и за три семестъра. Съдържанието и персоналът ѝ се селектират измежду терапевтите – обучители, и тя става третостепенен източник на академично знание, като се редуцира до обикновено професионално обучение, чието място не е там. Губи университетът, губи Академията, разбрана като общност, като множество от важни гледни точки, като гарантирана свобода на критично мислене, насочено към намаляване на властовите различия в полза на обществото. Университетът се отказва да възпитава свободна мисъл и взаимна зависимост от групата на връстниците, в замяна на търсене на патронаж и съгласуваност на личното мнение и чувства с режима на мислене, наложен от „майсторите“, особено, когато обучението е така авторитарно, както е в психоанализата (Wulff and Vale, 1977). При положение че магистърската програма е много по-кратка по продължителност в сравнение с много по-продължителното обучение в психотерапевтичните институти логичен е въпросът „защо“. Защо е необходимо на психотерапевтите да „влизат“ в университета, за да си рекрутират възпитаници за извън-университетските си, частни школи? За легитимност на „часпрома“ като конкретен бизнес, но и като философия и етика на психологията изобщо? Или пък в своята дезориентираност академичното вкарва частниците в своите граници, защото не знае за какво друго да съществува? Морално омаломощено, с извадени критически зъби и отдавна на яслата на властта. Дългият списък на професори-политици-професори е доказателство за това.

В света на все по-илюзорната социална мобилност чрез академично образование, на преподаватели, впрегнати в препускане след изтощаващи и безсмислени публикационни индекси, вулгарни рангови класации, и бройки студенти, които пък от своя страна са насърчавани от авторитарния и меркантилен мениджериализъм (Klikauer, 2013, Klikauer 2023, Tomaselli, 2023) на бизнес административната управа на университета да усвоят капризите и задълбочеността на клиенти в козметичен магазин, къде е алтернативата?

При настоящия упадък на хуманитаристиката като метод и практика за постигане на морална истина, да имаш психотерапевтичен патрон за 5-7-10 години и обещание за психотерапевтичен кабинет с клиента и обучаеми е някаква надежда. Или поне бизнес проект. Ще лекуваш платежоспособните, неусетно ще станеш част от света на онези, които могат да си позволят високите такси, които обезпечават частния кабинет. А колкото по-рано влезеш в институцията на психотерапевтичното обучение, толкова побезконфликтно ще усвоиш етоса. И няма да задаваш въпроси. Конкуренцията за обучаеми в психотерапевтичните институти се засилва, те се множат и онези от техните собственици, които имат политически позиции в университетите не се колебаят да ги осребрят. Обикновено те имат и силни политически позиции в професионалните общности, които се засилват от академичните, и така до безкрай. Критиката, будността на ума, откриването на противоречията в етиката и мисленето и други подобни постижения на Ренесанса, че и на Просвещението на практика вехнат и се разбиват в „икономически“ съображения и PR-ползи.

Какви са етическите провизии?

Изследвания и кодекси. Изследвания няма. Кодексите (на гилдиите и на академията) са постни като устав в казармата и лицемерни като политпросветно събрание от онова време. Етическите комисии към университетите се превърнаха бързо в задължителен атрибут на всеки университет и скептицизмът ми към тяхната роля е голям. Два се неговите източници. На първо място, етическите проблеми в клиничните и академичните практики са обект на много слаб изследователски интерес. На второ място, наличната информация за работата на етическите комисии у нас дава основания за позицията, че те се разглеждат като квазисъдилища, като правно-ретрибутивни органи и процедури. Те гледат на себе си като на своеобразно следствие, като на досъдебна фаза на квазинаказателен процес, който завършва с дисциплинарни наказания. Смятам, че етиката е спор и дебат много повече, отколкото събирането на доказателства за престъпление (и наказание), за което си има строги критерии. Работа на администрацията е да събере доводи за дисциплинарни наказания/ретрибуции. Работата на етическите комисии трябва да бъде да потвърдят етическата норма, чиято основна цел е достойнството на участниците в отношенията, и да излязат с идеи, поуки за нейното

спазване в отделните случаи. При всички случаи това е различно от спазването на „дисциплината“ или на правилника/кодекса/закона и санкцията като мяра на нарушаването ѝ: „Всяко нарушение на установените с този Етичен кодекс правила се разглежда като основание за търсене и реализиране на дисциплинарна отговорност, съгласно разпоредбите на Кодекса на труда и Закона за предучилищно и училищно образование“ [4].

Гилдии срещу академии

Прегледът на етичните кодекси на психотерапевтичните (БАП, 2022) и психо-консултативните (ДПБ, 2005) гилдии у нас, показва традиционния фокус върху задачата на майсторската задруга да гарантира качество на продукта си. Майсторската задруга е тази на магистрите в занаята и техните следовници – чираци, калфи и слуги. Академията е напълно безинтересна, вероятно и безопасна за професионалните гилдии общност (Macfarlane and Jefferson, 2021). Нейната гилдийност е второ- и третостепенна, макар и яростна в определени случаи (Westelius, 2025), в сравнение с професионалните сдружения (лекари, инженери, учители и др.). Вероятно и университетите и психотерапевтичните общности гледат на себе си като на участници в един свят на пазар, на състезание, на конкуренция за ограничени ресурси, на охрана на привилегии. Вероятно това не е специфично българска болест, корупцията и непотизмът са навсякъде, а кастовото разделение на академиеите глобално, съчетано с тежката маркетизация на обществата и корпоративната атака срещу автономността, допълнително усложнява нещата (Redner, 2023).

Изучаването като критика

В страна като България прави впечатление липсата на морален и на академичен интерес към тези явления. Психотерапевтите у нас се вълнуват много повече от цената на своето обучение, което е колкото скъпо, толкова и извънакадемично, от устойчивите доходи от клинична практика и страшно много – от доходите от обучение на кандидати за майсторски свидетелства, които, в случая на психотерапевтичните институти, представляват може би най-стабилният, а може би – най-големият доход в личната икономика на психотерапията. Присъствието им в университетите не е (себе-)

контролирано чрез собствените етически кодекси, нито пък домакините от академията се грижат за предотвратяване на възможностите за злоупотреба чрез своите кодекси, които охраняват академичната свобода, защото такава на практика няма.

Това повдига и въпроса за спецификата на гилдийната динамика, която доминира някои висши училища. Доколко академични в този смисъл са медицинските, военните, инженерните университети при мощното влияние на институциите и ресорните гилдии (гилдия или гилдия-ведомство-корпорация са армията, полицията, болничната медицина, индустриите) върху техните академични независимости? Кога Висшата партийна школа се превръща в Академия за обществени науки и социално управление и тя радва ли се на академична автономия? Ще кажем, че това са травестиите на думите и понятията при тоталитаризма. Дали те умират със смъртта на тоталитарната държава? Развитието на академията у нас от 1990 г. насам е процес, изпълнен със сенки, с борба за оцеляване, недофинансиране, с политически обвързаности и зависимости, съхранение на изостанали и дори – дълбоко ненаучни академични конструкти, методологии и компетенции, търговия на академични позиции срещу властови протекции, за подслон и охрана на откровено мракобесни светогледи и т.н.

Заклучение

Мисля, че академичното, разбирано като способност и свобода за аргументирана критика, за свобода на мисълта с идея за общото благо, е в сериозна опасност да се превърне в идеологически институт на пазарния турболиберален капитализъм (Luttwak, 2000). Помним как умира под натиска на тоталната държава. Дали се съживява в условия на „свободния“ пазар? По-скоро не, особено в посттоталитарните ни условия: турболиберални, комерсиализиращи и социално-разделителни процеси, които стоят зад последните 60 и повече години академична глобална етическа корупция (Redner, 2023). И професионалните общности, и университетите се превръщат в търговско-бюрократични машини, в които успехът се измерва с критерии, различни от тези на етиката и хуманитаристиката: „Ако ние – тези, които сме в полето на образованието на младите – искаме да оценим нашите усилия, имаме нужда да погледнем към това как нашите институции подхранват човешката свобода в служба на човешката общност.

Индивидуалният успех днес е измерван по властта на богатството, което индивидът притежава“ (Shahanaz, 2019).

Първият въпрос за лисиците беше: знаем ли защо е лошо да лекувам (психотерапевтично) мои колеги и мои студенти? Ако да – кой и какво прави по въпроса? Вторият въпрос за лисиците в курника е: какви са рисковете пред академичен преподавател по академична психология (и свързани с нея дисциплини) да употреби академичната си позиция в полза на психотерапевтичното си обучение в извънакадемични центрове и институции? При положение че и терапевтичните, и университетските институти изповядват етиката на свободния пазар, стоката и печалбата, а властта на по-силния е норма, отговорът се налага от само себе си – нормално е. Дали това корумпира морала на бъдещите терапевти – със сигурност. Дали ги отчуждава от академията – да. Дали ги отчуждава от целите на терапията, ако тя е насочена към „подхранване на човешката свобода в служба на човешката общност“ – със сигурност. Дали конфликтите на интереси на техните майстори-учители-академични наставници-супервизори-ментори и др. могат да ескалират до травматични отношения – със сигурност. Слабата, но единствена възможна защита на академията срещу злоупотребата с нея е да изучава тези проблеми, да не приема, че тези въпроси са предрешени с кухи кодекси и безгръбначни комисии на яслата на властта.

За друга съпротива не се сещам.

БЕЛЕЖКИ

[1]. Съкратена версия на настоящия текст е публикувана в правозащитната медия „Маргиналия“ на 25.11.2024 г.

[2]. Софийски държавен университет – старото име на СУ „Свети Климент Охридски“.

[3]. **Encyclopedia Britannica**. Humanities, <https://www.britannica.com/topic/humanities> [посетено на: 29.11.2024].

[4]. **Ванцаров, Н.** (1940). „История“. В *Моторни песни*, <https://chitanka.info/text/11418> [посетено на: 29.11.2024].

ЛИТЕРАТУРА

Аристотел (2022). *Съчинения в шест тома. Том IV.1. Етически съчинения, част I*. София: Захари Стоянов.

БАП (Българска асоциация по психотерапия). *Етичен кодекс.* (2022 г.). <https://psychotherapy-bg.org/code-ethics-2021/> [Accessed: 28.11.2024]

(ДПБ) Дружество на психолозите в България. *Етичен кодекс.* (2005). <http://psychology-bg.org/%D0%B5%D1%82%D0%B8%D1%87%D0%B5%D0%BD-%D0%BA%D0%BE%D0%B4%D0%B5%D0%BA%D1%81/> [Посетено на: 28.11.2024]

Бауман, З. (2002). *Модерност и Холокост.* София: ЛИК.

Маринова, Н. (2014). Образованието като маркетингова цели средство. *Доклад на юбилейна научна конференция с международно участие „Науката и образованието – традиции и бъдеще. Съюз на учените в България, клон Кърджали.: https://eprints.nbu.bg/id/eprint/2401/1/Obrazovanieto%20kato%20marketingova%20cel%20i%20sredstvo.pdf* [Посетено на: 29.11.2024].

Муратова, Н., Зафер, З. (2020). Политически и научни репресии – случаят Хайрие Мемова – Сюлейманова, *Балканистичен форум*, 3.

Петров, Р. (2018). *Объркани в болката. Социална травма и социална отговорност.* София: Парадокс.

Петров, Р. (2023). Чистачка на половин работен ден, *Маргиналия.* <https://www.marginalia.bg/chistachka-na-polovin-raboten-den/> [Accessed 27.11.2024].

Baker, D. B. (2011). *The Oxford Handbook of the History of Psychology: Global Perspectives.* New York: Oxford University Press.

Barry, J. (2011). Knowledge as Power, Knowledge as Capital: A Political Economy Critique of Modern Academic Capitalism. *The Irish Review*, 43.

Bernays, E. L. (1928). Manipulating Public Opinion: The Why and the How. *American Journal of Sociology*, 33(6), 958–971.

Bravo-Moreno, A. (2022). Demystifying the Academy: Resistance, Ethics and Abuse of Power. *Power and Education*, 14 (2), 140-156.

Collini, S. (2012). *What are Universities For?* London: Penguin Books.

Crowden A. (2008). Professional Boundaries and the Ethics of Dual and Multiple Overlapping Relationships in Psychotherapy. *Monash Bioeth Rev.*, 27(4):10-27.

Ffytche, M., Pick, D. (Eds.) (2016). *Psychoanalysis in the Age of Totalitarianism.* London and New York: Routledge.

Greenhalgh, T. (2010). Widening Participation: Say No to Nepotism, *BMJ*, 341.

Hugman, R. (2014). Professionalizing Care – A Necessary Irony? Some Implications of the “Ethics of Care” for the Caring Professions and Informal Caring. In: González, A. M., Iffland, C. (eds.). *Care Professions and Globalization.* London: Palgrave Macmillan.

Jowett, G., O'Donnell, V. (1999). *Propaganda and Persuasion.* London: Sage.

Koppang, H. (2009). Social Influence by Manipulation: A Definition and Case of Propaganda. *Middle East Critique*, 18 (2), 117–143.

- Kraft, D. P.** (2011). One Hundred Years of College Mental Health. *Journal of American College Health*, 59 (6), 477–481.
- Klikauer, T.** (2013). *Managerialism. A Critique of an Ideology*. London: Palgrave Macmillan.
- Klikauer, T.** (2023). *The Language of Managerialism. Organizational Communicational or an Ideological Tool*. London: Palgrave Macmillan.
- Lasser, J., Bultema, L., Jahn, A., Löffler, M., Minneker, V., van Scherpenberg, C.** (2021). Power Abuse and Anonymous Accusations in Academia – Perspectives from Early Career Researchers and Recommendations for Improvement. *Beiträge zur Hochschulforschung*, 43. Jahrgang, 1-2.
- Latour, B.** (1999). *Pandora's Hope: Essays on the Reality of Science Studies*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Latour, B.** (1999). *Politiques de la nature. Comment faire entrer les sciences en démocratie*. Paris : La Découverte.
- Lentz, B. F., Laband, D. N.** (1989). Why So Many Children of Doctors Become Doctors: Nepotism vs. Human Capital Transfers. *Journal of Human Resources*, 24 (3), 396-413.
- Lexchin J.** (2024). Conflicts of Interest of Canadian Medical School Deans: A Cross-Sectional Study. *Healthc Policy*, 19 (4): 70-80.
- Lieb, K., Koch, C.** (2014). Conflicts of Interest in Medical School: Missing Policies and High Need for Student Information at Most German Universities. *GMS Z Med Ausbild* , 31 (1).
- Lo, B.** (2010) Serving Two Masters: Conflicts of Interest in Academic Medicine. *N Engl J Med*, 362(8): 669-71.
- Luttwak, E.** (2000). *Turbo-Capitalism. Winners and Losers in the Global Economy*. Harper Perennial.
- Kerr, C.** (2001). *The Uses of the University*. Cambridge, MA, Harvard University Press.
- Macfarlane, L., Jefferson, A. E.** The Closed Academy? Guild Power and Academic Social Class. January 2021. *Higher Education Quarterly* 76(2).
- Madikizela-Madiya, N.** (2017). Ethics' power dynamics in higher education's self-ethnographic research., *Qualitative Research Journal*, Vol. 17 Iss. 1 pp. 32 – 42.
- Martin, B.** (1996). Status and envy in academia. *Campus Review* 10: 23–29.
- Mendelsohn, A.** The Abuse of Power in Academia: Consequences for Mental Health, <https://voicesofacademia.com/2024/07/19/the-abuse-of-power-in-academia-consequences-for-mental-health-by-alex-mendelsohn/> [Accessed: 27.11.2024].
- Moore, J. C.** (2018). *A Brief History of Universities*. Palgrave Pivot Cham.
- Nussbaum, M.** (1998). *Cultivating Humanity: A Classical Defense of Reform in Liberal Education*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Patel, K.** (2024) Positive Discrimination Favours No One. *BMJ* ; 329.
- Patel, K.** (2024). Positive discrimination is still elitist. *BMJ* ; 340.

- Pointon, Cl.** (2014). The Changing Role of the University Counselling Service. *Therapy Today*, 25, 8, <https://www.bacp.co.uk/bacp-journals/therapy-today/2014/october-2014/the-changing-role-of-the-university-counselling-service/> [Accessed: 28.11.2024]
- Pope, K. S.** (2011). Are the American Psychological Association's detainee interrogation policies ethical and effective? Key claims, documents, and results. *Zeitschrift für Psychologie/Journal of Psychology*, 219 (3), 150–158.
- Pusser, B., Marginson, S.** (2013). University Rankings in Critical Perspective. *The Journal of Higher Education*, 84 (4), 544-568.
- Redner, H.** (2023). *The Humanities, the Social Sciences and the University. A Study in Knowledge Production*. New York: Routledge.
- Riva, E., Lister, K., and Jeglinska, W.** (2023). *Student and Staff Mental Well-Being in European Higher Education Institutions, NESET report*. Luxembourg: Publications Office of the European Union.
- Rupert, P. A., & Holmes, D. L.** (1997). Dual Relationships in Higher Education: Professional and Institutional Guidelines. *The Journal of Higher Education*, 68(6), 660–678.
- Sawyer S., Prescott, D.** (2011). Boundaries and dual relationships. *Sex Abuse*. 23(3):365-80.
- Shahanaz, P.** (2019). Role of Ethics and Values in Higher Education, https://www.researchgate.net/publication/338112708_Role_of_Ethics_and_Values_in_Higher_Education [Accessed: 28.11.2024]
- Westelius, A.** (2025). *Homo Academicus* as Guild, Employment, and Attitude: The Academy in Transition. In: Cinque, S., Ericsson, D. (eds.) *Debating 'Homo Academicus' in Management and Organization*. Palgrave Debates in Business and Management. London: Palgrave Macmillan.
- Witkowski, T., Zatonski, M.** (2015). *Psychology Gone Wrong: The Dark Sides of Science and Therapy*. Brown Walker Press.
- Wulff, E., Vale, M.** (1977). Psychoanalysis – a Science of Control? *International Journal of Politics*, 7(4), 65–92.
- Zawadzki, M., Jensen, T.** (2020). Bullying and the Neoliberal University: A Co-authored Autoethnography. *Management Learning* 51(4): 398–413.
- Ziman, J.** (2002). *Real Science: What it Is, and What it Means*. Cambridge: Cambridge University Press.

**(НЕ)ОСЪЗНАТОТО ПЛАГИАТСТВО В СТУДЕНТСКИТЕ ПИСМЕНИ РАБОТИ
ПО ФИЛОСОФИЯ: ОБРАЗОВАТЕЛНА СЛАБОСТ ИЛИ МОРАЛЕН ДЕФИЦИТ**

БИСЕРА КОЛЕВА

Университет за национално и световно стопанство

biserakoleva@abv.bg

**(UN)CONSCIOUS PLAGIARISM IN STUDENTS' WRITINGS IN PHILOSOPHY:
EDUCATIONAL WEAKNESS OR MORAL DEFICIENCY**

BISERA KOLEVA

University of National and World Economy

Abstract

The text is an attempt at clarifying the causes of a three-decade-long educational deficit and outlines its possible intellectual and moral negative consequences: the complete disregard for authorship in the overwhelming majority of students' writings in philosophy. They are structured on the copy/paste principle and lately they have been generated by artificial intelligence; at the same time, students persistently claim high exam marks. This leads to the conclusion that they are not aware that their actual plagiarism is academically unacceptable. The author searches for its roots in several directions, striving to highlight their interconnection and synergistic action: 1/ the formalism of the framework educational standards and documents, which has also pervaded school (and higher) education; 2/ pushing the educational and moral values out of the field of knowledge and replacing them with strictly consequential, utilitarian objectives; 3/ the resulting decade-long cultivated inability of the young generations for adequate value motivation towards actual intellectual work; 4/ the global and uncontrolled invasion of artificial intelligence in the human world and, accordingly, in education at all levels. According to the author the most dangerous consequence of the factors mentioned above would in the long run be the radical loss of human creativity and of the moral factor as being basic for man and their irreversible absorption by technological algorithms and purely technological reproduction. In the context of the deficits outlined above, an approach to counteraction has been set forth defined as education in several basic moral values: honesty, personal responsibility, justice, resistance to lying, fraud, theft (in this case – of someone else's intellectual property).

Keywords: plagiarism, authorship, education, knowledge, information, artificial intelligence, moral value

Въведение

В това изложение правя опит да изясня причините на един продължаващ вече три десетилетия образователен и нравствен дефицит и скицирам възможните му интелектуално и морално негативни последици: пълното незначитане на авторското начало в преобладаващо множество студентски писмени работи по философия (с незначителни изключения). Те биват конструирани на принципа copy/paste, а в последно време се генерират преобладаващо от изкуствен интелект; същевременно обучаемите упорито извяват претенции за висока изпитна оценка. Това навежда към извод, че те не осъзнават осъществяването от тях преписвачество и фактическо плагиатство като академично недопустимо (тъкмо затова използвам двусмислицата „(не)осъзнато” в заглавието на моя текст). Аз търся неговите корени в няколко фундаментални предпоставки, като се стремя да открия тяхната взаимна свързаност и синергично действие: **1/** формализмът на рамковите образователни стандарти и документи, проникнал и в прилагането им към реалното училищно (и висше) образование; **2/** т.нар. поколенческа неграмотност като функция на унификацията на средното и масовизацията на висшето образование; **3/** изтласкването на собствено образователните и моралните ценности от областта на знанието и замяната им с краткосрочни, строго консеквенциални и тясно утилитарни цели; **4/** произтичащата от това неспособност на младите поколения за адекватна *ценностна мотивация* към *действителен* интелектуален труд; **5/** глобалното и безконтролно нахлуване на изкуствения интелект в човешкия свят и съответно в обучението на всички равнища.

За обективен измерител на *растящия индекс на поколенческа неграмотност* у нас приемам резултатите и изводите от дългогодишното участие на българските ученици в PISA, като ги маркирам в по-общия контекст на моята тема.

1/ Формализмът на рамковите образователни стандарти и проблемът за тяхната ефективност

Формално-чиновническата „рамка” фиксира проблема и борбата с академичното плагиатство (част от което безспорно е и студентското) около две пресичащи се оси: по-общата *Стратегия за развитие на висшето образование в Република България* за периода 2021-2030 г., приета с Решение на 44 НС на 17. 12. 2020 г. [1], в която са

заложили съответно няколко основни цели, и кореспондиращата с нея *Политика на УНСС за почтеност в академичното творчество*, приета с Решение на АС № 4/07.07.2021 г. Точка 3 на *Стратегията* е озаглавена „Необходимост от пълно прилагане на правилата за научна етика и на принципите за прозрачност, отворена наука и отворени иновации”, а т.нар. Цел 2 гласи „Въвеждане на съвременни, гъвкави и ефективни форми и методи на обучение.” Следват произтичащата от Цел 2 „Дейност 2.1. Въвеждане на стандарти за добро обучение, ръководени от европейския опит и традиции”, а една конкретизация на тази „дейност” е „Мярка 2.1.6. Въвеждане в първата година на обучение след средно образование на задължителен курс по научна етика, в който се обясняват проблемите на академичното плагиатство и борбата с него, изискванията за коректно цитиране на източниците на информация, основните принципи при създаване и защита на интелектуална собственост, и други свързани въпроси.“

Дългогодишният ми преподавателски опит показва недвусмислено, че е непродуктивно да се прокламират пред студентите целите на посочените нормативни документи, а и на всякакви други. Колкото и да им се заявява, че техните обучителни сорю/paste и/или директно плагиаторски навици трябва да се изкоренят, защото са в разрез с едни или други публични образователни стандарти и институционални правилници, ефектът е нулев. Академичните институции са приели хипотезата, че целите на университетските образователни стандарти вероятно биха се очертали по-ясно и разбираемо в студентските умове, ако се популяризират посредством една или друга учебна дисциплина; това е едно от основанията държавата да изисква от висшите училища задължителен курс по новата дисциплина с недообмисленото или най-малко силно дискуссионно наименование „Научна етика”. [2]

За разлика от други наши висши училища УНСС въведе изучаването на „Научна етика” в УНСС още в първи курс, каквото е и предписанието на националната *Стратегия за развитие на висшето образование*. Тази учебна дисциплина цели студентите не само да се запознаят от самото начало на обучението си с етическите стандарти, които лежат в основата на университетското образование, но и да ги осмислят и усвоят като *желани* норми на поведение и действие в битността им на участници в академичния процес. Обучението по философия следва непосредствено това по „Научна етика” и би трябвало младите хора най-малкото да помнят какво са учили едва месец по-

рано. А и още на първото занятие за семестъра аз им представям моите изисквания, в които едно от централните места заема санкционирането на плагиатството в писмените им работи. Изплагиатстваните домашни задания и изпитни текстове по философия обаче продължават да ваят, дори ако квалифицирам съответните студентски негативни практики като отрицание на същността и целите на университетската образованост и изобщо на университета като културен феномен и висше постижение на човешкия разум. Тази фундаментална и самоочевидна за нас, преподавателите, предпоставка, пред преобладаващото мнозинство мои студенти просто „не върви” и причините за това лежат по-дълбоко от тяхното отношение към „научната етика”.

2. Унификацията на средното образование, масовизацията на висшето образование и т.нар. поколенческа неграмотност

В началото на 90-те години на миналия век у нас се появи и набра сили един социално-политически феномен, който условно именувам „поколенческа неграмотност”. По мое разбиране той беше функция на недомислената *унификация на общото средно (гимназиалното) и на висшето образование* и оттогава насам проявява системна тенденция към разрастване.

Считам поколенческата неграмотност за незаобиколимо *conditio sine qua non* на онези образователни и морални дефицити, които са предмет на моята тема. Без да я разисквам специално тук, я намирам за кумулативен, комплексен резултат *в последна сметка* от либералната доктрина за изначално равенство между хората не само по социални условия, образователен и професионален житейски старт, но и по интелектуални възможности и способности.

Процесът на поколенческо „разграмотяване” започна с неразумното закриване на техникумите и СПТУ като учебни заведения „втора ръка” и/или преобразуването им в общообразователни средни училища (непрофилирани гимназии), защото обратното се оцени от управляващите като сегрегация и дискриминация. Така беше унищожено професионалното образование у нас, особено в областите на специализираните занаяти. (С малки изключения създадените впоследствие т.нар. професионални гимназии така и не се превърнаха в успешна алтернатива на погубеното). За здравия разум е непонятно кое наложи подобна унификация, чиито земетръсни последици изправят работодатели и

инвеститори в родната икономика на нокти; достатъчно е да се спомене перманентната и все по-остра липса на квалифицирана работна ръка у нас и загубата на човешки животи в резултат на това. [3]

По неволя към общообразователните гимназии се насочиха и младежи, които при други обстоятелства щяха да получат адекватни не само на желанията, но и на *предположенията и възможностите си* професионални знания и умения. Така от там излязоха хиляди слабо подготвени и зле образовани абитуриенти, които по *естествени за тях* причини нямаха и нямат целенасочена воля за автентична висока образованост.

Към това обстоятелство се добави и кумулиращият ефект от междувременно облекчения достъп на *всички абитуриенти* до висшите училища, без оглед на действителната им образователна заинтересуваност, промислени житейски цели, а и интелектуални способности.

И двете посочени обстоятелства несъмнено са фактори за студентско плагиатство, доколкото съдържат две съществени поддържащи го причини: а) неспособност или слаба способност за умствена работа на изискваното от висшето образование академично равнище и б) липса на адекватна мотивация за интелектуално усъвършенстване.

Личният ми преподавателски опит сочи, че липсата на адекватна мотивация за интелектуално усъвършенстване води до *морална незаинтересуваност* на студентите от начина на собствената им академична работа: те омаловажават или направо пренебрегват етическите аспекти на присъствието си в университета, конкретно изразени в липсата на честност (в случая – плагиатство) при подготовка на писмените си текстове.

Наред с поколенческата неграмотност, съществен принос към проблемите със студентското плагиатство дават утвърждаваните и поддържани за период от дванайсет училищни години (от които петте гимназиални са най-важни) навици за учене чрез устно и писмено възпроизвеждане на учебния материал, най-просто казано, повече или по-малко старателно според намеренията на учениците да продължават или не по-нататъшното си образование. [4] Репродуктивното начало е дълбоко вкоренен, стар и изключително жилав порок на нашето училищно обучение и няма никакво значение дали е пряко или не, буквално или „козметично” разкрасено, механично или „с разбиране”. То обаче започна особено остро да се откроява преди около два-сетина години, когато довчерашните ученици влязоха във висшите училища. Всички ние като преподаватели

(и особено тези извън Софийския университет) се сблъскахме фронтално с ниското образователно-мисловно равнище на студентите-първокурсници, с техните слаби способности за етическа преценка, а често – и с недостатъчното им или липсващо морално възпитание. В преобладаващото си мнозинство те от една страна не умеят да интерпретират учебните текстове по философия и да *вадят съответните нетривиални заключения* от тях, а от друга – са *неспособни да открояват морални норми и да извличат морално валидни заключения* от прочетеното; това, което установих преди повече от десетилетие, продължава и днес; при това става дума за студенти с отлични или много добри оценки по хуманитарните предмети в училище и на матурата по български език и литература или на входните тестове за УНСС (Колева 2012, с. 362).

Междувременно ресорните родни институции предпочетоха (и все още предпочитат) да стискат очи пред пагубните последици и...да произвеждат още и още нормативни документи, ориентирани към максималистки и откъснати от образователната действителност цели. [5] Те добавят лош товар и към всеизвестните тежки административни изисквания, особено към гимназиалните учители, за „покриване” на безразсъдно множество формални стандарти, в които качеството на образователната работа категорично не е на първи план, изместено от редица количествени, но пък финансово и статусно важни показатели.

Само че нелицеприятната истина за същинския хал на нашенското образование блесна открай докрай в светлината на шокиращо слабото представяне на българските ученици (основно деветокласници) в една от най-авторитетните и обективни международни програми за изследване на образованието – PISA (Programme for International Students Assessment), Програма за международно оценяване на учениците, разработено и осъществявано от ОИСР. Тук уточнявам нещо важно с оглед поставения от мен проблем: PISA не измерва самоцелно количеството знания в определени области, нито способностите на младите хора за механичното им възпроизводство, а това доколко те умеят да ги прилагат ефективно към разнообразни житейски казуси, да ги превръщат в действителен, осезаем фактор на сегашни и бъдещи житейски избори и решения (нещо подобно се има предвид под неособено адекватния, но така или иначе възприет термин „функционална грамотност”). [6] България участва редовно в PISA от 2000 г. насам и последните две изследвания – от 2018 г. и 2022 г. – сочат *еднозначно* огромен срив в

образователното равнище на българските ученици и в трите тествани области спрямо държавите от ОИСР, тези от ЕС и повечето участвали страни от света. Свив се наблюдава и спрямо предишни участия на България в PISA, особено след въвеждане на новите учебни програми в 2016 г. [6]

Според мен е основателно да се приеме хипотеза за *масабен морален дефицит* в отношението на българските ученици към собствената им образованост. Без такава хипотеза не може да се обясни релевантно тяхната масова незаинтересуваност и безразличие към последиците, а в последна сметка – и безотговорност към бъдещото им житейско развитие.

Участващите в PISA ученици са настоящи и бъдещи студенти и ние нямаме основания да вярваме, че тяхната мотивация за знания ще се промени към добро с магическа пръчка. Затова в ситуацията на масово плагиатство намирам за сравнително маловажно каква собствено учебна информация са получили студентите от т.нар. научна етика, защото етиката, дори „научната“ (!) – е *практическа философия*. Далеч по-необходимо е да се попитаме те имат ли *същински, реални знания* по академична етика (както адекватно се описва проблемно-тематичното ядро на дисциплината „Научна етика“), което означава по определение да ги прилагат в постъпките си, най-малкото – в поведението си на участници в академичния живот. Неспособни ли са студентите да се въздържат от плагиатство или не желаят да го правят? Другояче казано, у тях *осъществило ли се е осмислянето на морално необходимото като желано*? Очевидно не – и тъкмо в това провалено осмисляне аз виждам първооснова на тяхното дългогодишно плагиатство.

Посоченото обстоятелство няма как да се разясни адекватно, без да се вземе предвид наложилата се в последните трийсетина години тенденция на

3. Замяна на собствено образователните и моралните ценности на знанието със строго консеквенциални цели

Тази тенденция е особено тревожна, защото в крайните си резултати ще доведе (и всъщност вече води) до свив на *същинската пълноценна образованост*, а тъкмо тя е незаменим атрибут на човека като *уникален, духовен род* на битието. На пръв поглед този извод звучи патетично, но ние всекидневно се сблъскваме от упор с най-прозаичните му

прояви, рушащи системно човешкото общежитие: от най-примитивна обща и т.нар. функционална неграмотност през неспособност за просветена критична оценка на обществената среда до морално порочно и безотговорно поведение в обществото и/или системно безразличие към такова.

Как се случи, че собствено образователните и моралните ценности бяха изтласкани от областта на институционализираното знание? Те се подмениха с предимно или изобщо консеквенциалистки, грубо утилитарни цели: гонене на висок или на някакъв успех *заради* нещо друго, напр. бъдеща кариера, като „заради нещо друго” е погълнало всякаква идея за автономната хуманистична стойност на академичната образованост. Това е труден, интегрален проблем от областите на философията на образованието, социологията на образованието, политическата философия, политическата икономика, вероятно и от още други изследователски полета. Той изисква специално изследване, но тук само ще го шрихирам в светлината на едно „рамково условие”, сполетяло ни в последните трийсетина години: идеологията на *пазарния фундаментализъм*, чиято водеща ценност (поне) на българска почва е *печалбата на всяка цена*.

От това „рамково условие” произтече концепцията за финансиране и на държавното образование у нас на количествен принцип, а не според качеството на получения на изхода образователен „продукт”. Този пагубен за обществото принцип не беше променен от нито едно правителство в последните три десетилетия, независимо в какво идейно знаме се кълнеше и колко се биеше в гърдите, че образованието е публична ценност и общодържавен приоритет! За жалост всички управляващи страната през последните трийсетина години се отличават с къса историческа памет и вечно резоньорство. Така се наложи една догма на пазарния фундаментализъм (или, което е същото, на икономическия детерминизъм) за университетите като само част, при това маргинална, от националния пазар. Те се изродиха в своеобразни *образователни фирми*, нещо като търговски дружества, които следва единствено и само да предоставят, а тук-там – и да продават – *образователни продукти и услуги*, един вид образователни *стоки*. Точно както и здравните учреждения, образователните унищожиха собствената си „субстанция” и – много ясно – се превърнаха в Платоновы сенки, с всички произтичащи от това разрушителни за духа и културата последствия. Казаното на пръв поглед не е валидно за средните (поне държавните) училища, но всъщност е: поради икономическата

целесъобразност на практика е невъзможно училище да отстрани ученик поради аморално поведение, колкото и системно арогантно да е то. [7]

В резултат гимназиалните и университетските преподаватели пускаха и продължават да пускат, макар и през зъби, „нагоре” по образователната стълбица младежи без съответните знания, но и без желание да се образуват истински, както и *без мотивация за морално надграждане*. Защо тази мотивация липсва? Според мен защото у нас беше изкривен, опорочен и в крайна сметка – смазан – дебатът за ролята на образователните институции като морално възпитаващ фактор.

Моралната мотивация у младите хора е функция на три фактора: семейството, училището и средата. В предишната социалистическа епоха училището беше това, което доразвиваше и укрепваше моралното съзнание на подрастващите, а там, където то липсваше, го създаваше. Не стоя зад политическата идеология на социализма от съветски тип, нито зад нейните методи на контрол върху общественото съзнание, но е факт, че в колективистичните идеологии публичните институции са субект и фактор на обществен морал и това не е зло по определение. Като неразлъчен елемент от обществен морал в училище се култивираха дисциплината, спазването на нормите на добро поведение, насърчаваха се високият успех, заниманията с образователни извънкласни дейности и т.н. Съответно се санкционираха всички прояви с противоположна морална стойност, една от които е тъкмо преписвачеството. Интересно е, че то получаваше оценка „лош”, равностойно на единица от шестобалната система, докато най-ниската оценка за знания е „Слаб” (двойка по шестобалната система). Ясно е, че единицата не е оценка за знания, а за морален недостатък, един вид *морална необразованост* относно преписвачеството като разновидност на измамата, лъжата, нечестното поведение. Санкционирането на преписвачеството в училище като морално зло възпитаваше у младите и все още недооформени хора етически разбирания, които те впоследствие превръщаха в свои светогледни убеждения и ценности; факт е, че огромно множество хора от тези „предлиберални” времена възприемаха преписвачеството и плагиатството като унижение на личното достойнство, изразяващо се от една страна в отхвърляне на лъжата, тарикатлъка, мошеничеството, а от друга – в способности и умения за личен, самостоятелен умствен труд.

Нравственото възпитание несъмнено започва в семейството, но и днешното българско семейство преживя изключително силни морални и социални трусове, не на последно място носещи традиционни семейни ценности бяха противопоставени и сблъскани с приоритетите на днешното училище, „либерално” и „пазарно” в нашенска версия, както стана ясно; примерите са безброй.

Изтласкването на училището като фактор на морално възпитание наред с опазаряването на образованието в средното училище и в университета доведе – целенасочено или от глупост – до отглеждана вече второ поколение

4. Неспособност за адекватна ценностна мотивация към действителен интелектуален труд

Това твърдение може да бъде аргументирано разнопосочно, но тук ще акцентирам, че доколкото твърде ограничена част от човешката популация се състои от гении, за които умственият труд е единствено удоволствие, на останалите ни се налага да се мотивираме към такъв посредством системни, често и нелеки *волеви усилия*. Волята е в основата на човешката мотивация за почти всички дейности, които не са функция на природни потребности у човека и както се знае, предполага хилядолетно развивани и усъвършенствани качества като дълготърпение, упоритост, постоянство, способности за отказ от удоволствия, изпълнение на трудни и/или неприятни задачи и т.н. Нищо от това обаче не е характерно за днешните младежи: според данни от PISA за 2022 г. 48% от българските ученици не слушат урока в клас, не умеят да се съсредоточават и се разсейват от телефоните си. [6]; подобна е картината и сред моите студенти. Най-честите „технически” въпроси, които получавам от тях вече над двайсет години, могат да се обобщят в един: „как най-лесно мога да взема изпита?”

Една по-обща причина за това аз виждам в свръхбързия и все по-ускоряващ се поток на човешкия живот като цяло, устремен основно към краткосрочни, оперативни цели. Видяно от този аспект, студентското плагиатство може да се разглежда като *икономия на време и усилия* с оглед други належащи за решаване „задачи”. (Много голяма част от нашите студенти в редовна форма на обучение работят успоредно със следването, като по моя информация равнопоставят по значимост двете дейности).

Това означава ли, че те, строго казано, „не могат да не плагиатстват” в писмените си работи? Положителен отговор на този въпрос би оправдал с някакви „обективни” обстоятелства студентското преписвачество, в случая – недостиг на време за подготовка. Друг тип „обективно оправдание” е хипотезата, че студентите преписват/плагиатстват, защото *не знаят*, че това подлежи на негативна санкция.

Няма спор, че преднамереното (заблуждаващо и затова морално укоримо) студентско плагиатство е с различна морална стойност от това в резултат на необразованост. За него са предназначени множество и лесно достъпни в социалните мрежи указания за разпознаване и избягване; едно такова, в което изключително подробно се описват всички възможни разновидности на плагиатство, е качено на сайта на специалност „Психология” във Философския факултет на СУ. [8] Изглежда обаче познавачите в тази област приемат по презумпция, че *цялото* студентско плагиатство е резултат на незнание и ако младите хора бъдат надлежно информирани, те няма да го допускат в работата си. Съдя за това от обстоятелството, че от частта в посоченото указание, озаглавена „Защо плагиатството трябва да се избягва” не се разяснява на какви основания плагиатството е неприемливо и следва да се *наказва* (в посочените случаи – със слаба оценка на плагиатстваните текстове). От посочената информация изцяло липсва моралният аргумент, че плагиатството изначално е форма на морално зло.

Един бърз преглед на източниците за плагиатство в интернет сочи, че в някои се отбелязва неговият *криминален* характер („дисциплинарно нарушение, „сериозно интелектуално нарушение” [9], „плагиатството обикновено се смята за осъдително” [10], „кражба на чужд литературен или научен труд, мисли, идеи и представянето им като свои” [11], без да се осветяват етическите му аспекти. В българския НК, чл. 173, ал. 1, плагиатството се квалифицира като *престъпление* със следната дефиниция: издаване или използване под свое име или псевдоним на чуждо произведение на науката, литературата и изкуството или значителна част от такова произведение. То „се наказва с лишаване от свобода до три години или с глоба от сто до триста лева, както и с обществено порицание, което е дискретен намек за негативното му морално съдържание. [12] Едва ли е продуктивно обаче да убеждаваме студентите да не плагиатстват на правни основания: страхът от административно наказание може и да е ефективен мотиватор за действие, не създава *ценностни убеждения* и в този смисъл е външен, формален.

Не съм наясно доколко и как преписвачеството се е санкционирало от пред- и следосвобожденската образователна система у нас, но още в 1875 т. то е получило негативна морална санкция като проява на измама, мошеничество, нечестност в един публицистичен текст на Христо Ботев. Според него „литературната кражба е много по-опасна от обикновената” тъкмо заради моралната вреда, която нанася върху духа и обществената култура. [13]

Проблемът по мое виждане е в това, че днешното студентско плагиатство масово не се счита за зло, то е изведено извън моралния контекст и се възприема и оценява като чисто техническо средство, прием, начин да се свърши някаква работа – на консеквенциалния, а вече и консумеристки принцип „целта оправдава средствата”. Острите, кризисни промени в светогледа на преобладаващото мнозинство млади хора у нас очевиден прескачат ценностите на морално дължимото и в този смисъл – на честността и съпротивата срещу измамата, каквато по същество е всяко плагиатство – като желани поведенчески образци *сами по себе си*. Но коя национална институция се противопостави на това култивиране на тясно утилитарните норми, на успеха „на всяка цена” от трийсет години насам? И днес е валидна горчивата констатация на един ловешки гимназиален учител, направена преди повече от десет години: „Образованието е отражение на обществото. Докато в обществото „вървежни“ са тарикатите, децата няма да имат потребност от истински знания и ще имитират тарикатлъка. Ние не санкционираме измамата в живота, как да я санкционираме в училище?” [14].

5. Глобалното и безконтролно нахлуване на изкуствения интелект в човешкия свят и в обучението на всички равнища

То буквално анихилира границата между лична творческа дейност и технологична възпроизводимост, техническа мултипликация, алгоритмичен процес и т.н. Тук само ще маркирам, че най-отличителната и според мен най-застрашителна черта на изкуствения интелект е неговата *субстанциална безличност*. Ще си позволя да използвам една медицинска аналогия. Поради *неограниченото сближаване* между човека и неговото друго – изкуствения интелект, сближаване до *сливане* (да си припомним идеала на фамозния Рей Курцвейл) тази субстанциална безличност окупира човешкото същество досущ агресивен вирус и „разболява” човешката личност, като

обезсилва съпротивителните ѝ сили. Една от изявите на този болестен процес е *загубата на съзнанието за авторство*. Под това разбирам култивиране на *безразличие* към принципа на собственото творчество като конституиращо, изграждащо човешката личност. Това самият аз да създам текст, да извърша сам дадена интелектуална дейност просто няма значение: аз отдавна вече не се самоопределям чрез моята лична воля и интелект, а съм се разпръснал, разсеял, разпилял из десетки или стотици външни спрямо моя аз идентификатори-алгоритми, както милиарди други човешки същества.

В това отношение днешните сложни езикови модели на общия изкуствен интелект, които продуцират *технофакти*, практически неразличими от човешките артефакти, само задълбочават проблема с обезценяването на личното творчество, без да са в неговата основа. Те индуцират допълнителни и много силни изкушения пред студентите да се поддадат на тарикатлъка и въз основа на стотици проверени писмени работи мога да заявя, че малцина им устояват.

Тук възниква и един допълнителен въпрос: може ли да се счита за плагиатство генериран от изкуствен интелект продукт? Адекватният отговор е отрицателен, но това не отменя моралния феномен на измама, на преднамерена заблуда от страна на студента.

Постижимо ли е в тази силно неблагоприятна социална и духовна среда студентите да бъдат възпитани и приучени към нормите на академичната почтеност или по-непретенциозно казано, *поне* да не плагиатстват? Възможните начини за по-ефективно противодействие на така посочените дефицити аз виждам в представянето на плагиатството пред студентите преди всичко като *етически проблем* – проблем на тяхното изграждане и самоизграждане като морални личности. (Тук се опитвам да намаля определени възпитателни липси от страна на училището). В моето разбиране, излагано и пред тях, пътят към *завършената* морална личност минава през *възпитаващо образование* (sic!) в моралните ценности на доброто – честността, справедливостта, съпротивата срещу лъжата и мошеничеството, личната отговорност за житейските избори (един такъв е алтернативата „създаден от мен или откраднат/машинно изфабрикуван текст”).

Затова актуалното днес обучение по дисциплината „Научна етика“ по мое убеждение трябва, следва да започне от *възпитаващо образование* в споменатите малко на брой, но фундаментални *морални ценности*. В това начинание се опирам не само върху етическата теория, но особено – и върху естествената, спонтанната моралност на младите хора. Ако не преминат през моралната чувствителност, моралните ценности си остават абстракция. Без моралната чувствителност „Научната етика“ рискува да застине като една от многото задължителни учебни дисциплини, която разяснява плагиатството като *факт*, а ние ще продължаваме да чуваме от студентите „А, имаше нещо такова в първия семестър, ама не помня, че го учих само за изпита!“.

Аз приемам, че откъм аспекта на ръководене на по-незнаещи и неопитни хора образованието включва и утилитарна технология, която наричам *допустима манипулация*. Затова представям за морална ценност и *личното творчество* (в противовес на автоматичното, пасивното възпроизвеждане на неавторски текст) като уникален отличителен признак на човека, на човешкия род. Този път, който описах като „възпитаващо образование“, започва с няколко малки стъпки: коректно цитиране в писмените работи, отказ от *copy/paste* шаблона и от заместващите умствената работа услуги на изкуствения интелект.

За моя професионална и човешка радост вече се случи през възпитаващото образование няколко млади хора, мои студенти, да осмислят през отхвърляне на плагиатството и понятието, и съдържанието на висшата, академичната образованост – т.е. да извървят пътя докрай.

БЕЛЕЖКИ

[1] Виж: *Държавен вестник*, бр. 2/08.01.2021 г.

[2] Словосъчетанието „Научна етика“ е логически некоректно и смислово неясно поне на две основания (За повече илюстративност ще добавя, че аналогично би стоял въпросът със словосъчетанието „научна математика“): 1/ етиката така или иначе е теоретична дисциплина, неразделна част от философията (поради което тя традиционно е известна и като „морална философия“ или „философия на морала“) и в този смисъл „научна етика“ е чиста тавтология. 2/ от словосъчетанието „Научна етика“ *логически* следва, че има и „ненаучна“ етика, но изобретателите на „научната етика“ не са намерили за необходимо да разяснят какво трябва да се разбира под „ненаучна етика“. В случая не изпадам в заядливо дребнотемие, а призовавам към по-отговорно отношение към езика:

Етически изследвания (ISSN 2534-8434), бр. 9, кн. 2/2024

небрежният и неясен език категорично няма място в науката и в университетското образование, защото насажда пренебрежение към ясното мислене.

В този ред на мисли намирам за много по-подходящо и релевантно към проблемно-тематичното поле на тази така или иначе кумулативна дисциплина наименованието „Академична етика”. Така поне става ясно, че се има предвид „етика в *академията*” – т.е. приложение на определени морални норми и етически принципи в област, известна в европейската културна традиция от Платон и Аристотел насетне като *академична образованост и теоретични изследвания*.

[3] Виж: <https://bnr.bg/horizont/post/102076910>; <https://bnr.bg/horizont/post/100863148/inj-antoni->

[4] Посочвам това още в моята статия „Философска образованост и интернет: едно отрицателно мнение” – виж *Етиката в българската наука*. Сборник статии от VII национална конференция по етика. С., ИК на УНСС, 2012. Достъпно на: <https://ethicsbas.wordpress.com/wp-content/uploads/2012/12/etikata-v-balgarskata-nauka.pdf>

[5] Такава според мен е и т.нар. Национална квалификационна рамка на РБ – НКРРБ, приета с Решение № 96 на МС от 02.02.2012 г. Предписаните там „знания, умения и компетентности” за четвърто равнище – средно общо образование и за шесто – бакалавърската степен, драстично надхвърлят възможностите на огромното мнозинство днешни български ученици и студенти. Достъпно на: <https://www.strategy.bg/StrategicDocuments/View.aspx?lang=bg-BG&Id=719>

[6] За същността, концепцията и целите на PISA в контекста на българското средно образование, както и за шокиращо ниското образователно равнище на българските ученици виж анализа на Института за изследванията на образованието, илюстриран с подробни и ясни разбивки на количествената информация в таблици и графики. (достъпен на <https://ire-bg.org/pisa-2022-качественото-училищно-образование/>)

[7] Виж: <https://petkovalegal.com/наказание-в-училище-може-ли-да-се-оспори/>

[8] Виж: <https://phls.uni-sofia.bg/obuchenie/bakalavarski-programi/psihologiya/polezna-informaciya-specialnost-phychologiya/plagiatstvo-kak-da-se-izbyagva/>

[9] Виж: <https://mindthegraph.com/blog/bg/плагиатство>

[10] Виж: <https://bg.wikipedia.org/wiki/Плагиатство>

[11] Виж: <https://talkoven.onlinerechnik.com/duma/плагиатство>

[12] Виж: <https://justice.government.bg/home/normdoc/1589654529>

[13] Виж: <https://litclub.bg/library/bg/botev/publ/krazhba.htm>

[14] Виж: <https://lovechtoday.eu/толкова-е-лесно-да-измамиш-училището/>

ЛИТЕРАТУРА

Колева, Б. (2012). *Философия и интернет. В: Етиката в българската наука. Седма национална конференция по етика.* София, ИК на УНСС (достъпно и на: <https://ethicsbas.wordpress.com/wp-content/uploads/2012/12/etikata-v-balgarskata-nauka.pdf>)

Попов, Г. (2016). Плагиатството – въпрос на етика, морал или престъпление. Достъпно на: https://www.researchgate.net/publication/301201860_PLAGIATSTVOTO_-_VPROS_NA_ETIKA_MORAL_ILI_PRESTPLENIE/link/570e878a08aecd31ec9a7f32/download?_tp=eyJjb250ZXh0Ijp7ImZpcnN0UGFnZSI6InB1YmxpY2F0aW9uIiwicGFnZSI6InB1YmxpY2F0aW9uIn19 (06.11.2024).

BOOK REVIEW

PASI HEIKKURINEN. DEGROWTH. AN EXPERIENCE OF BEING FINITE.

MAYFLY BOOKS, 143 P., 2024

SILVIYA SERAFIMOVA

Institute of Philosophy and Sociology, Bulgarian Academy of Sciences

silviya.serafimova@ips.bas.bg

In his thought-provoking book, *Degrowth. An Experience of Being Finite* (2024), Pasi Heikkurinen shares his insightful philosophical reflections on degrowth as an existential experience. By degrowth Heikkurinen understands not an economic and social set of practices which we should develop in narrow terms, but a complex *modus vivendi*. The latter is recognized as a lifeworld that can be experienced by multiple degrowthers (see p. 112) who act as releasers in an elaborated Heideggerian sense (see pp. 71-73). The degrowthers as such are not simply deniers of growth but belong to a particular group of transformers who go through “a metamorphosis in being” (p. 113). Consequently, the significance of the practical outcomes of their metamorphosis concerns the unique experience of degrowth, being internalized as an “experience of finitude”—as “a deep (embodied) understanding that everything has limits” (p. 113) due to which being degrowth and degrowth being function as “more than practices” (p. 112). Furthermore, the ontologically set two modes of degrowth above are refracted through the lens of a specific eco-phenomenology. Its major objective is to reveal how the “holistic existential turnaround: being degrowth” (p. 10) transforms degrowth being into a mode of becoming for those who test the experiential limits of finitude.

Beginning with what he calls a minimalist definition of degrowth as a reduction of matter-energy throughput (see p. 17), Heikkurinen divides his seven chapter-book into three main themes—technology (Chapters 1-2), change (Chapters 3-4) and nature (Chapters 5-6) (see p. 8). Regarding the ontological and eco-phenomenological reasons behind the analysis of these topics, one can also outline another functional triplet addressing the “three grand themes” above (p. 8), viz., that of diagnosis-prognosis-treatment disenchanting the degrowth’s philosophical gist and its transformations.

The first component of the triplet in question is the diagnosis of degrowth as *modus vivendi*. This diagnosis sheds light on the challenges of reducing matter-energy throughput triggered by the growth culture and the technological mode of being (Chapter 1), as well as outlines the need of providing an antidote to such a culture through which technological enframing can be “released” in favor of unfolding the world’s complex genesis (Chapter 2). In turn, defining degrowth as a reduction of the matter-energy throughput occurs as a natural counter-action to the human exosomatic turn whose climax is the uncontrollable use of technology in the neo-liberal techno-capitalism (see pp. 82-83) (Chapter 5).

Ecological unsustainability itself is recognized as brought about by the growth culture that justifies a technological mode of being as a result of the exosomatic turn. Thus, by elaborating on Heidegger’s view of enframing, Heikkurinen clarifies why ontological realm of technology is determined by a particular type of both ontological and epistemic gradualism (see p. 28). Specifically, Heikkurinen analyzes why the exosomatic turn is not conducted once and for all but remains dependent on the functioning of the gradualism above. Practically speaking, the turn in question is recognized as addressing the gradual amalgamating of higher- and lower-technology practices (see p. 27) that make some cultures more distant to the core of nature than others (see p. 94).

However, providing such a negative diagnosis of techno-capitalist cultures as “more distant” is only one side of the coin. It also has its ‘positive’ embodiments, as displayed by Heikkurinen’s appeal for a moral transformation necessitated by the ontological clarifications above. The positive diagnosis of degrowth as needing a new “ethos of releasement” (p. 35) fosters the introduction of “a new moral agency capable of withdrawing from technological practices” (p. 35). This agency does not prescribe enframing of practice as such, but conducting a morally responsible behavior of letting things be.

Consequently, Heikkurinen sees the positive normative potential of releasement in the Heideggerian sense in how it breaks from the calculative (technocratic) thinking in favor of a meditative thinking that makes space for new modes of relating (see p. 37). It is this “non-technologically dominated ethos” (p. 39) that meets Heikkurinen’s definition of “ethos for degrowth” (p. 42); an ethos that assigns a high moral value to the “openness to releasement” (p. 42) as a moral agency. In turn, the latter is considered ‘moral’ due to allowing non-humans to manifest their nature rather than being a standing-reserve in the Heideggerian sense (see p.

42). Last but not least, one of the major ethical benefits of adopting the ethos of degrowth is that it prevents the increase in the overall metabolic load fostered by the accelerating transformation of human-made objects into new ones (see p. 47).

Second, one can point out Heikkurinen's prognosis of what could be done, as embedded into two mutually related ontological processes. These are transforming the so-called ontic degrowth that addresses the actual reduction of matter-energy throughput for the sake of unfolding degrowth ontology behind (p. 54) (Chapter 3) and metamorphosing both the ontological and epistemic groundings of liberal economy by reevaluating "the different degrees of the will to transform" (p. 78) (Chapter 4).

Transforming as such is "a phenomenological response for triggering profound changes..." (p. 50) necessitated by what Heikkurinen calls the will-to-transform. Elaborating on Nietzsche's concept of the will-to-power (see p. 51), Heikkurinen argues that the latter can also affect the will-to-transform, which in turn shares some similarities with the will to art (techne) (see p. 62). Furthermore, Heikkurinen cogently defines the dialectical tension between the mutually related aspects of the will-to-transform as "the transformation paradox" (p. 51). He emphasizes that this paradox derives from the way "humans experience an urgency to transform the world" and the transformation as a key condition of the current ecospherical crisis (see p. 51).

Specifically, the origin of the transformation paradox can be traced back to "the thermodynamic fact" that all human-induced transformations foster further transformations of non-humans (see p. 56). The paradox remains when one simply reforms the narratives about the actions of transformation by appealing for the replacement of "bad transformations" with "good" ones (see p. 56). The reason is that replacing is a process of reforming that relies on rearranging the form, but not on transforming that should change the form itself (see p. 53).

Heikkurinen outlines two different genealogies of transformation underlain by the associated process ontologies, viz., that of human-induced modifications of the form, assuming both reformation and transformation, and that of metamorphosis, addressing the complexity of non-anthropogenic transformations (see p. 53). In this context, Heikkurinen profoundly outlines the limits of degrowth ontology that necessitates metamorphosing as a matter of gestalt switch (see p. 54). It remains irreducible to the ontic degrowth's transformations since they are triggered mainly by the ontic intention of merely reducing the matter-energy throughput (see p.

54). One of the significant contributions of reevaluating the complex genesis of degrowth ontology is that it sheds light on transforming the well-known environmentalist slogan “think globally, act locally” into that of “think local; reflect; think global” (p. 58).

In addition, introducing the concept of metamorphosis, as refracted through the lens of process ontology and eco-phenomenology, also contributes to normatively grounding the moral duties and responsibilities of the agents who internalize the degrowth practices in existential terms. They are supposed not only to act, but also to “dwell degrowth” (p. 113) as an “experience of being finite” (p. 114). While reconstructing the normatively grounded status of the degrowthers beyond the plausible idea that they are simply deniers of growth, Heikkurinen points out that the processes of metamorphosis assume elaborating the so-called aporia of the transition to non-willing(ness) (see p. 69). This means that the tension of the transformation paradox can be overcome only aporetically, viz., by modifying the will-to-transform into a particular type of non-willingness, which, however, is not deprived of a performative potential.

As Heikkurinen argues, “the ontological metamorphosis, which includes releasement is indispensable for the degrowth movement” (p. 70). However, the existential shift from “being a transformer to becoming a releaser is not something that can be forced” (p. 71). Such a metamorphosis is underlain by a transformation regarding the replacement of willingness to both transform and reform with non-willingness of a new type. The latter is understood as “waiting without an object, as well as preparing for the expected, the collapse of matter-energetically intensive cultures” (p. 67).

Elaborating on Heidegger’s concept of releasement, Heikkurinen introduces a broader notion of agency including cultures. This means that not only humans but also cultures are defined as releasers—as “practitioners of letting-be as they allow beings to unfold their complex genesis rather than considering them a standing-reserve to be transformed for anthropocentric, human purposes...” (p. 69). Furthermore, the extended concept of agency assumes the reconsideration of the normative validity and limits of moral autonomy in the degrowth discourse since the distribution of responsibility and assigning blame (see p. 70) requires ethical gradualism. Such gradualism fosters a particular type of moral engagement because one’s non-willingness to interfere and letting things be is ethically impossible, unless moral agents consciously restrain from harmful practices to other humans and non-humans. In other words, one may argue that degrowth recognized as an experience of being finite assumes not only

cultivating sensitivity towards complex otherness as a matter of conducting responsible moral behavior, but also appreciating human awareness of the limits of their own moral agency.

Considering that prognosis is made for the purposes of providing a relevant, practice-related treatment, Heikkurinen's outcomes, as displayed in Chapters 6-7 can be interpreted as hints to what meaningful degrowth 'treatment' should look like; specifically, how philosophical and eco-phenomenological reasons of introducing degrowth can be applied by the releasers of degrowth as such.

The particular 'treatment' recommendations are formulated in the last, seventh chapter of the book in which Heikkurinen outlines five major implications. They address the recognition of the so-called proof of the real (p. 104) that encourages intersubjectivity as increasing the realness of the experience (the first implication); the reevaluation of the "culture-nature metabolism" (p. 103) being a guiding agency in degrowth movement's initiatives (the second implication); the rejection of over-inclusiveness and "degrowth to the max" formula (p. 106) as vague and unrealistic (the third implication); the refraction of degrowth through the lens of process ontology as a matter of degrowing which is constantly limiting both itself and our way of living (the forth implication) and the introduction of cosmology of degrowth resulting from the so-called cosmic turn that positively affects our holistic self-understanding (p. 109) (the fifth implication).

Furthermore, the complex reasons for the existential imperativeness of the implications above can be found in Heikkurinen's enlightening analysis of the degrowth's processes in the Whiteheadian sense. Heikkurinen emphasizes the reconsideration of degrowth's spatio-temporality by outlining an innovative vision of the core of nature; specifically, by disenchanting its past and future over-representations in favor of the so-called meta-modern presentism (see p. 97, p. 101).

In this context, Heikkurinen encourages us to realize that internalizing degrowth as being degrowth and degrowth being is possible only if/when one avoids not only the "past-istic" romanticizing of nature as wild and organic, but also the postmodernist, futuristic desirability of amalgamating boundaries between humans and nature (see pp. 95-99). The existential significance of "the core of nature as present" is what makes us "being-in-nature" (p. 100); it is a process of constant balancing rather than a state of balance regarding human-nature relationships. As Heikkurinen cogently points out, humans are not only thrown in the

world, as hinted by Heidegger, but also in the process of nature, as Whitehead argued: “Humans and other earthbound beings are thrown into nature, where we learn to be” (p. 100).

By contrast to the majority of books on degrowth providing future-oriented vocabularies that serve as guidelines in showing why ‘less’ growth is better than ‘more’ growth, Heikkurinen’s monograph *Degrowth. An Experience of Being Finite* offers an eco-phenomenological prognosis, viz., how degrowth can be internalized and developed as *modus vivendi* whose essence is both anticipating and practicing the way of being (finite)-in-nature. Furthermore, Heikkurinen’s appeal for dwelling degrowth as a metamorphosis of (finite) being can be interpreted as *pro-gnosis* (πρόγνωσις) (fore-knowledge) in the sense of *phronesis* (φρόνησις) understood as practical wisdom. Such a conceptualization of experiential wisdom aligns with Heikkurinen’s meta-modern view of the core of nature as the present (p. 97). It shows that if our being-in-nature is subjected to a phronetic prognosis, fore-knowledge does not precede knowledge in temporal terms. On the contrary, it is already present, but still unseen and unrecognizable, unless degrowth’s unique genesis is wisely taken into consideration.

Specifically, degrowth wisdom internalized as wisdom to (finitely) dwell concerns the way of testing limits as an experiential testing that is closely tied with our moral (self-)obligation to respect the culture-nature metabolic flow. Thus, the major challenge of the testing above is how dwelling degrowth as a mode of being can turn into a mode of becoming. The latter can be experienced as a metamorphosis “with our soul and cells” (p. 112) in an existentially integrating manner, viz., as an intersubjective experience of being finite that can engage us with the core of nature as wise releasers rather than as anthropocentric reformers.

ОТЗИВ ЗА СЪБИТИЕ

XIX НАЦИОНАЛНА КОНФЕРЕНЦИЯ ПО ЕТИКА

АГЛАЯ ДЕНКОВА

Институт по философия и социология, Българска академия на науките

aglaya.denkova@gmail.com

EVENT REVIEW

XIXth NATIONAL CONFERENCE ON ETHICS

AGLAYA DENKOVA

Institute of Philosophy and Sociology, Bulgarian Academy of Sciences

На 16-17.11.2023 г. се проведе **XIX Национална конференция по етика**, като тазгодишната тема беше “Емпатия и насилие в съвременното общество”. Организатор на конференцията е секция “Етически изследвания”, *Институт по философия и социология, БАН*. Самата конференция се проведе в Централната сграда на *Българската академия на науките*, зала „Проф. Марин Дринов“.

Националните конференции по етика се провеждат ежегодно от 2004 г. насам, а първоначалната идея за тях се заражда благодарение проф. дфн Васил Проданов, като се реализира със сътрудничеството между секция „Етика“ при *ИФС-БАН* и *Софийски университет „Св. Климент Охридски“*. [1] Основните цели на конференциите са обединяването и разширяването на етическата общност в България, както и обогатяването на етическия дебат в обществото. Всяка от конференциите е тематична – предлагат се актуални и проблематични за българската етика въпроси, които предполагат и интердисциплинарност. Това спомага за разнообразното участие на видни специалисти от множество научни полета, сред които философия, социология, психология, право, история, политология, икономика, антропология и др. Резултатите от продуктивните диалози са и основа за публикуване на изследванията на докладчиците в рецензираното

електронно академично списание „Етически изследвания“ [2] с отворен достъп, осигурявайки видимост на техния принос към съвременния етически дискурс.

За пореден път секция „Етически изследвания“ успя да обедини видни изследователи от цяла България, както и да даде поле за изява и на тези, които тепърва откриват интереса си и желаят да развият потенциала си в сложното поле на етиката. В **XIX Национална конференция** взеха участие общо 39 учени от *Българска академия на науките, Софийски университет „Св. Климент Охридски“, Тракийски научен институт, Технически университет – София, Нов български университет, Център за демографски изследвания и обучение, Университет за национално и световно стопанство, Пловдивски Университет "Паисий Хилендарски", Медицински университет – Варна, Икономически университет – Варна, Медицински университет – Плевен, Национална Спортна Академия "Васил Левски" и Фондация „Гей“*.

Официалното откриване направиха доц. д-р Силвия Борисова, тогавашен научен секретар на *Института по философия и социология, БАН*, и проф. д-р Стоян Ставру, ръководител на секция „Етически изследвания“ при *Института по философия и социология, БАН*. Двамата отправиха приветствия и поздравиха участниците по повод Световния ден на философията (16.11.2023 г.), като им пожелаха спорни дискусии.

Участниците в конференцията представиха пред слушателите многообразие от изследвания, разгръщащи в дълбочина множеството измерения на философските, психологическите, социалните, културните, политическите, медицинските, технологическите и правните проблеми, обвързани с емпатията и насилието, както и пресечните им точки.

Организаторите се погрижиха за едно изключително балансирано тематично разделение. Първото заседание в рамките на Националната конференция, което беше пленарно, беше озаглавено „Актуални аспекти на емпатията и насилието“, като в него намериха място теми, отнасящи се до неолиберализма, бизнеса, културната чувствителност, реактивното насилие, кинестичната емпатия, критика на теориите на Блум и Принз против емпатията.

Във второто заседание („Морално-психологически аспекти на емпатията и насилието“) участниците в конференцията се потопиха в изследванията около експеримента „Машината на агресията“, наративната етика, емпатията от психологична

и психотерапевтична гледна точка, както и защитата на правата и интересите на хората с психически проблеми.

Съвсем естествено продължение на втория панел се явяваше третият такъв, посветен на „Философски траектории на емпатията и насилието“, в което бяха изследвани и обсъждани човешката природа, технологиите, метафизиката на боклука и спорният закон за насилието.

Последното за деня заседание се беше насочено към „Емпатия, насилие и културна идентичност“. В това заседание бяха поместени актуалните въпроси около децата в риск, бежанците, културната идентичност, африканските студенти, учили в България, и символното насилие.

Вторият ден от **Националната конференция** започна с темата за „Емпатия и насилие в медицината и здравеопазването“. Основните проблеми, изследвани в това заседание, бяха тези за принципа на истинност, насилието върху медицински лица, медицинската мизогиния към жените във фертилна възраст, абортът и емпатийните невроподобрители.

Второто заседание се насочи фокуса към „Емпатия, насилие и социализация“, като в него се обсъдиха случаят „Хайрие Мемова“, случаят „Дебора“, майчинството като проект за ненасилствена грижа, емпатията и насилието сред младежите, както и при децата с аутизъм и техните родители.

Последващият панел имаше за цел да проследи темите за „Емпатия и насилие в политиката и икономиката“. Затова и докладите се отнасяха до европейските ценности, нормализацията на насилието, насилието на потребителския пазар, както и до масовия туризъм.

Четвъртото заседание, явяващо се и последно такова, беше посветено на изследвания в областта на „Емпатия и насилие в комуникацията и изкуството“. Акцентът беше се върху страданието и състраданието при свръхчовека на Фридрих Ницше, беше обсъдена ролята на спорта и изкуството в местата за лишаване от свобода. Заключителният доклад изследваше социално ангажираното изкуство и емпатията в Четвъртата индустриална революция. За да затвърдят тезата си, изследователите изнесоха пърформанс „Манифест на фалш арт“.

Организаторите на **XIX Национална конференция по етика** предоставиха на участниците и още една възможност за доразвиване на изследователския им устрем: докладите им да бъдат публикувани в два броя на сп. „Етически изследвания“. Текстовете, получени в редакцията на списанието до 01.11.2023 г. бяха включени в кн. 2/2023 г. [3], а получените след тази дата бяха насочени към кн. 1/2024 г.[4]

БЕЛЕЖКИ

[1] Историята на конференциите е подробно описана от проф. дфн Емилия Маринова в: Маринова, Е. (2016) Националните конференции по етика – важен форум за дебат по значими етически теми. – В: *Български философски преглед*, кн. 6/2016, 196-201. Достъпен на: <https://ethicsbas.wordpress.com/wp-content/uploads/2019/12/emrainova-nke-bfp.pdf>. [Достъпен на 28.11.2024]; Маринова, Е. (2018) Разширяване на етическия дебат в българското общество (Тринадесет национални конференции по етика). – Във: *Философски алтернативи*, кн. 2/2018, 124-149. Достъпен на: <https://ethicsbas.wordpress.com/wp-content/uploads/2019/12/emarinova-fa-redbo.pdf>. [Достъпен на 28.11.2024]

[2] Повече за списание “Етически изследвания“ вж. *Етически изследвания, За списанието*, достъпно на: <https://jesbg.com/za-spisanieto/> [Достъпен на 28.11.2024]

[3] Броят е достъпен на сайта на списание „Етически изследвания“: <https://jesbg.com/eticheski-izsledvania-br-8-kn-2-2023/>. [Достъпен на 28.11.2024]

[4] Броят е достъпен на сайта на списание „Етически изследвания“: <https://jesbg.com/eticheski-izsledvania-br-9-kn-1-2024/>. [Достъпен на 28.11.2024]

ЛИТЕРАТУРА

Маринова, Е. (2016). Националните конференции по етика – важен форум за дебат по значими етически теми. – В: *Български философски преглед*, кн. 6/2016, 196-201. Достъпен на: <https://ethicsbas.wordpress.com/wp-content/uploads/2019/12/emrainova-nke-bfp.pdf>. [Достъпен на 28.11.2024]

Маринова, Е. (2018). Разширяване на етическия дебат в българското общество (Тринадесет национални конференции по етика). – Във: *Философски алтернативи*, кн. 2/2018, 124-149. Достъпен на: <https://ethicsbas.wordpress.com/wp-content/uploads/2019/12/emarinova-fa-redbo.pdf>. [Достъпен на 28.11.2024]